

BR.1 BESTSELER
NEW YORK TIMESA

ZELOT

ŽIVOT I VRIJEME

ISUSA IZ NAZARETA

REZA ASLAN

PROFIL

Reza Aslan

ZELOT

Život i vrijeme Isusa iz Nazareta

Izdavač
Profil Knjiga, dio grupe Profil International

Za izdavača
Daniel Žderić

Glavna urednica
Ivana Žderić

Urednik
Maroje Mihovilović

Lektura
Tanja Konforta

Korektura
Marica Grbešić

Grafičko oblikovanje
Goran Vukašinović

Grafičko oblikovanje naslovnice
Gabrielle Bordwin

© Reza Aslan, 2013.

© za karte i ilustracije 2013 Laura Hartman Maestro

Slika na naslovnici: Giovanni Battista Cima da Conegliano,

© bpk, Berlin/Gemäldegalerie Alte Meister, Dresden

Elke Estel/Hans-Peter Klut/Art Resource, N.Y. (img # ART437720)

Objavljeno u suradnji s Random House Publishing House, dijelom grupe The
Random House Publishing Group, dijelom Random House LLC, New York

© za hrvatsko izdanje Profil Knjiga d.o.o., Zagreb, Hrvatska, 2013.

Naslov originala: Zealot: The Life and Time of Jesus of Nazareth

ISBN: 978-953-313-269-3

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u
Zagrebu pod brojem 860281.

1. izdanje, Zagreb, studeni 2013.

Tisak
Profil International

Sva prava pridržana. Ni jedan dio ove knjige ne može biti objavljen ili pretiskan
bez prethodne suglasnosti nakladnika i vlasnika autorskih prava.

Reza Aslan

ZELOT

Život i vrijeme
Isusa iz Nazareta

S engleskog prevela Iva Ušćumlić Gretić

PROFIL

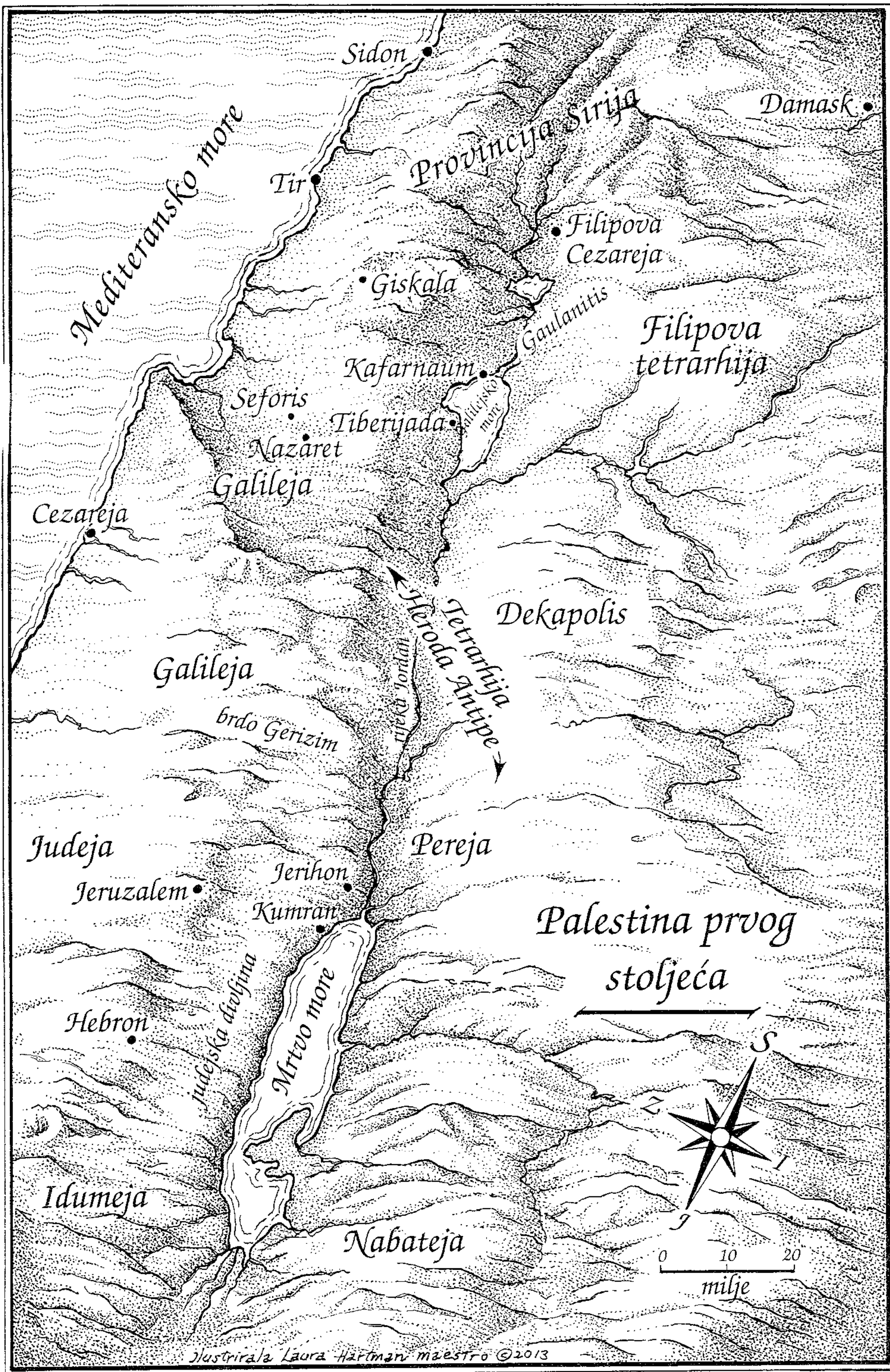
*Mojoj supruzi Jessici Jackley i čitavom klanu Jackley
čija su me ljubav i prihvaćanje više naučili o Isusu
od svih mojih godina istraživanja i učenja.*

Ne mislite da sam došao mir donijeti na zemlju. Ne, nisam došao donijeti mir, nego mač.

MATEJ 10:34

SADRŽAJ

<i>Karta: Palestina prvog stoljeća</i>	11
Hram u Jeruzalemu	13
Autorova bilješka.....	15
Uvod	19
Kronologija	27
Prvi dio	29
<i>Prolog</i> • Drugačija vrsta žrtve	31
<i>Prvo poglavlje</i> • Rupa u kutu	37
<i>Drugo poglavlje</i> • Kralj Židova	43
<i>Treće poglavlje</i> • Znaš odakle sam.....	50
<i>Četvrto poglavlje</i> • Četvrta filozofija	58
<i>Peto poglavlje</i> • Gdje ti je flota kojom ćeš pokoriti rimsku mora?	68
<i>Šesto poglavlje</i> • Prva godina.....	77
Drugi dio	89
<i>Prolog</i> • Žar za kuću tvoju	91
<i>Sedmo poglavlje</i> • Glas koji viče u divljini	97
<i>Osmo poglavlje</i> • Slijedite me	105
<i>Deveto poglavlje</i> • Prst Božji	115
<i>Deseto poglavlje</i> • Dodaj kraljevstvo tvoje	124
<i>Jedanaesto poglavlje</i> • Što kažete, tko sam?	134
<i>Dvanaesto poglavlje</i> • Ne kralj, već car	149
Treći dio	161
<i>Prolog</i> • Utjelovljeni Bog.....	163
<i>Trinaesto poglavlje</i> • Da Krist nije uskrsnuo	170
<i>Četrnaesto poglavlje</i> • Nisam li ja apostol?	179
<i>Petnaesto poglavlje</i> • Pravednik.....	191
<i>Epilog</i> • Pravi Bog od pravoga Boga	205
Zahvale	209
Bilješke	211
Bibliografija	269
Indeks	281

Ilustrirala Laura Hartman maestro ©2013

Hram u Jeruzalemu

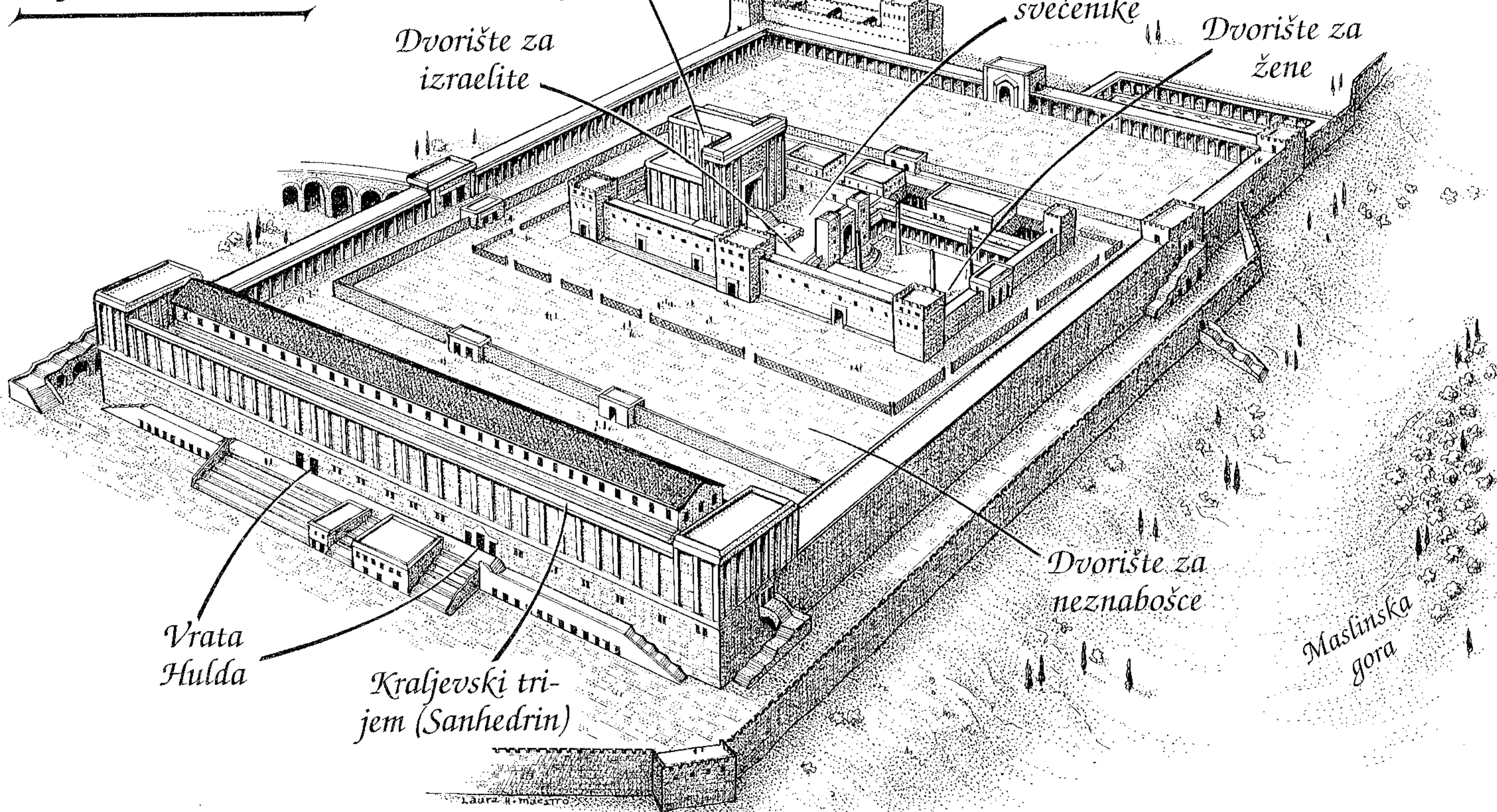
Svetinja nad
svetinjama

Tordava
Antonia

Dvorište za
svećenike

Dvorište za
žene

Dvorište za
izraelite

Vrata
Hulda

Kraljevski tri-
jem (Sanhedrin)

Dvorište za
neznabošce

Maslinska
gora

Autorova bilješka

Upoznao sam Isusa kad mi je bilo petnaest.

Ljeto nakon drugog razreda srednje škole proveo sam u evangeličkom kampu za mlade u sjevernoj Kaliforniji, na mjestu raskrčenih polja i nepreglednih plavih neba gdje, uz dovoljno vremena, mira i blagog ohrabrenja, čovjek ne može a da ne začuje Božji glas. Među umjetnim jezerima i golemim borovima s prijateljima sam pjevao, igrao se, dijelio tajne i uživao u slobodi od pritisaka kod kuće i u školi. Uvečer bismo se okupili u prostoru za druženje obasjanom vatrom u središtu kampa. Ondje sam čuo čudesnu priču koja će mi zauvijek obilježiti život.

Prije dvije tisuće godina, tako mi je ispričano, u drevnoj zemlji pod nazivom Galileja, Bog nebesa i zemlje rođen je u obliku bespomoćna djeteta. Dijete je izraslo u bezgrešna čovjeka. Čovjek je postao Krist, spasitelj čovječanstva. Svojim riječima i čudesnim djelima izazivao je Židove koji su se smatrali od Boga izabranim narodom, a oni su ga zauzvrat pribili na križ. Iako se od te užasne smrti mogao spasiti, slobodno je odabrao umrijeti. Njegova je smrt bila smisao svega jer nas je njegova žrtva oslobodila tereta naših grijeha. Ali priča tu nije završavala jer je tri dana kasnije ponovno ustao, uzašao i božanski, pa sada svi koji u njega vjeruju i prihvaćaju ga u svojim srcima nikada ne umiru, već žive vječno.

Za dijete odraslo u obitelji umjerenih muslimana i oštrih ateista, to je uistinu bila najveća priča ikad ispričana. Nikad ranije nisam tako intimno osjećao da me Bog privlači. U Iranu gdje sam rođen bio sam musliman koliko i Perzijanac. Moja su vjera i nacionalnost bile povezane. Kao i većini ljudi rođenoj u vjerskoj tradiciji, moja mi je vjera bila poznata koliko i koža, i jednako tako od mene neodvojiva. Nakon što je iranska revolucija moju obitelj natjerala da pobjegne iz svojeg doma, religija općenito, a

posebno islam, postali su u našem kućanstvu tabuom. Islam je predstavljao sve što smo izgubili zbog mulla koji su sada vladali Iranom. Moja je majka i dalje molila kad nitko nije gledao i još smo mogli naći poneki redak Kurana skriven u nekom ormaru ili nekoj ladici. Ali u najvećem su dijelu naši životi bili očišćeni od svih tragova Boga.

Nisam imao ništa protiv. Naposljetku, u Americi osamdesetih biti musliman značilo je biti Marsovac. Moja je vjera bila modrica, najočitiji simbol različitosti; trebalo ju je sakriti.

S druge strane, Isus je bio Amerika. Bio je središnji lik američke nacionalne drame. Prihvatiti ga u srce značilo je posve osjetiti što znači biti Amerikancem. Ne želim time reći da sam iz praktičnosti prihvatio vjeru. Upravo suprotno, gorio sam od apsolutne posvećenosti novopronađenoj vjeri. Predstavljen mi je Isus koji je manje bio „Gospodin i Spasitelj”, a više najbolji prijatelj, netko s kim sam mogao imati dubok i osoban odnos. Tinejdžeru koji je tek počeo osvješčivati i razumijevati golemost svijeta, to je bio poziv koji nisam mogao odbiti.

Od trenutka kad sam se vratio kući iz kampa, počeo sam oduševljeno širiti dobre vijesti o Isusu Kristu s prijateljima i obitelji, susjedima i kolegama iz škole, s ljudima koje sam tek susreo i strancima na ulici: s onima koji su to radosno prihvaćali i onima koji su mi to bacali nazad u lice. Ali u mojem se pokušaju spašavanja duša svijeta počelo događati nešto neočekivano. Što sam više istraživao Bibliju kako bih se naoružao protiv sumnji nevjernika, to sam vidio više razlika između Isusa iz evanđelja i Isusa iz povijesti, između Isusa Krista i Isusa Nazarećanina. Na fakultetu, na kojem sam započeo formalni studij povijesti religija, ta se početna nelagoda razbuktala u pravi plamen mojih vlastitih sumnji.

Temelj evangeličkog kršćanstva – barem kako sam ga ja učio – bilo je neosporno uvjerenje da je svaka riječ Biblije božanska, istinita, doslovna i nepogrešiva. Iznenadno shvaćanje da je to uvjerenje neosporno i dokazivo pogrešno, da je Biblija prepuna najočitijih i najizravnijih pogrešaka i kontradikcija – baš kao što bi se moglo očekivati od dokumenta koji je pisalo stotine ruku tijekom više tisuća godina – ostavilo me zbunjenim i duhovno izgubljenim. I tako sam, kao i mnogi ljudi u mojem položaju, ljutito odbacio svoju vjeru kao da je skupa krivotvorina koju sam prijevarom kupio. Počeo sam ponovno promišljati vjeru i kulturu

svojih predaka pronalazeći kao odrasla osoba u njima dublju, intimniju poznatost nego sam je ikad nalazio kao dijete, onu vrstu koja dolazi od ponovnog povezivanja s prijateljem nakon godina i godina razdvojenosti.

U međuvremenu sam nastavio akademsko proučavanje vjerskih studija, zaranjajući u Bibliju ne više kao vjernik, nego kao skeptični znanstvenik. Više nisam bio vezan pretpostavkom da su priče koje sam čitao doslovno istinite, i postao sam svjesnijim smislene istine u tekstu, istine namjerno odvojene od povijesnih nužnosti. Ironično, što sam više saznavao o životu povijesnog Isusa, o turbulentnom svijetu u kojem je bio živio, o brutalnosti rimske okupacije kojoj je prkosio, to me on više privlačio. I uistinu, židovski seljak i revolucionar koji je izazivao vladavinu najmoćnijeg carstva koje je svijet ikad poznavao i izgubio postao mi je stvarnijim od dalekog, nezemaljskog bića s kojim sam upoznat u crkvi.

Danas s pouzdanjem mogu reći da su me dva desetljeća rigoroznog akademskog istraživanja podrijetla kršćanstva učinila istinski posvećenim učenikom Isusa iz Nazareta, nego što sam ikad bio učenik Isusa Krista. Nadam se da ću ovom knjigom proširiti dobre vijesti o Isusu iz povijesti s istim žarom koji sam nekoć koristio za širenje priče o Kristu.

Prije nego krenemo u istraživanje treba na umu imati nekoliko stvari. Za svaki dobro potkovan, detaljno istražen i posve autoritativan argument o povijesnom Isusu postoji jednako dobro potkovan, jednako istražen i jednako autoritativan argument koji mu se protivi. Umjesto da čitatelja opterećujem stoljećima dugom debatom o životu i misiji Isusa iz Nazareta, svoju sam priču konstruirao na onome što smatram da je najtočniji i najrazumniji argument temeljen na dvama desetljećima znanstvenog istraživanja Novog zavjeta i rane povijesti kršćanstva. Za one koje zanima debata naveo sam opširne detalje svojeg istraživanja i, kad god je to moguće, u dijelu bilješki na kraju ove knjige dao argumente onih koji se ne slažu s mojom interpretacijom.

Svi su grčki prijevodi Novog zavjeta moji (s malom pomoći prijatelja Lidella i Scotta). U onih par slučajeva u kojima nisam izravno prevodio pasus Novog zavjeta, oslanjam se na prijevod Nove revidirane standardne verzije Biblije¹. Sve je hebrejske i ara-

¹ Citati iz Biblije navedeni su prema Bibliji u izdanju Kršćanske sadašnjosti, op. pr.

mejske prijevode osigurao dr. Ian C. Werrett, izvanredni profesor vjerskih studija na Sveučilištu St. Martin.

U cijelom se tekstu sve reference na izvorni materijal Q (materijal jedinstven za evanđelja po Mateju i Luki) označava ovako: (Matej | Luka), s redoslijedom knjiga koje označavaju evanđelje koje izravno citiram. Čitatelj će primijetiti da se u oblikovanju svoje priče o Isusu primarno oslanjam na evanđelje po Marku i na Q materijal. To je zato što su to najraniji pa stoga i najpouzdaniji dostupni nam izvori o životu Nazarećanina. Općenito sam odabrao ne ulaziti preduboko u tzv. gnostička evanđelja. Iako su ti tekstovi nevjerojatno važni u isticanju širokog spektra mišljenja u ranoj kršćanskoj zajednici o tome tko je Isus bio i što su njegova učenja značila, ona ne rasvjetljavaju previše povijesnu ličnost samog Isusa.

Iako je gotovo jednoglasno prihvaćeno da, s mogućom iznimkom Evanđelja po Luki, evanđelja nisu napisali ljudi po kojima su ona nazvana, radi jednostavnosti i jasnoće nastavljam pisce evanđelja nazivati imenima po kojima ih danas poznajemo i prepoznajemo.

Konačno, zadržavajući znanstvene oznake, ovaj tekst koristi oznaku n. e. (naše ere) umjesto A. D. (Anno Domini, godine Gospodnje) u označavanju vremena, te pr. n. e. (prije naše ere) umjesto B. C. (Before Christ, prije Krista)². Također Stari zavjet točnije navodi pod nazivom hebrejska Biblija ili Hebrejski spisi.

² U engleskom je uobičajeno datiranje A. D. i B. C. U hrvatskom se uobičajeno koristi pr. n. e. i n. e. Ovdje je engleski izvornik naveden zbog autora. (op. pr.)

Uvod

Čudo je da išta znamo o čovjeku kojeg poznajemo pod imenom Isus iz Nazareta. Lutajući propovjednik koji putuje od sela do sela navješćujući kraj svijeta uz grupu odrpanih sljedbenika bio je uobičajen prizor u Isusovo vrijeme – zapravo, bio je to tako čest prizor da je među rimskom elitom postao svojevrsnom karikaturom. U satiričnom odlomku o upravo takvom liku grčki filozof Kelso zamišlja Židova koji luta galilejskim poljima vičući u zrak: „Ja sam Bog ili sluga Božji, ili božanski Duh. Ali ja dolazim, jer je svijet već na rubu uništenja. A uskoro ćete me vidjeti kako stižem s nebeskom snagom.”

Prvo je stoljeće bilo doba očekivanja apokalipse među Židovima Palestine, a pod tim su imenom Rimljani poznavali široko područje današnjeg Izraela/Palentine te velike dijelove Jordana, Sirije i Libanona. Nebrojani proroci, propovjednici i mesije tumarali su Svetom zemljom donoseći poruke skorašnjeg Božjeg suda. Mnoge te takozvane lažne proroke znamo po imenu. Malo ih se čak spominje u Novome zavjetu. Prorok Teuda, prema Djelima apostolskim, imao je četiri stotine učenika prije nego ga je Rim zarobio i odsjekao mu glavu. Tajanstvena karizmatska figura poznata samo kao „Egipćanin” u pustinji je okupila vojsku sljedbenika, a rimske su ih trupe gotovo sve izmasakrirale. U 4. g. pr. n. e., u godini kad je, kako većina znanstvenika vjeruje, rođen Isus iz Nazareta, siromašni je pastir po imenu Atronges, na glavu stavio krunu i okrunio se „kraljem Židova”; njega i sljedbenike brutalno je sasjekla legija vojnika. Drugog je pretendenta na mjesto mesije, poznatog samo kao „Samaritanin” razapeo Poncije Pilat iako nije okupio vojsku i nije izazivao Rim – to je znak da su vlasti, osjećajući u zraku apokaliptičnu groznicu, postale posebno osjetljive na svaki znak pobune. Bili su tu Ezekija, vođa bande; Šimun iz Pereje, Juda Galilejac te njegov unuk Menahem; Šimun bar Giora

i Šimun bar Kokhba – svi su oni objavili mesijanske ambicije i sve ih je zbog toga Rim pogubio. Dodajte tom popisu sektu Esena, čiji su neki članovi živjeli u izolaciji na suhoj visoravni Kumran na sjeverozapadnoj obali Mrtvog mora; revolucionarnu skupinu Židova poznatu kao zeloti koji su pomogli pokrenuti krvavi rat protiv Rima te zastrašujuće bandite asasine koje su Rimljani nazvali sikarijci (ratnici s bodežima) i pojavljuje se slika Palestine prvog stoljeća kao doba preplavljenog mesijanskom energijom.

Teško je Isusa iz Nazareta smjestiti unutar poznatih vjersko-političkih pokreta njegova vremena. Bio je čovjek dubokih kontradikcija koji je jednog dana propovijedao rasnu isključivost („Poslan sam samo k izgubljenim ovcama doma Izraelova”; Matej 15:24), a drugog dana benevolentni univerzalizam („Zato idite i učinite sebi sve narode učenicima”; Matej 28:19); ponekad bi pozivao na bezuvjetni mir („Blago mirotvorcima: oni će se sinovima Božjim zvati!”; Matej 5:9), a ponekad promičući nasilje i sukob („A koji nema, neka proda svoju haljinu i neka kupi sebi mač”; Luka 22:36).

Problem s razumijevanjem povijesnog Isusa jest u tome što izvan Novog zavjeta nema gotovo nikakvih tragova o čovjeku koji će tako trajno promijeniti tijek ljudske povijesti. Najranije i najpouzdanije nebiblijske reference na Isusa dolaze od židovskog povjesničara iz prvog stoljeća Flavija Josipa (u. 100. g. n. e.). U kratkom poglavlju knjige Starine Josip piše o grozničavom židovskom visokom svećeniku po imenu Ana koji, nakon smrti rimskoga guvernera Festa, nezakonito osuđuje određenog „Jakova, brata Isusova, onog kojeg zovu Mesija” na smrt kamenovanjem zbog kršenja zakona. Odlomak dalje opisuje što se s Anom dogodilo nakon što je novi guverner Albin konačno stigao u Jeruzalem.

Ma kako prolazna i površna ta aluzija bila (izraz „onoga kojeg zovu Mesija” očito je pogrdan), ipak je od goleme važnosti za one koji traže tragove povijesnog Isusa. U društvu bez prezimena uobičajeno ime poput Jakova traži određeno pojašnjenje, apelativ – mjesto rođenja ili očevo ime – kako bi ga se razlikovalo od drugih muškaraca imenom Jakov koji lutaju Palestinom (odatle Isus iz Nazareta). U tom slučaju Jakovljev apelativ dolazi od njegove bratske veze s nekim za kog Josip pretpostavlja da je njegovoj publici poznat. Odlomak potvrđuje ne samo da je „Isus, onaj

kojeg zovu Mesijom” vjerojatno postojao nego i da je do godine 94. n. e., u doba kad je knjiga Starine napisana, bio općenito prepoznat kao osnivač novog i trajnog pokreta.

Upravo taj pokret, a ne njegov osnivač, dobiva pažnju povjesničara drugog stoljeća kao što su Tacit (u. 118. g.) i Plinije Mlađi (u. 113. g.): obojica spominju Isusa iz Nazareta, ali malo toga otkrivaju o njemu, osim njegova uhićenja i pogubljenja – kao što ćemo vidjeti, to je važna povijesna bilješka, ali ona koja slabo osvjetljava Isusov život. Stoga nam ostaje ono malo informacija koje možemo prikupiti iz Novog zavjeta.

Prvo pisano svjedočanstvo o Isusu iz Nazareta dolazi iz poslanica apostola Pavla, ranog sljedbenika Isusova koji je umro negdje oko 66. g. n. e. (Pavlova prva poslanica, Prva poslanica Korinćanima, može se datirati između 48. i 50. g. n. e., neka dva desetljeća nakon Isusove smrti).

No, nevolja s Pavlom jest što on iskazuje nevjerojatan manjak zanimanja za povijesnog Isusa. U njegovim se poslanicama spominju samo tri scene iz Isusova života: Posljednja večera (Prva poslanica Korinćanima, 11:23-26), raspeće (Prva poslanica Korinćanima, 2:2) i, najvažnije za Pavla, uskrsnuće bez kojeg je, tvrdi on, „uzalud doista propovijedanje naše, uzalud i vjera vaša” (Prva poslanica Korinćanima, 15:14). Pavao je možda izvrstan izvor za one koje zanima rano formiranje kršćanstva, ali je loš vodič za otkrivanje povijesnog Isusa.

To nam ostavlja samo evanđelja koja imaju svoj skup problema. Za početak, uz moguću iznimku Evanđelja po Luki, niti jedno evanđelje nije napisala osoba po kojoj su nazvani. To vrijedi za većinu knjiga Novog zavjeta. Takva su, takozvana pseudoepigrafska djela ili djela pripisana određenom autoru koja on nije napisao, bila posebno česta u starom svijetu i nikako ih ne treba smatrati krivotvorinama. Nazvati knjigu po osobi bio je standardni način odražavanja vjerovanja te osobe ili predstavljanja njezine idejne škole. Neovisno o tome, evanđelja nisu – niti im je to ikad bila svrha – povijesna dokumentacija Isusova života. To nisu svjedočanstva o Isusovim djelima i pothvatima koja su zabilježili ljudi koji su ga poznavali. To su svjedočanstva o vjeri koja su sastavile vjerske zajednice i napisana su mnogo godina nakon događaja koje opisuju. Jednostavnije rečeno, evanđelja nam govore o Isusu Kristu, a ne o Isusu čovjeku.

Najšire prihvaćena teorija o oblikovanju evanđelja, „Teorija dvaju izvora”, drži da je Markovo svjedočanstvo napisano prvo, negdje nakon 70. g. n. e., otprilike četiri desetljeća nakon Isusove smrti. Marko je na raspolaganju imao skup usmenih, a možda i ponešto pisanih tradicija koje su godinama kolale među Isusovim najranijim sljedbenicima. Dodajući kronološku priču toj zbrci tradicija, Marko je stvorio posve nov literarni žanr nazvan evanđelje (gospel, prema grčkoj riječi „dobra vijest”). Pa ipak, Markovo je evanđelje kratko i za mnoge kršćane ponešto nezadovoljavajuće. Ne postoji priča o djetinjstvu: Isus jednostavno jednog dana stiže na obalu rijeke Jordan kako bi ga krstio Ivan Krstitelj. Nema pojava nakon uskrsnuća. Isus je razapet. Njegovo je tijelo smješteno u grobnicu. Nekoliko dana kasnije grobnica je prazna. Čak su i najraniji kršćani ostali željni više informacija nakon Markova kratkog prikaza Isusova života i djelovanja pa je na Markovim nasljednicima, Mateju i Luki, ostao zadatak poboljšanja izvornog teksta.

Dva desetljeća nakon Marka, između 90. i 100. g. n. e., autori Matej i Luka radeći neovisno jedan o drugome, a koristeći Markov rukopis kao predložak, ažuriraju priču evanđelja dodajući vlastite jedinstvene tradicije, uključujući dvije različite i sukobljene priče o djetinjstvu te niz elaboriranih priča o uskrsnuću kako bi zadovoljili svoje kršćanske čitatelje. Matej i Luka oslanjaju se na ono što je bila rana i dobro distribuirana zbirka Isusovih izreka koje su znanstvenici označili kao Q (njemačka riječ *Quelle*, ili „izvor”). Iako više nemamo fizičke kopije dokumenta, možemo nagađati njegov sadržaj sakupljajući one stihove koji su zajednički Mateju i Luki, ali koji se ne pojavljuju kod Marka.

Zajedno su ta tri evanđelja – po Marku, Mateju i Luki – poznata kao sinoptička evanđelja (grčka riječ za „gledati zajedno”) jer manje ili više predstavljaju zajedničku priču i kronologiju života i djelovanja Isusa, onu koja je u velikoj suprotnosti s četvrtim evanđeljem, onim po Ivanu koje je vjerojatno napisano malo nakon kraja prvog stoljeća, između 100. i 120. g. n. e.

To su, dakle, kanonizirana evanđelja. Ali to nisu jedina evanđelja. Sada imamo pristup čitavoj knjižnici nekanoniziranih zapisa, napisanih uglavnom u drugom i trećem stoljeću, koja daje posve drugačiju perspektivu na život Isusa iz Nazareta. Ti spisi uključuju Evanđelje po Tomi, Evanđelje po Filipu, Tajnu knjigu Ivanovu, Evanđelje po Mariji Magdaleni i cijeli niz takozvanih

gnostičkih spisa pronađenih u gornjem Egiptu, pored grada Nag Hammadija 1945. godine. Iako su izostavljeni iz onog što je naposljetku postalo Novim zavjetom, te su knjige značajne po tome što prikazuju dramatične razlike u mišljenju oko toga tko je Isus bio i što je značio, čak i među onima koji su tvrdili da su hodali s njime, koji su dijelili njegov kruh i jeli s njime, koji su čuli njegove riječi i molili s njime.

Na kraju se s pouzdanjem možemo osloniti samo na dvije čvrste povijesne činjenice o Isusu iz Nazareta: prva je da je Isus bio Židov koji je vodio popularni židovski pokret u Palestini na početku prvog stoljeća naše ere; druga je da ga je zbog toga Rim razapeo. Same po sebi te činjenice ne mogu pružiti potpun portret života čovjeka koji je živio prije dvije tisuće godina. Ali u kombinaciji sa svime što znamo o turbulentnom dobu u kojem je Isus živio – zahvaljujući Rimljanima o tome znamo mnogo – te dvije činjenice mogu nam pomoći u oslikavanju slike o Isusu iz Nazareta koja je povijesno točnija od onih koje ispisuju evanđelja. Doista, Isus koji se pojavljuje u toj povijesnoj vježbi – fanatični revolucionar, kakvi su bili svi Židovi tog doba, uključen u vjerske i političke nemire Palestine prvog stoljeća – ima malo sličnosti sa slikom nježnog pastira kakvu njeguje rana kršćanska zajednica.

Razmislite o ovome: raspeće je kazna koju je Rim gotovo ekskluzivno rezervirao za zločin pobune. Natpis koji su Rimljani smjestili iznad Isusove glave dok je on bio raspet u mukama – „Kralj Židova” – bio je poznat kao titulus i, unatoč uobičajenoj percepciji, nije bio sarkastičan. Svaki kriminalac pribijen na križ nosio je pločicu s oznakom zločina zbog kojeg je pogubljen. Isusov je zločin, u očima Rima, bila žudnja za kraljevskom titulom (dakle, veleizdaja), isti zločin zbog kojeg je bio pogubljen i svaki drugi mesijanski aspirant. A Isus nije umro sam. Evanđelja tvrde da su s obiju Isusovih strana bili obješeni ljudi koji su na grčkom nazvani *lestai*, riječ koja se na engleski najčešće prevodi kao „lopovi”, a koja zapravo znači „banditi” i najčešća je rimska oznaka za pobunjenika ili prosvjednika.

Tri pobunjenika na brdu pokrivenom križevima, a svaki križ nosi izmučeno i krvavo tijelo čovjeka koji se pobunio protiv volje Rima. Sama ta slika trebala bi baciti sumnju na portret Isusa iz evanđelja, Isusa kao čovjeka bezuvjetnog mira, gotovo posve izoliranog od političkih nemira tog doba. Ideja da bi vođa popu-

larnog mesijanskog pokreta koji zaziva uspostavu „kraljevstva Božjeg” – a to je termin koji bi i Židovi i nežidovi tog doba shvatili kao implikaciju pobune protiv Rima – bio izvan revolucionarne groznice koja je obuzela gotovo svakog Židova u Judeji, jednostavno je smiješna.

Zašto bi se pisci evanđelja toliko potrudili ublažiti revolucionarnu prirodu Isusove poruke i pokreta? Da bismo odgovorili na to pitanje, prvo moramo shvatiti da je gotovo svaka priča iz evanđelja o životu i misiji Isusa iz Nazareta sastavljena nakon pobune Židova protiv Rima 66. g. n. e. Te je godine grupa židovskih pobunjenika, pokretanih vjerskim zanosom, u revolt podigla sunarodnjake Židove. Čudesno, ali pobunjenici su uspjeli osloboditi Svetu zemlju od rimske okupacije. Četiri čudesne godine Božji je grad ponovno bio pod kontrolom Židova. Tad su se, 70. g. n. e., Rimljani vratili. Nakon kratke opsade Jeruzalema vojnici su probili gradske zidine i na stanovnike sručili orgiju nasilja. Izmasakrirali su sve na svojem putu ostavljajući trupla na Brdu Hrama. Rijeke krvi tekle su niz kamene ulice. Kad je masakr završen, spalili su Sveti hram. Požar se proširio s Brda Hrama, zahvaćajući jeruzalemske doline, farme, maslinike. Sve je gorjelo. Uništenje Svetoga Grada bilo je tako potpuno da Josip piše kako nema nikakvih dokaza da je Jeruzalem ikad bio nastanjen. Pobijeni su desetci tisuća Židova. Ostali su iz grada izvedeni u lancima.

Teško je zamisliti duhovnu traumu Židova nakon tog katastrofičnog događaja. Izgnani iz zemlje koju im je Bog bio obećao, prisiljeni živjeti kao odmetnici među poganima Rimskog Carstva, rabini drugog stoljeća postupno su i namjerno odvojili judaizam od radikalnog mesijanskog nacionalizma koji je pokrenuo nesretni rat s Rimljanima. Tora je zamijenila Hram u središtu života Židova, a pojavio se rabinski judaizam.

I kršćani su osjetili potrebu odvojiti se od revolucionarnog fanatizma koji je doveo do uništenja Jeruzalema, ne samo zato što je rana Crkva tako mogla odvratiti gnjev osvetoljubivog Rima, već i zato što su, kako je židovska vjera postala nepoćudna, Rimljani postali glavnim ciljem crkvenog evanđelizma. Tako je počeo dug proces transformacije Isusa iz revolucionarnog židovskog nacionalista u miroljubivog duhovnog vođu kojeg zemaljske stvari nisu zanimale. Takvog su Isusa Rimljani mogli prihvatiti i ustvari su ga

prihvatili tri stoljeća kasnije, kad je rimski car Flavije Teodozije (u. 395. g.) pokret nomadskog židovskog propovjednika učinio službenom vjerom države i rođeno je ono što danas poznajemo kao ortodoksno kršćanstvo.

Ova je knjiga pokušaj ponovnog prihvaćanja, koliko je to moguće, povijesnog Isusa, Isusa prije kršćanstva, politički svjesnog židovskog revolucionara koji je prije dvije tisuće godina hodao Galilejom prikupljajući sljedbenike s ciljem uspostave kraljevstva Božjeg, ali čija je misija propala kad ga je, nakon provokativnog ulaska u Jeruzalem i hrabrog napada na Hram, uhitio i pogubio Rim zbog zločina pobune. U knjizi je riječ i o tome kako su, nakon Isusova neuspjeha uspostave vladavine Božje na zemlji, njegovi sljedbenici ponovno interpretirali ne samo Isusovu misiju i identitet već i samu prirodu i definiciju židovskog mesije.

Postoje oni koji smatraju da je takav pothvat gubitak vremena vjerujući da je povijesni Isus nepovratno izgubljen i da ga je nemoguće povratiti. Davno su prošli dobri dani „potrage za povijesnim Isusom”, kad su znanstvenici uvjereni tvrdili da nam moderni znanstveni alati i povijesno istraživanje omogućuju da otkrijemo pravi Isusov identitet. Pravi Isus više nije važan, slažu se ti znanstvenici. Umjesto toga, trebamo se usredotočiti na jedinog Isusa koji nam je dostupan: na Isusa Krista.

Istina, pisanje biografije Isusa iz Nazareta nije nalik pisanju biografije Napoleona Bonaparte. Zadatak je pomalo nalik sastavljanju goleme slagalice uz tek malen broj dostupnih komadića; čovjek nema drugog izbora nego ispuniti ostatak na temelju najboljeg, najinformiranijeg pogađanja ideje čitave slike. Veliki je kršćanski teolog Rudolf Bultmann volio govoriti da je potraga za povijesnim Isusom u konačnici intimna potraga. Znanstvenici često vide Isusa kakvog žele vidjeti. Prečesto vide same sebe – svoj odraz – u slici Isusa koju su konstruirali.

A opet to najbolje, najinformiranije pogađanje može biti dovoljno da barem ispitamo svoje temeljne pretpostavke o Isusu iz Nazareta. Ako tvrdnje evanđelja izložimo vatri povijesne analize, možemo spise pročistiti od literarnih i teoloških dorada i iskovati mnogo točniju sliku povijesnog Isusa. Uistinu, ako se posvetimo smještanju Isusa unutar društvenog, vjerskog i političkog konteksta doba u kojem je živio – doba označenog polaga-

nim plamenom revolta protiv Rima koji će zauvijek promijeniti vjeru i prakticiranje judaizma – tada se, na neki način, njegova biografija sama piše.

Isus otkriven u tom procesu možda nije Isus kojeg očekujemo; svakako neće biti Isus kojeg će većina modernih kršćana prepoznati. Ali na kraju, to je jedini Isus kojem pristupamo na povijesni način.

Sve ostalo stvar je vjere.

Kronologija

- 164. g. pr. n. e. Makabejski ustanak
- 140. Osnutak hasmonejske dinastije
- 63. Pompej Veliki osvaja Jeruzalem
- 37. Herod Veliki imenovan je kraljem Židova
- 4. Herod Veliki umire
- 4. Pobuna Jude Galilejca
- 4. g. pr. n. e. – 6. g. n. e. Rođenje Isusa iz Nazareta
- 6. g. n. e. Judeja službeno postaje rimska provincija
- 10. Seforis službeno postaje kraljevskim sjedištem Heroda Antipe
- 18. Josip Kajfa postaje visoki svećenik
- 20. Tiberijada postaje drugo kraljevsko sjedište Heroda Antipe
- 26. Poncije Pilat postaje guverner (prefekt) u Jeruzalemu
- 26. – 28. Početak ministrantskog rada Ivana Krstitelja
- 28. – 30. Početak ministrantskog rada Isusa iz Nazareta
- 30. – 33. Smrt Isusa iz Nazareta
- 36. Pobuna Samarićana
- 37. Preobraćenje Šaula iz Tarza (Pavla)
- 44. Pobuna Teuda
- 46. Pobuna Jakova i Šimuna, sinova Jude Galilejca
- 48. Pavao piše prvu poslanicu: Prvu poslanicu Solunjanima

- 56. Umorstvo visokog svećenika Jonatana
- 56. Pavao piše posljednju poslanicu: Rimljanima
- 57. Pobuna Egipćanina
- 62. Smrt Jakova, Isusova brata
- 66. Smrt Pavla i apostola Petra u Rimu
- 66. Velika židovska pobuna
- 70. Uništenje Jeruzalema
- 70. – 71. Napisano je Evandjelje po Marku
- 73. Rimljani osvajaju Masadu
- 80. – 90. Napisana je Jakovljeva poslanica
- 90. – 100. Napisana su evandjelja po Mateju i Luki
- 94. Josip piše Starine
- 100. – 120. Napisano je Evandjelje po Ivanu
- 132. Pobuna Šimuna bar Kokhbe
- 300. Sastavljeni pseudoklementinski spisi
- 313. Car Konstantin izdaje Milanski edikt
- 325. Nicejski koncil
- 398. Koncil u Hiponu

Prvi dio

*Probudi se! Probudi se!
Odjeni se snagom, Sione!
Odjeni se najsjajnijim haljinama,
Jeruzaleme, grade sveti,
jer više neće k tebi ulaziti
neobrezani i nečisti.
Otresi prah sa sebe, ustani,
izgnani Jeruzaleme!
Skini okov sa svog vrata,
izgnana kćeri sionska.*

IZAIJA 52:1-2

Drugačija vrsta žrtve

Rat s Rimom ne počinje zveketom oružja, već bodežom izvučenim iz asasinova ogrtača.

Vrijeme je svetkovina u Jeruzalemu: vrijeme kada se Židovi iz cijelog svijeta skupljaju u Svetom Gradu noseći mirisne darove Bogu. U drevnom židovskom kultu postoji običaj godišnjeg štovanja i proslava koje se mogu izvesti samo ovdje, unutar jeruzalemskog Hrama, u prisutnosti visokog svećenika koji za sebe zgrće većinu svetih dana svetkovina – Pashu, Pedeseticu, Blagdan sjenica (Sukot) – spremajući u džep bogatu naknadu, ili tithe, kako su je zvali, za svoj trud. A kakav je to samo trud! Takvim danima stanovništvo grada naraste na više od milijun ljudi. Potrebna je sva sila vratara i nižih svećenika kako bi kroz vrata Hulda na južnome zidu Hrama ugurali sve hodočasnike, proveli ih mračnim prolazima nalik špiljama ispod hramskog trga i uveli uz dvostruki niz stuba koje vode do javnog trga i tržnice poznate kao Dvorište za neznabošce.

Jeruzalemski Hram ima grubo kvadratnu strukturu, dugačak je nekih pet stotina metara, a širok tri stotine metara i smješten na vrhu planine Morija, na istočnome rubu Svetoga Grada. Njegovi su vanjski zidovi okruženi natkrivenim trijemovima čiji su crepovima pokriveni krovovi – pridržavani nepreglednim nizovima sjajnih, bijelih kamenih stupova – mase štitile od nemilosrdnog sunca. Na južnom dijelu Hrama stoji najveći i najukrašeniji od svih trijemova, Kraljevski trijem – visoka, dvokatna dvorana nalik bazilici, sagrađena u prepoznatljivu rimskom stilu. To je administrativno središte sinedrija, najvišeg vjerskog tijela i najviše pravosudne instance židovske nacije. Upravo ondje čeka niz trgovaca i prljavih mjenjača novca dok se probijate kroz podzemne stube i izlazite na prostrano, suncem obasjano dvorište.

Mjenjači novca imaju ključnu ulogu u Hramu. Za naknadu oni mijenjaju vaše nevaljale strane kovanice za hebrejske šekele jer to je jedina valuta koju hramske vlasti prihvaćaju. Mjenjači sakupljaju i porez od pola šekela koji odrasli muškarci moraju platiti kako bi se sačuvala pompa i spektakl koji vidite oko sebe: planine zapaljenog tamjana i beskrajne žrtve, prinosi u vinu i prvom voću, zbor levita koji izgovara psalme hvale i prateći orkestar lira i zvečećih cimbalala. Netko mora platiti za sve te nužne stvari. Netko mora podnijeti trošak žrtava koje toliko gode Gospodu.

S novom valutom u ruci sada možete posjetiti izbe uz vanjske zidove kako biste kupili svoju žrtvu: goluba ili ovcu – ovisno o dubini svoje lisnice ili težini svojih grijeha. Ako potonje nadmašuje ono prvo, ne očajavajte. Mjenjači će vam rado dati kredit kako biste povećali svoju žrtvu. Postoji strog zakonski propis koji regulira koje se životinje mogu kupiti za tu blaženu prigodu. Moraju biti bez mane. Domaće, a ne divlje. Ne smiju biti radne životinje. Bilo da je riječ o volu ili biku, ovnu ili ovci, moraju biti uzgojene isključivo za ovu svrhu. Nisu jeftine. Zašto bi bile? Žrtva je temeljna svrha Hrama. Ona je svrha postojanja Hrama. Pjesme, molitve, čitanja – svaki ritual koji se ovdje zbiva nastao je u svrhu ovog jedinstvenog i najvitalnijeg rituala. Prolijevanje krvi ne ispire samo vaše grijeha, ono pročišćava zemlju. Ono hrani zemlju, obnavljajući je i održavajući, štiteći je od suše ili gladi, ili nečeg goreg. Ciklus života i smrti koji je Gospod u svojoj svemoćnosti odredio u potpunosti ovisi o vašoj žrtvi. Ovo nije vrijeme za štedljivost.

Stoga kupite svoju žrtvu i neka bude dobra. Predajte je bilo kojem od svećenika u bijelim odorama koji šeću hramskim trgom. Oni su potomci Aarona, brata Mojsijeva, i odgovorni su za održavanje dnevnih rituala Hrama: za paljenje tamjana, paljenje lampi, oglašavanje truba i, naravno, prinošenje žrtava. Svećenstvo je nasljedni položaj, ali ovdje ih ne manjka, svakako ne tijekom razdoblja svetkovina kad stižu u gomilama iz dalekih zemalja kako bi pomogli u proslavama. Obilaze Hram u dvadesetčetverosatnim smjenama kako bi osigurali da plamenovi žrtava paljenica gore danju i noću.

Hram je konstruiran od niza natkrivenih dvorišta, a svako je manje, podignutije i ograničenije od prethodnog. Sasvim vanjsko dvorište, Dvorište neznabožaca u kojem ste kupili svoju žrtvu

širok je trg otvoren svima, neovisno o rasi ili vjeri. Ako ste Židov – i to onaj bez fizičkih bolesti (ne primaju se gubavci ili paraličari) i ako ste propisno pročišćeni ritualnom kupkom – možete pratiti svećenika sa svojom žrtvom kroz kamenu ogradu i stići do sljedećeg dvorišta, Dvorišta za žene (pločica na ogradi sve ostale upozorava da ne izlaze izvan vanjskog dvorišta pod prijetnjom smrti). Ovdje se pohranjuju drvo i ulja za žrtve. To je i najdalji dio Hrama u koji bilo koja Židovka smije ući; židovski muškarci smiju nastaviti niz malen, polukružan niz stepenica kroz Nikanorska vrata i ući u Dvorište za Izraelce.

I to je mjesto na kojem ćete biti najbliže Božjoj prisutnosti. Nemoguće je ignorirati smrad lešina. Lijepi se za kožu i kosu, postaje glasan teret kojeg se nećete skoro otarasiti. Svećenici pale tamjan kako bi odagnali jak smrad i bolesti, ali mješavina mirisne smole i cimeta, šafrana i tamjana ne može maskirati nepodnošljiv smrad pokolja. Ipak, važno je ostati gdje jeste i promatrati kako se u sljedećem dvorištu, onom pod nazivom Dvorište za svećenike, zbiva prinošenje vaše žrtve. U to je dvorište ulaz dopušten jedino svećenicima i službenicima Hrama jer ovdje stoji oltar Hrama: četverorogi pijedestal od bronce i drveta – dugačak pet kubita, širok pet kubita – izbacuje u zrak guste, crne oblake dima.

Svećenik odnosi vašu žrtvu u kut i pere se u obližnjem bazenčiću. Tada uz jednostavnu molitvu reže grlo životinje. Pomoćnik prikuplja krv u zdjelicu kako bi poprskao četiri rogata vrha oltara, a svećenik pažljivo vadi utrobu i raščetvoruje lešinu. Ima pravo zadržati stražnjicu životinje; ona će na tržnici postići visoku cijenu. Iznutrice i masno tkivo trgaju se iz lešine, po rampi odnose do oltara i stavljaju ravno na vječni plamen. Meso životinje pažljivo se izrezuje i odlaže po strani kako bi se svećenici mogli gostiti nakon ceremonije.

Čitava se liturgija izvodi ispred najskrovitijeg dvorišta Hrama, Svetinje nad svetinjama – zlatom optočenog, stupovima okruženog svetišta u samome srcu kompleksa Hrama. Svetinja nad svetinjama najviša je točka Jeruzalema. Njezina su vrata optočena purpurnim i grimiznim tapiserijama s izvezenim zodijskim krugom i panoramom nebesa. Ovdje je fizički smještena Božja slava. To je točka sastanka nebeskog i zemaljskog carstva, središte svega stvaranja. Nekoć je ovdje stajao Kovčeg saveza u kojem su se nalazile Božje zapovijedi, ali to je davno izgubljeno. Sada

unutar svetišta nema ničeg. To je golem, prazan prostor koji služi kao vodič za Božju prisutnost, prostor koji kanalizira božanski duh s nebesa i spušta ga u koncentričnim krugovima duž komora Hrama, kroz Dvorište za svećenike, Dvorište za žene i Dvorište za neznabošce, preko trijemovima opasnih zidova Hrama i u sam grad Jeruzalem, preko Judeje u Samariju i Idumeju, Pereju i Galileju, kroz beskrajno carstvo moćnoga Rima i dalje u ostatak svijeta, do svih naroda i nacija, a svi su oni – Židovi i neznabošci jednako – podržani duhom Gospoda stvaranja, duhom koji ima jedan jedinstveni izvor: unutarne svetište, Svetinju nad svetinjama, smještenu unutar Hrama, unutar svetoga grada Jeruzalema.

Ulazak u Svetinju nad svetinjama zabranjen je svima osim visokom svećeniku koji je u ovom trenutku, 56. g. pr. n. e., mlađić po imenu Jonatan, sin Anin. Poput većine svojih modernih prethodnika, i Jonatan je svoj položaj kupio izravno od Rima, i to bez sumnje za nemali iznos. Položaj visokog svećenika iznimno je unosan i ograničen na malen broj plemenitih obitelji koje ga među sobom dijele kao nasljedstvo (niži svećenici obično imaju skromnije podrijetlo).

Nije moguće dovoljno naglasiti ulogu Hrama u životu Židova. Hram Židovima služi kao kalendar i kao sat; njegovi rituali označavaju ciklus godine i oblikuju svakodnevne aktivnosti svakog stanovnika Jeruzalema. To je središte trgovine za cijelu Judeju, njezina glavna financijska institucija i banka. Hram je podjednako sjedište Boga Izraelova, koliko i centralno mjesto Izraelovih nacionalističkih aspiracija; u njemu se nalaze sveti spisi i svitci zakona koji održavaju kult Židova, ali on je i glavni repozitorij pravnih dokumenata, povijesnih bilješki i genealoških zapisa židovskog naroda.

Za razliku od svojih poganskih susjeda, Židovi nemaju veći broj hramova razbacanih po državi. Postoji samo jedno središte kulta, jedan jedinstven izvor božanske prisutnosti, jedno jedinstveno mjesto i nigdje drugdje Židov ne može osjetiti bliskost sa živućim Bogom. Judeja je, po svim atributima, država hram. Sam je termin „teokracija” iskovan ponajprije kako bi se opisao Jeruzalem. „Neki su ljudi vrhovnu političku moć predali monarhijama”, pisao je povjesničar prvog stoljeća Flavije Josip, „a drugi oligarhijama, a neki pak masama [demokraciji]. Naš zakonodavac [Bog] nije privučen niti jednim od tih oblika političkog života, već

se potrudio oblikovati ono što se – ako bi se dopustio grub izraz – moglo nazvati ‘teokracijom’ [theokratia], stavivši sav suverenitet i autoritet u ruke Boga.”

Mislite na Hram kao na neku vrstu feudalne države koja zapošljava na tisuće svećenika, pjevača, nosača, slugu i ministara, usput održavajući golema područja plodne zemlje koju u ime visokog svećenika i za njega obrađuju hramski robovi. Dodajte svemu tome prihod koji se ostvaruje hramskim porezom te neprekidan dotok darova koje ostavljaju posjetitelji i hodočasnici – da ne spominjemo goleme svote novca koje prolaze kroz ruke trgovaca i mjenjača, od čega Hram uzima dio – i lako je vidjeti zašto toliki broj Židova čitavo svećeničko plemstvo, a posebno visokog svećenika, smatra tek bandom škrtih „ljubitelja luksuza”, da citiramo Josipa.

Zamislite visokog svećenika Jonatana koji stoji za oltarom, u ruci mu se dimi tamjan, i lako je vidjeti odakle stiže takvo neprijateljstvo. Čak i njegova svećenička oprava koju je dobio od bogatih prethodnika, dokazuje bogatstvo visokog svećenika. Duga oprava bez rukava obojena je ljubičasto (boja kraljeva) i optočena nježnim kićankama i sitnim zlatnim zvonima ušivenim u obrube; teški prsluk prošiven je s dvanaest vrijednih dragulja, po jednim za svako od plemena Izraela; neokaljan turban stoji mu na glavi kao tijara, a na prednjoj strani nalazi se zlatna ploča u kojoj je ugravirano neizgovorivo ime Gospodnje; urim i thummim, neka vrsta svetih kocaka napravljenih od drveta i kostiju koju visoki svećenik nosi u torbici na grudima i putem kojih otkriva volju Božju bacanjem i čitanjem znamenja – svi ti simboli hvalisanja trebaju predstavljati ekskluzivan pristup Bogu od strane visokog svećenika. Oni su ono što izdvaja visokog svećenika; ističu ga među svim drugim Židovima na svijetu.

Zbog tog razloga samo visoki svećenik može ući u Svetinju nad svetinjama, i to samo jednog dana u godini, na Jom kipur, Dan pomirenja, kad se svi grijesi Izraela brišu. Na taj dan visoki svećenik dolazi u prisutnost Boga kako bi se pokajao za cijelu naciju. Ako je vrijedan božanskog blagoslova, grijesi Izraelovi opraštaju se. Ako nije, uže vezano oko struka jamči da će ga se, kad ga Bog na mjestu usmrti, moći izvući iz Svetinje nad svetinjama a da nitko ne naruši svetost svetišta.

Naravno, na taj dan visoki svećenik umire, ali ipak ne – kako se čini – od Božje ruke.

Svećenički su blagoslovi dovršeni i shema otpjevana („Čuj, o Izraele, Gospod je naš Bog, sam Gospod!”), i visoki svećenik Jonatan kreće od oltara i hoda niz rampu prema vanjskim dvorištima Hrama. U trenutku kad stiže u Dvorište za neznabošce, guta ga nemir uzbuđenja. Čuvari Hrama oko njega formiraju barijeru čistoće čuvajući visokog svećenika od ruku mase. Ali asasinu je ipak lako pronaći ga. Ne mora pratiti zasljepljujući sjaj njegove draguljima optočene oprave. Mora samo slušati zveket zvončića koji mu vise s rubova halja. Ta je posebna melodija najsigurniji znak da stiže visoki svećenik. Visoki je svećenik blizu.

Asasin se probija kroz gomilu gurajući se dovoljno blizu Jonatanu kako bi pružio nevidljivu ruku, zgrabio svetu opravu, povukao ga od čuvara Hrama i zadržao ga na trenutak na mjestu, dovoljno dugo da izvuče kratak bodež i povuče mu ga niz grlo. Posve drugačija vrsta prinošenja žrtve.

Prije nego se krv visokog svećenika prolije po podu Hrama, prije nego čuvari uspiju reagirati na prekinut ritam koraka, prije nego itko u dvorištu shvati što se dogodilo, asasin je nestao u gomili.

Ne bi nas trebalo iznenaditi ako je on prvi koji poviče: „Umorstvo!”

Rupa u kutu

Tko je ubio Jonatana, sina Anina, dok je hodao po Brdu Hrama 56. g. pr. n. e.? Nema sumnje da su mnogi u Jeruzalemu željeli pogubiti gramziva visokog svećenika i da ih je poveći broj želio zauvijek izbrisati čitavo napuhano svećenstvo Hrama. Jer kad se govori o Palestini prvog stoljeća, nikako ne treba zaboraviti da je ta zemlja – ta posvećena zemlja iz koje je Duh Božji krenuo u ostatak svijeta – bila okupirani teritorij. Legije rimskih trupa bile su stacionirane duž Judeje. Nekih šest stotina rimskih vojnika smjestilo se na samome Brdu Hrama, unutar visokih kamenih zidina utvrde Antonia koja se oslanjala na sjeverozapadni kut Hrama. Nečisti centurion u crvenoj kapi i ulaštenom oklopu koji je paradirao Dvorištem za neznabošce, ruke oslonjene o držak mača, bio je ne baš suptilan podsjetnik, ako je takvo što uopće bilo potrebno, na to tko zapravo vlada tim svetim mjestom.

Rimska je dominacija nad Jeruzalemom započela 63. g. pr. n. e., kad je vrhunski rimski taktičar Pompej Veliki ušao u grad sa svojim osvajačkim legijama i krenuo zauzimati Hram. Do tad je Jeruzalem davno bio prošao ekonomski i kulturni zenit. Kanaanska nastamba koju je kralj David bio proglasio sjedištem svojeg kraljevstva, grad koji je predao svojem zabludjelom sinu Salomonu koji je sagradio prvi Hram Božji – koji su uništili i razorili Babilonci 586. g. pr. n. e. – grad koji je služio kao vjersko, ekonomsko i političko središte židovske nacije tijekom tisuća godina bio je, u trenutku kad je Pompej ujahao kroz njegova vrata, manje poznat po svojoj ljepoti i veličanstvenosti, a više po vjerskom zanosu svojih problematičnih stanovnika.

Smješten na južnoj visoravni ispucanih judejskih planina, između dvaju vrhova – brda Skopus i Maslinske gore – te opasan dolinom Kidron na istoku i strmom, prijetećom dolinom Gehena na jugu, u vrijeme rimske invazije bio je dom stalnom stanovništvu

od stotinu tisuća ljudi. Za Rimljane on je bio beznačajna mrlja na carskoj mapi, grad koji je obrazovani državnik Ciceron odbacio kao „rupu u kutu”. Ali za Židove, on je bio pupak svijeta, osve-mira. Nema grada koji je jedinstveniji, svetiji, štovaniji na svijetu od Jeruzalema. Ljubičasti vinogradi čija se loza uvija i sviija na ravnim visoravnima, dobro obrađena polja i plodni voćnjaci koji pucaju od stabala badema, smokava i maslina, zelena polja papirusa koja lijeno plutaju duž rijeke Jordan – Židovi nisu samo poznavali i duboko voljeli svaku značajku ove posvećene zemlje, oni su imali pravo na sve to. Sve je to, od farma Galileje do položenih brežuljaka Samarije i dalekih predjela Idumeje gdje su, kako tvrdi Biblija, nekoć stajali prokleti gradovi Sodoma i Gomora, Židovima dao Bog, iako zapravo Židovi nisu ničime gospodarili, čak ni Jeruzalemom u kojem se štovao istinski Bog. Grad koji je Bog bio odjenuo u sjaj i slavu i smjestio, kako je objavio prorok Ezekijel, „u središte svih nacija” – vječno središte kraljevstva Božjeg na zemlji – bio je, u zoru prvog stoljeća nove ere, tek manja i nemirna provincija na dalekom kutu moćnog Rimskog Carstva.

Nije stvar u tome da je Jeruzalem bio nenaviknut na invaziju i okupaciju. Unatoč svojem uzvišenom statusu u srcima Židova, istina je da je Jeruzalem bio tek sitnica koja se dijelila u nizu kraljeva i careva koji su naizmjenice pljačkali i uništavali Sveti Grad na svojem putu do većih ambicija. Godine 586. pr. n. e. Babilonci – gospodari Mezopotamije – poharali su Judeju, srušivši i Jeruzalem i Hram sa zemljom. Babilonce su porazili Perzijanci koji su Židovima dopustili da se vrate u voljeni grad i ponovno izgrade svoj hram, ne zato što su se divili Židovima ili ozbiljno doživljavali njihov kult već zato što su Jeruzalem smatrali nevažnom provincijom bez ikakve važnosti za carstvo koje se protezalo do središnje Azije (iako će prorok Izaija zahvaliti perzijskom kralju Kiru što ga je imenovao mesijom). Perzijsko je Carstvo, a Jeruzalem s njim, palo u ruke vojske Aleksandra Velikog čiji su potomci stanovnike zarazili grčkom kulturom i idejama. Nakon Aleksandrove prerane smrti 323. g. pr. n. e., Jeruzalem je predan dinastiji Ptolemejevića i njime se vladalo iz dalekog Egipta, iako samo nakratko. Godine 198. pr. n. e. grad je utekao kontroli Ptolemejevića zahvaljujući seleukidskom kralju Antiohu Velikom čiji je sin Antioh Epifan sebe smatrao utjelovljenim bogom i htio je zauvijek okončati štovanje židovskog božanstva

u Jeruzalemu. Ali Židovi su reagirali na to svetogrđe neumornim gerilskim ratom koji su vodili hrabri sinovi Matatije Hasmonejca – Makabejci – koji su oslobodili Sveti Grad od kontrole Seleukida 164. g. pr. n. e. i, po prvi put u četiri stoljeća, povratili židovsku hegemoniju u Judeji.

Sljedećih stotinu godina Hasmonejci su čeličnom rukom vladali Božjom zemljom. Bili su kraljevi svećenici, a svaki je vladar istovremeno bio kralj Židova i visoki svećenik u Hramu. Ali kad je izbio građanski rat između braće Hirkana i Aristobula oko kontrole nad tronom, svaki je od braće budalasto zatražio podršku od Rima. Pompej je sukob između braće shvatio kao poziv da sam osvoji Jeruzalem, okončavši tako kratko razdoblje židovskog upravljanja gradom. Godine 63. pr. n. e. Judeja je postala rimski protektorat, a Židovi su ponovno postali tuđim podanicima.

Židovi nisu toplo primili rimsku vladavinu koja je stigla nakon stoljeća neovisnosti. Hasmonejska je dinastija svrgnuta, ali Pompej je Hirkanu dopustio da zadrži položaj visokog svećenika. To nije dobro prihvaćeno među Aristobulovim pristašama koji su pokrenuli niz ustanaka na koje su Rimljani uzvratili uobičajenim divljaštvom – paljenjem gradova, masakriranjem pobunjenika, porobljavanjem naroda. U međuvremenu se širio rascjep između izgladnjelih i zaduženih siromaha na selu te bogate provincijske klase koja je vladala u Jeruzalemu. Standardna je rimska politika bila stvarati savezništva sa zatečenim aristokratima u svakom osvojenom gradu čineći ih tako ovisnima o moći i bogatstvu rimskih gospodara. Povezujući svoje interese s onima vladajuće klase, Rim je osiguravao da lokalni vođe ostanu zainteresirani za održavanje imperijalnog sustava. Naravno, u Jeruzalemu je „zatečena aristokracija” uglavnom značila klasu svećenstva, a posebno onu šaćicu bogatih svećeničkih obitelji koje su se zadržale u Hramu i koje je Rim zauzvrat zadužio za prikupljanje poreza i dadžbina te održavanje reda u sve brojnijem gradskom stanovništvu – a za te su zadatke bili bogato nagrađeni.

Fluidnost koja je u Jeruzalemu postojala između vjerskih i političkih snaga učinila je nužnim da Rim zadrži čvrstu superviziju nad kultom Židova, a posebno nad visokim svećenikom. Kao glava sinedrija i „vođa nacije”, visoki je svećenik bio poznata vjerska i politička figura s mogućnošću odlučivanja o svim vjerskim stvarima, provedbe Božje volje pa čak i uhićenja, iako samo

u blizini Hrama. Ako su Rimljani htjeli kontrolirati Židove, morali su kontrolirati Hram. A ako su željeli kontrolirati Hram, morali su kontrolirati visokog svećenika i upravo je zato – nakon zauzimanja Judeje – Rim preuzeo odgovornost imenovanja i smjenjivanja (izravno ili neizravno) visokog svećenika, u osnovi ga pretvorivši u zaposlenika Rima. Rim je čuvao svetu opravu visokog svećenika izdajući je samo za svete festivale i svetkovine i plijeneći je odmah nakon završetka ceremonija.

Ipak, Židovi su prošli bolje od nekih drugih rimskih podanika. Većim su dijelom Rimljani podržavali kult Židova dopuštajući provođenje žrtava i rituala bez uplitanja. Židovi nisu morali ni izravno obožavati cara, što je Rim nametao gotovo svakoj vjerskoj zajednici unutar svojeg carstva. Sve što je Rim tražio od Jeruzalema bilo je da dvaput dnevno žrtvuju bika i dva janjeta u ime cara i za njegovo dobro zdravlje. Nastavite prinostiti žrtve, plaćajte poreze i dadžbine, poštujujte zakone provincije i Rim te ostavljao na miru: tebe, tvojeg Boga i tvoj hram.

Rimljani su, naposljetku, dobro poznavali vjerska uvjerenja i prakse svojih podanika. Većina osvojenih država smjela je bez poteškoća zadržati svoje hramove. Suparnički bogovi nisu bili uništavani ili zabranjivani, već su često bili asimilirani u rimski kult (tako se, primjerice, kanaanski bog Baal počeo povezivati s rimskim bogom Saturnom). U nekim se slučajevima provodila praksa pod nazivom *evocatio*, a značila je da Rimljani preuzmu neprijateljski hram – a s njime i njegova boga jer je u antičkom svijetu to dvoje bilo povezano – i prenesu ga u Rim gdje bi ga obasuli bogatstvom i žrtvama. Takva je praksa imala poslati jasan signal da neprijateljstvo nije usmjereno prema neprijateljevu bogu, nego prema njegovim borcima; bog bi nastavio biti slavljen i cijenjen u Rimu kad bi samo njegovi vjernici položili oružje i dopustili si da budu apsorbirani u carstvo.

Koliko god općenito tolerantni Rimljani bili prema stranim kultovima, još su popustljiviji bili prema Židovima i njihovu štovanju jednoga Boga – što je Ciceron označio kao „barbarsko praznovjerje” židovskog monoteizma. Rimljani možda nisu shvaćali kult Židova, njegove čudne prakse i njegovu prevladavajuću opsesiju ritualnom čistoćom – „Židovima je profano sve što je nama sveto”, napisao je Tacit, „a dopuštaju sve čega se mi gnušamo” – ali su ga ipak tolerirali.

Ono što je najviše zbunjivalo Rim kod Židova nisu bili njihovi nepoznati rituali niti strogo pridržavanje Zakona, već ono što su Rimljani smatrali nerazumljivim kompleksom superiornosti. Ideja da bi nevažno semitsko pleme smješteno u udaljenom kutu moćnog Rimskog Carstva zahtijevalo – i primalo – poseban tretman od cara za mnoge je Rimljane bila jednostavno nerazumljiva. Kako se usuđuju smatrati da je njihov bog jedini u svemiru? Kako se usuđuju odvajati od drugih naroda? Što ti zadrži i praznovjerni plemenski ljudi misle, tko su oni? Stoički filozof Seneka nije bio jedini iz rimske elite koji se pitao kako se u Jeruzalemu moglo dogoditi da „poraženi daju zakone pobjedniku”.

No za Židove taj osjećaj iznimnosti nije bio stvar arogancije ili ponosa. Bio je izravna zapovijed ljubomornog Boga koji nije trpio stranu prisutnost u zemlji koju je darovao svojem odabranom narodu. Upravo je zato, kad su Židovi prije tisuću godina prvi put ušli u tu zemlju, Bog bio naredio da pobiju svakog muškarca, ženu i dijete koje susretnu, da pogube svakog vola, kozu i ovcu na koje nalete, da spale svaku farmu, svako polje, svaki usjev, sve živo bez iznimke kako bi bili sigurni da zemlja pripada samo onima koji štuju tog jednog Boga i nikome drugome.

„U gradovima onih naroda koje ti Jahve, Bog tvoj, preda u baštinu ništa ne ostavljaj na životu, nego ih udari ‘heremom’ – kletim uništenjem: Hetite i Amorejce, Kanaance i Perižane, Hivijce i Jebusejce, kako ti je Jahve, Bog tvoj, naredio, tako da vas ne nauče činiti sve one odvratnosti što ih čine svojim bogovima te da ne sagriješite protiv Jahve, Boga svoga.” (Ponovljeni zakon, 20:16:18)

Kako Biblija tvrdi, tek nakon što su židovske vojske „potpuno uništile sve što diše” u gradovima Libni, Lakišu, Eglonu, Hebronu i Debiru, u brdima i Negebu, u nizinama i na brežuljcima, tek nakon što je svaki prethodni stanovnik bio uklonjen, „kako je Gospod Bog Izraelov bio zapovjedio” (Jošua 10:28 – 42), bilo je Židovima dopušteno naseliti se ondje.

A ipak se, tisuću godina kasnije, isto to pleme koje je protilo toliko krvi kako bi Obećanu zemlju oslobodilo od svakog stranog elementa kako bi vladalo njome u ime svojeg Boga, našlo kako radi pod čizmom imperijalne poganske snage, prisiljeno svoj sveti grad dijeliti s Galima, Španjolcima, Rimljanima, Grcima i Sirijcima – svi su oni bili stranci, svi su bili pogani – a Zakon ih je

prisiljavao da u Hramu svojeg Boga prinose žrtve u ime rimskih idolopoklonika koji su živjeli više od tisuću kilometara dalje.

Kako bi junaci iz starina odgovorili na takvo poniženje i degradaciju? Što bi Jošua, Aron, Finej ili Samuel učinili nevjernicima koji oskvrnjaju zemlju koju je Bog bio namijenio svojem odabranom narodu?

Natopili bi zemlju krvlju. Razbili bi glave nevjernika i nezna-božaca, spalili njihove idole, pobili im žene i djecu. Pogubili bi idolopoklonike i okupali svoja stopala u krvi svojih neprijatelja, baš kao što Bog zapovijeda. Zazvali bi Boga Izraelova da poleti s nebesa u svojoj ratničkoj kočiji, da zgazi grešne nacije i učini da planine proključaju od bijesa.

A visoki svećenik, bijednik koji je Božji odabrani narod prodao Rimu za zlatnike i pravo da paradira u svojoj urešenoj opravi? Njegovo je postojanje uvreda Bogu. To je mrlja za cijelu državu.

Treba je izbrisati.

Kralj Židova

U godinama nemira koje su uslijedile nakon rimske okupacije Judeje, dok se Rim uvukao u obogaljujući građanski rat između Pompeja Velikog i njegova dotadašnjeg saveznika Julija Cezara, čak i dok su se ostatci hasmonejske dinastije natjecali za usluge obojice muškaraca, situacija se polako pogoršavala za židovske poljodjelce i seljake koji su obrađivali Božju zemlju. Malene obiteljske farme koje su stoljećima služile kao primarna osnova ruralne ekonomije polako su gutala velika imanja kojima je upravljala zemljoposjednička aristokracija prepuna svježe iskovanog rimskog novca. Ubrzana urbanizacija pod rimskom vlašću pokrenula je masovnu unutarnju migraciju iz unutrašnjosti prema gradovima. Poljoprivreda koja je nekoć održavala malenu seosku populaciju sada je bila usmjerena isključivo na hranjenje golemih gradskih središta, ostavljajući seljake na selima gladnima i očajnima. Seljaci nisu samo bili obvezni i dalje plaćati poreze i tithe svećenstvu Hrama, već su sada bili prisiljeni plaćati i velike dadžbine Rimu. Za poljodjelce je to ukupno iznosilo gotovo polovicu godišnjeg prinosa.

U isto vrijeme nekoliko je suša zaredom velike površine zemlje ostavilo golima i opustošenima i mnogo je židovskih seljaka završilo u ropstvu. Oni koji su uspjeli ostati na svojim opustošenim poljima nisu imali drugog izbora nego da se visoko zadužuju kod zemljoposjedničke aristokracije, i to uz visoke kamate. Nije bilo važno što židovski zakon zabranjuje posudbu uz kamate; goleme kazne koje su siromašne snašle zbog zakašnjelih uplata imale su isti učinak. U svakom slučaju, zemljoposjednička je aristokracija očekivala da seljaci kasne s plaćanjem: na tome su zarađivali. Jer ako zajam ne bi bio brzo i u potpunosti otplaćen, seljakova je zemlja mogla biti zaplijenjena, a seljak bi ostao na zemlji kao zakupac i radio za svojeg novog vlasnika.

Unutar par godina nakon rimskog osvajanja Jeruzalema, čitava se vojska seljaka bez zemlje našla bez ikakva vlasništva i bez načina da prehranjuju sebe i svoje obitelji. Mnogi su ti seljaci pobjegli u gradove kako bi pronašli posao. Ali u Galileji je šaćica otjeranih poljodjelaca i zemljoposjednika plugove zamijenila mačevima i započeli su borbu protiv onih koje su smatrali krivcima za svoje nedaće. Iz svojih skrovišta u pećinama i špiljama Galileje ti su seljaci pokrenuli val napada na židovsku aristokraciju i na agente Rimske Republike. Lutali su provincijama, privlačeći one u nevolji, one koji su se našli bez zemlje i u dugovima. Poput židovskog Robina Hooda, pljačkali su bogate i, u nekim prigodama, davali siromašnima. Za vjernike te seljačke bande nisu bile drugo doli fizička manifestacija ljutnje i patnje siromašnih. Bili su junaci: simboli pravedničkoga gnjeva protiv rimske agresije, provoditelji božanske pravde prema Židovima izdajicama. Rimljani su za njih imali drugu riječ. Zvali su ih lestai. Banditi.

„Bandit” je generički termin za svakog pobunjenika koji koristi oružano nasilje protiv Rima ili židovskih suradnika. Za Rimljane je riječ „bandit” bila sinonim s riječima „lopov” ili „pokretač nereda”. Ali to nisu bili obični kriminalci. Banditi su predstavljali prve proplamsaje onoga što će postati nacionalistički pokret otpora protiv rimske okupacije. To je možda bila seljačka pobuna; banditske su bande stizale iz osiromašenih sela kao što su Emaus, Bet-horon i Betlehem. Ali bilo je to još nešto. Banditi su tvrdili da su oružje Božje osvete. Odjenuli su svoje vođe u ambleme biblijskih kraljeva i junaka i svoja djela predstavili kao uvod u povratak kraljevstva Božjeg na zemlju. Banditi su uhvatili val široko rasprostranjenog očekivanja apokalipse koje je obuzelo Židove Palestine u jeku rimske invazije. Jedan od najstrašnijih bandita, karizmatični šef bandita Ezekija otvoreno je za sebe tvrdio da je mesija, onaj obećani koji će Židovima vratiti slavu.

Mesija znači „pomazani”. Titula se odnosi na praksu polijevanja ulja ili mazanja njime nekoga kome je povjeren božanski položaj: kralja, kao što su bili Šaul, David ili Salomon; svećenika kao što su bili Aaron i njegovi sinovi, posvećeni kako bi obavljali Božji posao; ili proroka, kakvi su bili Izaija ili Eliša, koji su imali poseban odnos s Bogom, intimnost koja dolazi iz uloge Božjeg predstavnika na zemlji. Glavna je uloga mesije, za kojeg se vjerovalo kako je potomak kralja Davida, bila ponovno sagraditi

Davidovo kraljevstvo i ponovno uspostaviti naciju Izraela. Stoga je nazvati se mesijom u vrijeme rimske okupacije bilo jednako objavi rata Rimu. I doista, doći će dan kada će te ljutite bande seljaka oblikovati kralješnicu apokaliptične vojske fanatičnih revolucionara koji će natjerati Rimljane da poniženo pobjegnu iz Jeruzalema. No u tim ranim godinama okupacije banditi su bili tek smetnja. Ipak, trebalo ih je zaustaviti; netko je u provinciji trebao uspostaviti red.

Pokazalo se da je taj netko pametni, mladi židovski plemić iz Idumeje po imenu Herod. Herodov otac Antipater svoje je bogatstvo stekao našavši se na pravoj strani tijekom građanskog rata između Pompeja Velikog i Julija Cezara. Cezar je Antipatera nagradio za lojalnost odobrivši mu status građanina Rima 48. g. pr. n. e. i dajući mu, u ime Rima, administrativnu moć nad čitavom Judejom. Prije smrti par godina kasnije Antipater je svoj položaj među Židovima zacementirao postavivši sinove Fazaela i Heroda kao guvernere Jeruzalema i Galileje. Herod je u to doba vjerojatno imao tek petnaest godina, no odmah se istaknuo kao učinkovit vođa i energični pristaša Rima pokrenuvši krvav rat protiv banditskih skupina. Čak je uhvatio vođu bandita Ezekiju i odsjekao mu glavu privremeno zaustavivši banditsku prijetnju.

Dok je Herod čistio Galileju od bandita, Antigona, sin Aristobula koji je nakon rimske invazije bio izgubio tron i položaj visokog svećenika od brata Hirkana, izazivao je nevolje u Jeruzalemu. Uz pomoć Parćana, zakletih neprijatelja Rima, Antigona je 40. g. pr. n. e. pokrenuo opsadu Svetoga Grada, zarobivši visokog svećenika Hirkana i Herodova brata Fazaela. Hirkan je osakaćen zbog čega, po židovskom zakonu, nije više mogao obavljati službu visokog svećenika; Herodov je brat Fazel u zatočeništvu počinio samoubojstvo.

Rimski je Senat odlučio da je najučinkovitiji način otimanja Jeruzalema iz kontrole Parćana bio učiniti Heroda kraljem klijentom i pustiti ga da to obavi u ime Rima. Imenovanje kraljeva klijenata bila je standardna praksa tijekom ranih godina Rimskog Carstva, što je Rimu omogućavalo proširivanje granica bez trošenja vrijednih resursa na izravno upravljanje tim provincijama.

Godine 37. pr. n. e. Herod je umarširao u Jeruzalem s golemom rimskom vojskom pod svojim zapovjedništvom. Izbacio

je iz grada parćanske snage i počeo čistiti ostatke hasmonejske dinastije. Priznajući njegove zasluge, Rim je Heroda nazvao „kraljem Židova”, davši mu kraljevstvo koje će u konačnici biti veće od onoga kralja Salomona.

Herodovu je rastrošnu i tiransku vladavinu obilježilo rasipništvo na granici farse te neviđena okrutnost. Bio je nemilosrdan prema neprijateljima i nije podnosio ni naznaku pobune Židova pod svojom vlašću. Kad je sjeo na tron, izmasakrirao je gotovo svakog člana sinedrija i zamijenio hramske svećenike klikom poslušnih obožavatelja koji su svoje položaje kupili izravno od njega. Tim je činom učinkovito neutralizirao politički utjecaj Hrama i podijelio moć novoj klasi Židova koje je ovisnost o uslugama kralja preobrazila u neku vrstu novovjeke aristokracije. Herodova sklonost nasilju i detaljno opisane kućne razmirice koje su graničile s burleskom doveli su do toga da je pobio toliko članova svoje obitelji da se Cezar August jednom prigodom našalio: „Radije bih bio Herodova svinja, nego njegov sin.”

Istini za volju, u Herodovo vrijeme biti kraljem Židova nije bio zavidan zadatak. Postojale su, ako je vjerovati Josipu, dvadeset i četiri frakcije židovskih sekti u Jeruzalemu i oko njega. Iako niti jedna nije bila dominantna nad drugima, tri su sekte – ili bolje rečeno škole – bile osobito utjecajne u oblikovanju židovske misli tog vremena: farizeji koji su bili primarno rabini niže i srednje klase i znanstvenici koji su masama tumačili zakone; saduceji, konzervativniji i, kad je o Rimu riječ, popustljiviji svećenici iz bogatijih zemljoposjedničkih obitelji; i eseni, uglavnom svećenički pokret koji se odvojio od autoriteta Hrama i kao svoju bazu postavio golo brdo u dolini Mrtvog mora pod nazivom Kumran.

Zadužen za smirivanje i upravljanje divljom i heterogenom populacijom Židova, Grka, Samarićana, Sirijaca i Arapa – a svi su ga oni mrzili više nego što su mrzili jedni druge – Herod je obavio veličanstven posao održavanja reda u ime Rima. Njegova je vladavina uspostavila razdoblje političke stabilnosti među Židovima kakvo nije stoljećima viđeno. Pokrenuo je monumentalne projekte gradnje i javnih radova koji su zaposlili desetke tisuća seljaka i najamnih radnika trajno promijenivši izgled Jeruzalema. Izgradio je tržnice i kazališta, palače i luke, a sve to prema klasičnom helenističkom stilu.

Da bi platio kolosalne građevinske projekte i zadovoljio svoju ekstravaganciju, Herod je svojim podanicima nametnuo velik porez od kojeg je Rimu nastavio plaćati goleme dadžbine, i to sa zadovoljstvom, kako bi izrazio poštovanje svojim rimskim gospodarima. Herod nije bio samo carev kralj klijent. Bio mu je blizak osobni prijatelj, lojalan građanin Republike koji je želio više od pukog oponašanja Rima: želio ga je ponovno izgraditi na pijesku Judeje. Židovima je nametnuo prisilan program helenizacije i u Jeruzalem je doveo gimnazije, grčke amfiteatre i rimske kupelji. Grčki je postao jezik suda i kovao je novčiće s grčkim pismom i poganskim znakovljem.

Ali Herod je bio i Židov i kao takav je shvaćao važnost podilaženja vjerskom senzibilitetu svojih podanika. Zato je krenuo u najambiciozniji projekt: ponovnu gradnju i širenje jeruzalemskog Hrama. Upravo je Herod podigao Hram na platformi na vrhu brda Morija – na najvišoj točki grada – i ukrasio ga rimskim kolonadama i visokim stupovima od mramora koji su sjajili na suncu. Herodov je Hram trebao impresionirati njegove rimske patrone, ali je želio udovoljiti i svojoj židovskoj braći jer mnoga nisu smatrala da je kralj Židova i sam Židov. Herod je, naposljetku, konvertirao. Njegova je majka bila Arapkinja. Njegovi su ljudi, Idumejci, na judaizam prešli tek prije generaciju ili dvije. Ponovna gradnja Hrama za Heroda nije bila samo načinom učvršćivanja političke dominacije; bila je to i očajnička molba židovskim podanicima da ga prihvate.

Nije uspjelo.

Usprkos gradnji novog Hrama, Herodov neskriveni helenizam i agresivni pokušaji „romanizacije” Jeruzalema razbjesnili su pravovjerne Židove koji svojeg kralja nisu prestali smatrati slugom stranih gospodara i službenikom stranih bogova. Čak ni Hram, vrhunski simbol židovskog identiteta, nije mogao prikriti Herodovu opčinjenost Rimom. Malo prije njegova dovršetka, Herod je smjestio zlatnog orla – znak rimske vladavine – iznad njegovih glavnih vrata i prisilio odabranog svećenika da dvaput dnevno prinosi žrtve u ime Cezara Augusta, „sina Božjeg”. Ipak, najbolji znak toga da je Herod svoje kraljevstvo čvrsto držao u šaci jest činjenica da općenita mržnja Židova prema njegovoj vladavini nikad nije dosegla razinu pobune, barem ne za njegova života.

Kad je Herod Veliki umro 4. g. pr. n. e., August je područje podijelio na njegova tri sina: Arhelaju su pripale Judeja, Samarija i Idumeja; Herod Antipa – poznat i kao „Lisica” – vladao je Galilejom i Perejom (područje Transjordana sjeveroistočno od Mrtvog mora); a Filip je dobio Gaulanitis (današnji Golan) i zemlje sjeveroistočno od Galilejskog mora. Niti jedan od Herodovih trojice sinova nije dobio titulu kralja: Antipa i Filip nazvani su tetrarsima, što znači „vladarima četvrtina”, a Arhelaj je nazvan etnarhom, odnosno „vladarom naroda”. Obje su titule namjerno označavale kraj objedinjenog kraljevanja Židovima.

Podjela Herodova kraljevstva pokazala se katastrofalnom za Rim jer je brana ljutnje i ogorčenja koja je građena tijekom njegove duge i tiranske vladavine izbila u poplavu pobuna i nasilnih protesta koju njegovi siroti sinovi, otupjeli od lagodnog i dosadnog života, nisu mogli zadržati. Pobunjenici su spalili jednu od Herodovih palača na rijeci Jordan. Dvaput je osvojen i sam Hram: prvi put tijekom Pashe, a drugi put na Šavuot, odnosno Svetkovinu tjedana. U provinciji su bande koje je Herod silom bio primirio ponovno divljale Galilejom ubijajući nekadašnje kraljeve suradnike. U Idumeji, regiji iz koje je Herod bio potekao, pobunilo se dvije tisuće njegovih vojnika. Pobuni su se bili pridružili čak i Herodovi saveznici, uključujući njegova rođaka Ahijaba.

Ti su nemiri, bez sumnje, bili rasplamsani židovskim očekivanjem mesije. U Pereji se nekadašnji Herodov rob – nevjerojatan div od čovjeka po imenu Šimun – okrunio mesijom i okupio grupu bandita s kojima je pljačkao kraljevske palače u Jerihonu. Pobuna je završila kad je Šimun uhvaćen i kad mu je odrubljena glava. Malo kasnije drugi je aspirant na mesijansko mjesto, siroti pastir po imenu Atronges na glavu stavio krunu i pokrenuo jalov napad na rimske snage. I on je uhvaćen i pogubljen.

Kaos i krvoproliće neometano su trajali dok Cezar August konačno nije naredio svojim trupama u Judeji da stanu na kraj nemirima. Iako je car dopustio Filipu i Antipi da zadrže svoje položaje, Arhelaja je poslao u izgon, smjestio Jeruzalem pod upravljanje rimskoga guvernera i 6. g. pr. n. e. čitavu Judeju preobrazio u provinciju koja je bila pod izravnom rimskom vlašću. Gotovo je bilo s kraljevima klijentima. Gotovo je bilo s kraljevima Židova. Jeruzalem je sada u potpunosti pripadao Rimu.

Prema tradiciji, Herod Veliki umro je u večer Pashe 4. g. pr. n. e., u zreloj dobi od sedamdeset godina, nakon što je Židovima bio vladao trideset i sedam godina. Josip piše da je na dan Herodove smrti bila pomrčina Mjeseca, zlokoban znak koji je možda navijestao nemire koji će uslijediti. Postoji, naravno, i druga tradicija o smrti Heroda Velikog: negdje između njegove smrti 4. g. pr. n. e. i rimskog preuzimanja Jeruzalema 6. g. pr. n. e., u malenom planinskom selu u Galileji, rođeno je dijete koje će jednoga dana preuzeti Herodovu titulu kralja Židova.

Znaš odakle sam

Drevni se Nazaret nalazi na strmom obronku vjetrovita brda Donje Galileje. U tomu majušnom selu živi stotinjak židovskih obitelji. Nema cesta, nema javnih građevina. Nema sinagoge. Seljaci dijele jedno vrelo iz kojeg izvlače vodu za piće. Jedno kupalište koje puni kišnica koja se sakuplja i pohranjuje u podzemnim cisternama služi čitavoj populaciji. To je selo uglavnom nepismenih seljaka, poljodjelaca i najamnih radnika; mjesto koje ne postoji ni na jednoj karti.

Domovi u Nazaretu jednostavni su: jedna soba bez prozora podijeljena na dvoje – jedna prostorija pripada obitelji, a druga stoci – napravljena je od ispranog blata i kamena te pokrivena ravnim krovom. Ondje se ukućani okupljaju na molitvu, ondje suše svoje rublje, ondje objeduju tijekom ugodnih večeri i ondje, u vrelim ljetnim mjesecima, izvlače prašnjave prostirke i spavaju. Sretni stanovnici imaju dvorište i malen komad zemlje na kojem uzgajaju povrće jer je, bez obzira na svoje zanimanje ili vještine, svaki Nazarećanin poljodjelac. Seljaci koje ovo zabito selo nazivaju domom, bez iznimke, obrađivači su zemlje. Upravo poljoprivreda hrani i održava malenu populaciju. Svatko brine za svoju stoku, svatko sadi svoje usjeve: malo ječma, malo pšenice, par stabljika prosa i zobi. Đubrivo prikupljeno od životinja hrani zemlju koja zauzvrat hrani seljane, a oni pak hrane stoku. Samoodrživost je pravilo.

Brdsko naselje Nazaret tako je maleno i tako opskurno da mu se ime ne pojavljuje niti u jednom drevnom židovskom izvoru prije trećeg stoljeća naše ere – nema ga u hebrejskoj Bibliji, nema ga u Talmudu, nema ga u Midrašu, ne spominje ga Josip. Ukratko, to je beznačajno i lako zaboravljivo mjesto. To je također i grad u kojem je Isus vjerojatno rođen i odrastao. Činjenica da je potekao iz ovog zabačenog sela od nekoliko stotina siro-

mašnih Židova možda je jedina činjenica o Isusovu djetinjstvu u koju možemo biti donekle sigurni. Isusa se toliko poistovjećivalo s Nazaretom da je tijekom života bio poznat jednostavno kao „Nazarećanin”. Imajući u vidu učestalost imena Isus, grad njegova rođenja postao je osnovni nadimak. To je bilo jedino oko čega se slažu svi koji su ga poznavali – podjednako prijatelji i neprijatelji.

Zašto onda Matej i Luka – i samo Matej (2:1 – 9) i Luka (2:1 – 21) – tvrde da Isus nije rođen u Nazaretu, već u Betlehemu, iako se naziv Betlehem ne spominje nigdje drugdje u cijelom Novom zavjetu (čak i nigdje drugdje u Mateju i Luki jer obojica opetovano Isusa nazivaju „Nazarećaninom”), osim jednog jedinog stiha u Evanđelju po Ivanu (7:42)?

Odgovor se možda krije upravo u tom stihu iz Ivana.

Bilo je to, piše evanđelist, početkom Isusova namjesništva. Do tog se trenutka Isus većinom bio ograničio na propovijedanje svoje poruke siromašnim poljodjelicima i ribarima Galileje – svojim prijateljima i susjedima. Ali sada je stiglo vrijeme Blagdana sjenica i Isusova obitelj potiče Isusa da im se pridruži na putovanju u Judeju kako bi zajedno proslavili radosni festival žetve i kako bi se on otkrio masama.

„Dodi”, kažu. „Pokaži se svijetu.”

Isus odbija. „Vi idite”, govori im. „Ne idem na tu svetkovinu. Moje vrijeme još nije stiglo.”

Obitelj Isusa ostavlja za sobom i odlazi u Judeju. Ipak, ne znaju da ih Isus ipak odlučuje slijediti u Judeju, ako ni zbog čega drugog, a onda da tajno luta među okupljenom gomilom i čuje što govore o njemu.

„On je dobar čovjek”, netko šapuće.

„Nije. On zavodi ljude na krivi put”, kaže netko drugi.

Nešto kasnije Isus se otkriva gomili i nekoliko ih počinje pogađati njegov identitet. „On je sigurno prorok.”

A onda netko to naposljetku izgovara. Svi to očito misle, kako i neće, Isus stoji među njima i objavljuje gomili: „Tko je žedan, neka dođe k meni i pije.” Kako će shvatiti te heretične riječi? Tko bi se drugi drznuo reći takvo što otvoreno, tako da ga pisci i učitelji Zakona mogu čuti, a mnogi bi od njih jedva dočekali ušutkati i uhititi ovog drskog propovjednika?

„Ovaj je čovjek mesija!”

To nije jednostavna objava. To je zapravo čin izdaje. U Palestini prvog stoljeća jednostavno glasno i javno izgovaranje riječi: „Ovaj je čovjek mesija” može biti kriminalno djelo kažnjivo raspećem. Istina, Židovi Isusova doba imali su ponešto suprotstavljene poglede na ulogu i funkciju mesije, a njihov je temelj bio niz mesijanskih tradicija i popularnih narodnih priča koje su kolale Svetom zemljom. Neki su vjerovali da će mesija biti prosvjetiteljski lik koji će Židove vratiti ranijim položajima moći i slave. Drugi su mesiju smatrali više apokaliptičnom i utopijskom figurom, nekim tko će poništiti sadašnji svijet i na njegovim ruševinama izgraditi novi i pravedniji. Bilo je onih koji su smatrali da će mesija biti kralj, i onih koji su smatrali da će biti svećenik. Eseni su, čini se, čekali dva zasebna mesije – jednog kraljevskog i drugog svećeničkog – iako je većina Židova smatrala da mesija treba posjedovati obje osobine. Ipak, među gomilom Židova okupljenih na Blagdanu sjenica postojao je, čini se, jasan konsenzus oko toga tko bi mesija trebao biti i što bi trebao činiti: on je potomak kralja Davida, on stiže vratiti Izrael starim temeljima, osloboditi Židove okupacije i uspostaviti Božju vladavinu u Jeruzalemu. Nazvati Isusa mesijom znači stoga odlučno ga smjestiti na put – put koji su već utabali brojni neuspjeli mesije prije njega – prema sukobu, revoluciji, ratu s vladajućim snagama. Kamo taj put konačno vodi, nitko od okupljenih na svetkovini nije mogao sigurno znati. Ali postojao je osjećaj odakle put mora krenuti.

„Zar spisi ne govore da je mesija potomak Davidove loze?” pita netko iz gomile. „Da stiže iz sela u kojem je David živio? Iz Betlehema?”

„Ali mi znamo odakle ovaj čovjek dolazi”, tvrdi drugi. Uistinu, čini se da gomila dobro poznaje Isusa. Poznaju njegovu braću koja su ondje s njime. Prisutna je njegova čitava obitelj. Zajedno su putovali na svetkovinu iz svojeg doma u Galileji. Iz Nazareta.

„Potražite to u spisima”, kaže farizej s pouzdanjem koje dolazi od čitava života proučavanja spisa. „Otkrit ćete: prorok ne dolazi iz Galileje.”

Isus ne osporava njihove tvrdnje. „Da, svi me vi poznajete”, priznaje. „I znate odakle sam.” Umjesto toga posve odbacuje priču o svojem zemaljskom domu i radije naglašava nebesko podrijetlo. „A ipak ja nisam došao sam od sebe: postoji jedan

istiniti koji me posla. Njega vi ne znate. Ja ga znadem jer sam od njega i on me poslao.” (Ivan 7:1 – 29)

Takve su izjave česte u Ivanu, posljednjem od kanoniziranih evanđelja, sastavljenom između 100. i 120. g. n. e. Ivan ne iskazuje nikakvo zanimanje za Isusovo fizičko rođenje, iako priznaje da je Isus „Nazarećanin” (Ivan 18:5 – 7). Prema Ivanovu shvaćanju, Isus je vječno biće, logos koji je bio s Bogom od početka vremena, primarna sila kroz koju protječe svako stvaranje i bez kojeg se ništa ne može stvoriti (Ivan 1:3).

Sličan manjak brige o Isusovim zemaljskim korijenima može se pronaći u prvom evanđelju, onom po Marku napisanom malo poslije 70. g. n. e. Marko se usredotočuje uglavnom na Isusovo namjesništvo: ne zanima ga Isusovo rođenje ili, možda iznenađujuće, Isusovo uskrsnuće jer ne piše ništa niti o jednome od tih događaja.

Čini se da ranu kršćansku zajednicu nije posebno zanimao niti jedan aspekt Isusova života prije pokretanja njegova namjesništva. Priče o njegovu rođenju i djetinjstvu sumnjivo ne postoje u najranijim pisanim dokumentima. Q materijal, sastavljen oko 50. g. n. e. uopće ne spominje što se dogodilo prije nego je Ivan Krstitelj krstio Isusa. Pavlova pisma koja čine glavninu Novog zavjeta posve su odvojena od bilo kojeg događaja u Isusovu životu izuzev njegova raspeća i uskrsnuća (iako Pavao spominje Posljednju večeru).

Ali zanimanje za Isusa kao osobu poraslo je nakon njegove smrti i u dijelu rane kršćanske zajednice pojavila se hitna potreba da se popune praznine u ranim Isusovim godinama, a posebno da se govori o njegovu rođenju u Nazaretu što su židovski klevetnici koristili kao dokaz da Isus nikako nije mogao biti mesija, barem ne prema proročanstvima. Bilo je potrebno neko kreativno rješenje kako bi se uklonile kritike, neki način dovodenja Isusovih roditelja u Betlehem kako bi mogao biti rođen u istome gradu kao i David.

Luka je odgovor našao u popisu stanovništva. „U one dane”, piše on, „izađe naredba cara Augusta da se provede popis svega svijeta. Bijaše to prvi popis izvršen za Kvirinijeva upravljanja Sirijom. Svi su išli na popis, svaki u svoj grad. Tako i Josip, budući da je bio iz doma i loze Davidove, uzide iz Galileje, iz grada Nazareta, u Judeju – u grad Davidov, koji se zove Betlehem.” Za

slučaj da je čitateljima promakla poenta, Luka dodaje „budući da je bio iz doma i loze Davidove” (Luka 2:1 – 4).

Luka ima pravo u jednoj, i samo jednoj stvari. Deset godina nakon smrti Heroda Velikog, 6. godine naše ere kad je Judeja službeno postala rimskom provincijom, sirijski guverner Kvirinije pozvao je na popis svih ljudi, imovine i robova u Judeji, Samariji i Idumeji – ne u „čitavom rimskom svijetu”, kako tvrdi Luka, a definitivno ne u Galileji u kojoj je živjela Isusova obitelj (Luka također Kvirinijev popis pogrešno povezuje sa 6. godinom naše ere jer većina znanstvenika tvrdi da se zbio bliže 4. godini prije naše ere, a ta se godina navodi u Mateju). No, kako je jedina svrha popisa bilo oporezivanje, rimski je zakon imovinu pojedinca procjenjivao temeljem njegova mjesta stanovanja, a ne rođenja. U rimskim dokumentima onoga vremena nema ničeg (a Rimljani su bili prilično vješti u prikupljanju dokumentacije, posebno kad je riječ bila o oporezivanju) što bi govorilo drugačije. Lukina ideja da bi svako toliko čitava rimska ekonomija bila stavljena na čekanje jer bi svaki rimski podanik bio prisiljen pokrenuti sebe i čitavu obitelj kako bi prevalio dalek put do očeva mjesta rođenja i ondje strpljivo čekao – možda čak i nekoliko mjeseci – da službenik popiše njegovu obitelj i imovinu koju bi u tom slučaju ostavio u mjestu stanovanja, jednostavno je besmislena.

U Lukinoj je priči o djetinjstvu važno shvatiti da bi njegovi čitatelji koji još žive pod rimskom upravom znali da je Lukina priča o Kvirinijevu popisu faktično netočna. Sam je Luka, budući da piše tek generaciju nakon događaja koje opisuje, znao da je ono što piše tehnički netočno. Modernim je čitateljima evanđelja to iznimno teško shvatiti, ali Lukina namjera nikad nije bila da se njegova priča o Isusovu rođenju u Betlehemu shvati kao povijesna činjenica. Luka nije imao pojma što mi u modernom svijetu mislimo kad kažemo „povijest”. Ideja povijesti kao kritične analize događaja iz prošlosti koje je moguće primijetiti i potvrditi proizvod je modernog doba; piscima evanđelja za koje povijest nije stvar otkrivanja činjenica, već razotkrivanja istina, bila bi posve stran koncept.

Čitatelji Lukina evanđelja, poput većine ljudi drevnog svijeta, nisu radili oštru razliku između mita i stvarnosti; to je dvoje bilo intimno povezano u njihovu duhovnom iskustvu. To znači da ih je manje zanimalo ono što se doista dogodilo od onog što je to

značilo. Bilo je savršeno normalno, štoviše i očekivano, da pisac starog svijeta priča priče o bogovima i junacima čije su temeljne činjenice prepoznate kao lažne, ali čija se temeljna poruka prepoznaje kao istinita.

Odatle Matejev jednako bajkovit prikaz Isusova bijega u Egipat, prividno kako bi se izbjegao Herodov masakr svih sinova rođenih u Betlehemu i oko njega, a sve u neuspješnoj potrazi za novorođenčetom Isusom. Za taj događaj nema ni trunka dokaza u kronici ili povijesti onoga vremena, neovisno o tome je li riječ o židovskim, kršćanskim ili rimskim spisima – što je nevjerojatno jer je mnogo kronika i priča napisano o Herodu Velikom koji je, naposljetku, bio najslavniji Židov Rimskog Carstva (ni manje ni više, nego kralj Židova!).

Kao i kod Lukina prikaza Kvirinijeva popisa stanovništva, i Matejev prikaz Herodova masakra ne treba čitati onako kako danas čitamo povijest; svakako to nije tako čitala njegova zajednica koja bi se sigurno sjećala nečeg tako nezaboravnog kao što je pokolj vlastitih sinova. Matej treba da Isus izađe iz Egipta iz istog razloga zbog kojeg treba da bude rođen u Betlehemu: kako bi ispunio sveta proročanstva koja su mu predci i drugi Židovi ostavili da dešifrira, kako bi Isusa smjestio u stope kraljeva i proroka koji su postojali prije njega i ponajviše kako bi odgovorio na izazov koji su postavili Isusovi klevetnici: taj je jednostavan seljak umro a da nije ispunio najvažnije mesijansko proročanstvo – vraćanje Izraela staroj slavi – a ipak je bio „pomazanik”.

Matej i Luka suočavaju se s problemom da u hebrejskim spisima jednostavno ne postoji jedinstvena, koherentna proročanska priča koja se odnosi na mesiju. Prethodno citiran odlomak iz Evandjelja po Ivanu savršen je prikaz opće zbunjenosti koja je postojala među Židovima kad je riječ bila o mesijanskim proročanstvima. Jer baš kao što pismoznanci i učitelji Zakona uvjerenost tvrde da Isus ne može biti mesija jer nije, kako proročanstva traže, iz Betlehema, drugi iz gomile tvrde da Nazarećanin ne može biti mesija jer proročanstva tvrde: „Kad Krist dođe, nitko neće znati odakle je!” (Ivan 7:27)³

³ Razlika u prijevodu: u originalu stoji „kad mesija dođe”. Hrvatski prijevod Biblije navodi Krista imenom.

Istina je da proročanstva tvrde oboje. Ustvari, kad bi čovjek poslušao savjet koji okupljenoj slavljeničkoj gomili daje skeptični farizej i „pogledao u spise”, otkrio bi niz kontradiktornih proročanstava o mesiji, prikupljenih tijekom stotina godina uz desetke različitih ruku. Mnoga od tih proročanstava zapravo nisu proročanstva. Proroci kao što su Mihej, Amos i Jeremija koji naizgled donose predviđanja budućeg spasiteljskog lika iz loze kralja Davida koji će jednoga dana doći i vratiti Izrael staroj slavi, zapravo prikriveno kritiziraju svojeg tadašnjeg kralja i postojeći red koji je za proroke manji od davidovskog ideala. (No postoji jedna stvar oko koje se proročanstva slažu: mesija je ljudsko, a ne božansko biće. Vjera u božanskog mesiju anatema je svemu što judaizam predstavlja i zato, bez iznimke, svaki tekst u hebrejskoj Bibliji koji se bavi mesijom govori o tome da on svoju mesijansku ulogu ispunjava na zemlji, a ne na nebu.) Stoga, ako svojeg odabranog mesijanskog kandidata želite uklopiti u ovu zbrkanu proročku tradiciju, morate prvo odlučiti koje ćete od mnogih tekstova, usmenih predaja te popularnih i narodnih priča uzeti u obzir. Kako ćete odgovoriti na to pitanje, uvelike ovisi o tome što želite reći o svojem mesiji.

Matej priča da je Isus pobjegao u Egipat kako bi izbjegao Herodov masakr ne zato što se to dogodilo, već zato što to ispunjava riječi proroka Hošee: „iz Egipta dozvah sina svoga” (Hošea, 11:1). Priča ne treba otkriti ništa o Isusu: treba otkriti istinu, a istina je da je Isus novi Mojsije koji je preživio faraonov masakr sinova Izraelaca i pojavio se iz Egipta s novim Zakonom od Boga (Knjiga Izlaska, 1:22).

Luka Isusovo rođenje smješta u Betlehem ne zato što se ono ondje zbilo, već zbog riječi proroka Miheja: „A ti, Betleheme (...) iz tebe će mi izaći onaj koji će vladati Izraelom...” (Mihej, 5:1). Luka želi reći da je Isus novi David, kralj Židova, smješten na Božji tron kako bi vladao Obećanom zemljom. Jednostavnije rečeno, priče o djetinjstvu iz evanđelja nisu povijesni prikazi niti ih kao takve treba čitati. To su teološke afirmacije Isusova statusa kao Božjeg pomazanika. Potomka kralja Davida. Obećanog mesije.

Tog Isusa – vječni logos iz kojeg kreće stvaranje, Krista koji sjedi s desna Bogu – pronaći ćete novorođenog u prljavoj štalici u Betlehemu, okruženog jednostavnim pastirima i mudracima koji nose darove s istoka.

Ali stvarnog Isusa – siromašnog židovskog seljaka koji je rođen negdje između 4. g. pr. n. e. i 6. g. n. e. u siromašnoj galilejskoj provinciji – njega tražite u urušenim kućama od blata i cigle, negdje na vjetrometini sela Nazaret.

Četvrta filozofija

Evo što znamo o Nazaretu u vrijeme Isusova rođenja: ondje je stolar imao malo posla. To je, naposljetku, ono što tradicija tvrdi da je bilo Isusovo zanimanje: tekton, stolar ili drvodjelac – iako treba napomenuti da postoji jedan jedini stih u cijelom Novom zavjetu u kojem se iznosi ta tvrdnja (Marko 6:3). Ako je ta tvrdnja istinita, tad je kao obrtnik i najamni radnik Isus zasigurno pripadao najnižoj klasi seljaka u Palestini prvog stoljeća, malo iznad siromaha, prosjaka i robova. Rimljani su izraz tekton koristili u slengu da bi opisali neobrazovanog ili nepismenog seljaka, a Isus je vrlo vjerojatno bio oboje.

Stope nepismenosti u Palestini prvog stoljeća bile su nevjerojatno visoke, osobito među siromašnima. Procjenjuje se da oko 97 posto židovskih seljaka nije znalo čitati ni pisati, a to nije neočekivana brojka za dominantno oralna društva u kakvom je Isus živio. Hebrejski su spisi svakako igrali važnu ulogu u životu Židova. Ali prevladavajuća većina Židova u Isusovo vrijeme razumjela je tek osnove hebrejskog, jedva dovoljno da razumije spise dok ih slušaju u sinagogi. Hebrejski je bio jezik pismoznana i poznavatelja Zakona – jezik učenja. Seljaci poput Isusa vjerojatno bi s iznimnim teškoćama komunicirali na hebrejskom, čak i u njegovu kolokvijalnom obliku i zato je većina spisa prevedena na aramejski, primarni jezik židovskog seljaštva: Isusov jezik. Moguće je da je Isus imao osnovno znanje grčkog, koji je bio *lingua franca* Rimskog Carstva (ironično, ali latinski je bio najmanje korišten jezik u zemljama koje je Rim bio okupirao), možda dovoljno da sklapa ugovore i dogovara se s kupcima, ali svakako nedovoljno za propovijedanje. Jedini Židovi koji su mogli sa sigurnošću komunicirati na grčkom bili su pripadnici helenizirane herodovske elite, svećenička aristokracija Judeje i obrazovaniji Židovi dijaspore, a ne seljaci i najamni radnici Galileje.

Koje god jezike Isus možda govorio, nema razloga misliti da je znao čitati ili pisati na ijednome od njih, čak ni na aramejskom. Lukina priča o dvanaestogodišnjem Isusu koji stoji u jeruzalemskom Hramu i raspravlja s rabinima i pismoznancima o detaljima Hebrejskih spisa (Luka 2:42 – 52) ili priča o Isusu u (nepostojećoj) sinagogi u Nazaretu kako čita iz Izaijina svitka na iznenađenje farizeja (Luka 4:16 – 22) čudesne su izmišljotine samog evanđelista. Isus ne bi mogao imati pristup vrsti formalnog obrazovanja koja bi Lukinu priču učinila barem donekle uvjerljivom. U Nazaretu nije bilo škola koje bi pohađala djeca seljaka. Obrazovanje koje je Isus dobio došlo je izravno od njegove obitelji, a imajući na umu njegov status obrtnika i najamnog radnika, vjerojatno je bilo usredotočeno na učenje zanata oca i braće.

Gotovo je neosporna činjenica da Isus jest imao braću, usprkos katoličkoj doktrini vječnog djevičanstva njegove majke Marije. Tu činjenicu potvrđuju i evanđelja i Pavlova pisma. Čak i Josip govori o Isusovu bratu Jakovu koji će nakon Isusove smrti postati najvažnijim vođom rane kršćanske crkve. Ne postoji racionalan argument protiv ideje da je Isus bio dio velike obitelji koja je uključivala barem četvoro braće koja se spominju u evanđeljima – Jakova, Josipa, Šimuna i Judu – te nepoznat broj sestara koje su, iako se u evanđeljima spominju, ostale bezimene.

Mnogo je manje poznato o Isusovu ocu Josipu koji nakon priča o djetinjstvu brzo nestaje iz evanđelja. Konsenzus je da je Josip umro još u Isusovu djetinjstvu. Ali postoje oni koji tvrde da Josip nikad zapravo nije postojao te da je tvorevina Mateja i Luke – jedine dvojice evanđelista koji ga spominju – kako bi se opravdala mnogo spornija ideja: ona o bezgrešnom začecu.

S jedne strane, činjenica da i Matej i Luka opisuju bezgrešno začecu u svojim pričama o djetinjstvu, unatoč uvjerenju da su bili nesvjesni rada onog drugog, govori o ideji da je tradicija bezgrešnog začeca nastala rano, možda i prije prvog evanđelja, onog Markova. S druge strane, izvan priča o djetinjstvu Mateja i Luke, bezgrešno se začecu i ne naznačuje drugdje u Novom zavjetu: ne spominju ga ni evanđelist Ivan koji Isusa predstavlja kao nadzemaljskog duha bez zemaljskih korijena niti Pavao koji Isusa smatra utjelovljenim Bogom. Taj je nedostatak doveo do silnih spekulacija među znanstvenicima koji smatraju da je moguće kako je priča o bezgrešnom začecu izmišljena kako bi

se maskirala neugodna istina o Isusovu ocu – točnije, da je rođen izvan braka.

To je zapravo stari argument koji su protivnici Isusova pokreta iznosili od najranijih dana. Celzus, pisac iz drugog stoljeća, pre-pričava uvredljivu priču koju je, kako tvrdi, čuo od nekog palestinskog Židova, a koja kaže da je Isusovu majku oplodio vojnik po imenu Panthera. Celzusova je priča tako jasno polemična da ju je nemoguće ozbiljno shvatiti. No govori da su, manje od stotinu godina od njegove smrti, glasine o Isusovu nezakonitu rođenju i dalje kružile Palestinom. Takve su glasine možda postojale i za Isusova života. Kad Isus prvi put počinje propovijedati u rodnom gradu Nazaretu, suočava se s neodobravanjem susjeda, a jedan od njih otvoreno pita: „Nije li ovo drvodjelja, sin Marijin?” (Marko 6:3). To je nevjerojatna izjava koju ne treba olako odbaciti. Nazvati prvorodenog židovskog muškarca u Palestini majčinim imenom – odnosno Isus bar Marija umjesto Isus bar Josip – nije samo neobično, već i nečuveno. To je, u najmanju ruku, namjerna uvreda s tako jasnim implikacijama da su kasnije redakcije Markova evanđelja morale umetnuti frazu „sin drvodjelje i Marije” u stih.

Još je spornija tajna vezana uz Isusov bračni status. Iako u Novom zavjetu nema dokaza koji bi govorili da se Isus ženio, bilo bi gotovo nezamislivo da tridesetogodišnji židovski muškarac Isusova doba nema ženu. Celibat je u Palestini prvog stoljeća bio iznimno rijedak fenomen. Tek je šaćica sekta kao što su ranije spomenuti eseni te sekta pod nazivom Therapeutae prakticirala celibat, ali to su bili kvazimonaški redovi; oni se nisu samo odbijali ženiti, već su se potpuno odvajali od društva. Isus nije činio ništa takvog. Pa ipak, iako je privlačno pretpostaviti da se Isus ženio, ne možemo ignorirati činjenicu da nigdje u svim riječima napisanima o Isusu iz Nazareta – od kanonskih evanđelja, gnostičkih evanđelja i Pavlovih pisama, pa sve do židovskih i poganskih polemika napisanih protiv njega – nema nikakva spomena žene i djece.

Na kraju je jednostavno nemoguće reći mnogo toga o Isusovu ranom životu u Nazaretu. To je zato što, prije nego je Isus proglašen mesijom, nije bilo nimalo važno kakvo je djetinjstvo možda imao židovski seljak iz beznačajnog naselja u Galileji. Nakon što je Isus proglašen mesijom, jedini aspekti njegova rođenja i djetinj-

stva koji su bili važni, bili su oni koje se moglo kreativno zamisliti kako bi se naglasila određena teološka tvrdnja vezana uz Isusov identitet kao Krista. Kako bilo, jedini pristup stvarnom Isusu ne dolazi iz priča koje su o njemu ispričane nakon smrti, već od slaganja činjenica koje možemo prikupiti o njemu kao o dijelu velike židovske obitelji drvodjelaca i graditelja koji su se borili da prežive u malenom galilejskom selu Nazaretu.

Problem s Nazaretom jest što je to bio grad blata i cigle. Čak su i najsloženije zgrade, kakve god one bile, vjerojatno bile napravljene od kamena. U krovovima su stajale drvene grede i vrata su vjerojatno bila načinjena od drveta. Tek bi si šaćica Nazarećana mogla priuštiti drveni namještaj – stol, par stolaca – a manje bi ih možda posjedovalo drvene plugove i jarmove kojima su obrađivali bijedne komade zemlje. Ali čak kad bi se termin tekton proširio na obrtnika koji se bavi bilo kojim oblikom gradnje, stotinjak siromašnih obitelji skromnog i posve beznačajnog sela Nazareta od kojih je većina živjela tek iznad granice opstanka nikako nije moglo održavati Isusovu obitelj. Kao što je bio slučaj s većinom obrtnika i najamnih radnika, Isus i njegova braća morali su odlaziti do većih gradova i naći posao. Srećom, Nazaret je tek dan hoda od jednog od najvećih i najbogatijih gradova Galileje – glavnoga grada Seforisa.

Seforis je bio sofisticirana urbana metropola, bogata koliko je Nazaret bio siromašan. Nazaret nije imao niti jednu popločenu ulicu, a ulice Seforisa bile su široke avenije popločene uglačanim kamenim pločama, između dvokatnica s otvorenim dvorištima i privatnim cisternama. Nazarećani su dijelili jednu kupku. U Seforisu su se dva zasebna akvadukta spajala u središtu grada, osiguravajući dovoljno vode za velike, luksuzne kupke i javna kupališta koja su služila čitavoj populaciji od nekih četrdeset tisuća stanovnika. U Seforisu je bilo rimskih vila i palača, neke su bile pokrivenne šarenim mozaicima koji su prikazivali vitke aktove u lovu na divljač, ovjenčane žene koje su nosile košare voća te dječake koji plešu i sviraju glazbene instrumente. Rimsko kazalište u središtu grada imalo je mjesta za četrdeset i petoro ljudi, a delikatna mreža cesta i trgovačkih putova povezivala je Seforis s drugim gradovima Galileje čineći grad središtem kulture i trgovine.

Iako je Seforis bio dominantno židovski grad, o čemu govore sinagoge i ritualna kupališta koja su ondje iskopana, to je

bila posve drugačija klasa Židova od onih koje je bilo moguće pronaći u ostatku Galileje. Bogati, kozmopolitski, pod snažnim utjecajem grčke kulture i okruženi brojnim rasama i vjerama, Židovi Seforisa bili su proizvod Herodove društvene revolucije: novi bogataši koji su se uzdigli nakon Herodova masakra stare svećeničke aristokracije. Sam je grad godinama imao posebno važno mjesto: nakon Jeruzalema, to je najčešće spominjan grad u rabinskoj literaturi. Seforis je služio kao administrativno središte Galileje tijekom hasmonejske dinastije. Tijekom vladavine Heroda Velikog postao je važno vojno središte u kojem su bili pohranjeni oružje i ratne zalihe. No tek nakon što ga je Herodov sin Antipa („Lisac”) odabrao kao kraljevsko središte svoje tetrahije, vjerojatno oko prijelaza prvog stoljeća naše ere, čvrst je grad Seforis u čitavoj Palestini postao poznat kao „Ornament Galileje”.

Poput svojeg oca, i Antipa je gajio strast prema golemim građevinskim projektima, a u Seforisu je pronašao prazan papir na kojem je mogao osmisliti grad kakav je želio. To je zato što Seforis, kad je Antipa stigao u nj s kohortom rimskih vojnika, više nije bio središte Galileje koje je bio pod očevom vlašću. Još je bio tinjajuća hrpa pepela i kamena, žrtva rimske osvete za pobune koje su izbile u Palestini netom nakon smrti Heroda Velikog 4. g. pr. n. e.

Kad je Herod umro, iza sebe je ostavio više od bijesnog naroda željnog osvete nad njegovim prijateljima i saveznicima. Ostavio je i rulju nezaposlenih siromaha koji su iz sela preplavili Jeruzalem kako bi izgradili njegove palače i kazališta. Herodovo grozničavo građenje monumentalnih građevina, a posebno projekt širenja Hrama, zaposlio je na desetke tisuća seljaka i najamnih radnika; mnoge od njih sa zemlje je potjerala suša ili glad, a često i zlo-kobna prisutnost utjerivača dugova. Ali s krajem građevinske groznice u Jeruzalemu i s dovršetkom Hrama malo prije Herodove smrti ti su se seljaci i najamni radnici iznenada našli nezaposleni i izbačeni iz Svetoga Grada kako bi se zaštitili. Rezultat je bila masovna rustifikacija, sela su ponovno postala vreloom revolucionarne aktivnosti, baš kao što je to bio slučaj prije nego je Herod proglašen kraljem.

Upravo se u to vrijeme nova i strašnija grupa bandita pojavila u Galileji, a vodio ju je karizmatični učitelj i revolucionar poznat kao Juda Galilejac. Tradicija kaže da je Juda bio sin slavnog ban-

dita Ezekije, propalog mesije kojeg je Herod četrdeset godina ranije bio uhvatio i odrubio mu glavu, tijekom kampanje čišćenja provincije od banditskih prijetnji. Nakon Herodove smrti, Juda Galilejac udružio se s tajanstvenim farizejom po imenu Zadok i pokrenuo nov pokret za nezavisnost koji Josip naziva „četvrtom filozofijom“ kako bi ga razlikovao od ostalih triju „filozofija“: farizeja, saduceja i esena. Ono što je poklonike četvrte filozofije razdvajalo od ostatka bila je njihova nepokolebljiva predanost oslobađanju Izraela od strane vlasti i strastveno ustrajanje u ideji da, po cijenu smrti, neće služiti drugom gospodaru osim jednom i jedinom Bogu. Postojao je dobro definiran izraz za tu vrstu uvjerenja, izraz koji svi bogobožni Židovi neovisno o političkom uvjerenju prepoznaju i ponosno nose kao vlastitu odrednicu: gorljivost.⁴

Gorljivost implicira strogo pridržavanje Tore i Zakona, odbijanje službe bilo kojem stranom gospodaru – odbijanje službe bilo kojem ljudskom gospodaru – i beskompromisnu posvećenost suverenitetu Boga. Osjećati gorljivost prema Bogu znači hodati plamenim koracima proroka i junaka starine, muškaraca i žena koji nisu podnosili partnere Bogu, koji se neće klanjati niti jednom kralju, osim Kralju Svijeta, koji su se bezobzirno obračunavali s idolopoklonstvom i onima koji krše Božje zakone. Sama je zemlja Izraela osvojena putem gorljivosti jer su je zeloti ratnici Boga očistili od stranaca i idolopoklonika, baš kako je Bog bio zahtijevao. „Tko bi prinosiso žrtve kojemu kumiru – osim Jahvi jedinom – neka bude izručen prokletstvu, potpuno uništen.“ (Knjiga Izlaska, 22:19)

Mnogi su Židovi u Palestini prvog stoljeća težili životu gorljivosti, svaki od njih na svoj način. Ali postojali su neki koji su, kako bi sačuvali svoje vjerske ideale, bili spremni posegnuti za ekstremnim činovima nasilja ako je potrebno, ne samo protiv Rimljana i neobrezanih masa, već i protiv braće Židova, onih koji su se drznuli podčiniti Rimu. Njih su zvali zelotima.

Te zelote ne treba miješati sa Strankom zelota koja će se pojaviti šezdeset godina kasnije, tijekom Velike židovske pobune 66.

⁴ Ovdje se koristi izraz zeal – revnost, žar, fanatizam. Hrvatski poznaje termin zealot kao izraz za fanatika, vatrenog pristašu. Zeal ne možemo koristiti u hrvatskom, stoga koristimo termin iz Biblije.

g. n. e. Tijekom Isusova života zelotstvo nije značilo čvrstu sektašku odrednicu niti političku stranku. Bila je to ideja, cilj, model pobožnosti neodjeljivo povezan sa široko raširenim osjećajem očekivanja apokalipse koji je u jeku rimske okupacije bio obuzeo Židove. Postojao je osjećaj, osobito među seljacima i pobožnim siromasima, da se postojećem redu bliži kraj i da će se ukazati nov, božanski inspiriran red. Kraljevstvo Božje nadohvat je ruke. Svi su govorili o njemu. Ali Božju su vladavinu mogli uspostaviti samo oni s gorljivošću, spremni boriti se za nju.

Takve su ideje postojale davno prije nego se pojavio Juda Galilejac. Ali Juda je bio možda prvi revolucionarni vođa koji je bandite i zelote stopio u jedinstvenu revolucionarnu silu čineći otpor Rimu vjerskom dužnošću i obavezom svih Židova. Upravo je Judina čvrsta odlučnost da učini što god je potrebno kako bi Židove oslobodio od strane vlasti i pročistio zemlju u ime Izraelova Boga četvrtu filozofiju učinila modelom zelotskog otpora za nebrojene apokaliptične revolucionare koji će se, nekoliko godina kasnije, udružiti kako bi Rimljane izbacili iz Svete zemlje.

Godine 4. n. e. Herod Veliki mrtav je i pokopan, a Juda i njegova malena vojska zelota hrabro je napala grad Seforis. Provalili su u gradsku oružarnicu i pokupili oružje i zalihe koje su ondje bile pohranjene. Sada su bili posve naoružani i pridružio im se niz Seforana koji su dijelili njihove stavove te su poklonici četvrte filozofije pokrenuli gerilski rat u čitavoj Galileji pljačkajući domove bogatih i moćnih, paleći sela i provodeći Božju pravdu nad židovskom aristokracijom i onima koji su i dalje bili lojalni Rimu.

Pokret je rastao veličinom i snagom tijekom čitavog desetljeća nasilja i nestabilnosti. Tad je 6. g. n. e. Judeja službeno postala rimskom provincijom i sirijski je guverner Kvirinije zatražio popis stanovništva kako bi popisao, registrirao i ispravno oporezovao ljude i imovinu novostečene regije pa su sljedbenici četvrte filozofije ugrabili priliku. Iskoristili su popis kako bi pozvali Židove da im se konačno pridruže protiv Rima i u borbi za slobodu. Popis je, tvrdili su, grozota. Bila je to potvrda robovanja Židova. Dopustiti si dragovoljno označavanje kao da si ovca bilo je, prema Judinu shvaćanju, jednako objavi vjernosti Rimu. Bilo je to priznanje da Židovi nisu Božje odabrano pleme, već osobna imovina cara.

Nije sam popis tako razjario Judu i njegove sljedbenike; bila je to sama ideja plaćanja bilo kakva poreza Rimu. Je li postojao očitiji znak pokornosti Židova? Dadžbine su bile posebno uvredljive jer su implicirale da zemlja pripada Rimu, a ne Bogu. Doista, plaćanje dadžbina postalo je za zelote ispitom bogobožnosti i vjernosti Bogu. Jednostavnije rečeno: ako ste smatrali da je zakonito plaćati dadžbine caru, tada ste izdajica i otpadnik. Zaslužujete umrijeti.

Judinu je cilju nenamjerno pomagao ondašnji visoki svećenik sklon gafovima, rimski lakaj po imenu Joazar koji je sretno pristao na Kvirinijev popis i braću Židove ohrabrio da učine isto. Takvo ponašanje visokog svećenika bilo je Judi i njegovim sljedbenicima najbolji dokaz da je Hram oskvrnavljen i da ga je potrebno silom osloboditi iz grešnih ruku svećeničke aristokracije. Za Judu i zelote Joazarovo prihvaćanje poreza bilo je njegova smrtna kazna. Sudbina židovskog naroda ovisila je o ubojstvu visokog svećenika. To je tražila gorljivost. Baš kao što su sinovi Matatijini „iskazali gorljivost prema Zakonu” ubivši one Židove koji su prinosili žrtve drugim bogovima, osim jednom i jedinom Bogu (Makabejci 2:19 – 28), baš kao što je Jošija, kralj Judin, pobio sve neobrezane muškarce na svojoj zemlji kao dokaz „gorljivosti za Gospoda” (2 Baruh 66:5), tako sada ti zeloti moraju bijes Božji usmjeriti na Izrael tako što će zemlju očistiti od izdajničkih Židova kakav je visoki svećenik.

Prema činjenici da su Rimljani uklonili visokog svećenika Joazara s položaja malo nakon što je ohrabrio Židove da poštuju popis, jasno je da je Judin argument pobijedio. Josip, koji o Judi Galilejcu ima malo što pozitivnog reći (naziva ga „sofistom”, što je pejorativni termin koji za Josipa označava kavgadžiju, remetitelja mira i kvaritelja mladeži) pomalo kriptično bilježi da je Joazar „bio nadjačan” argumentima zelota.

Josipov problem s Judom nije se krio u njegovu „sofizmu” ili korištenju nasilja, već u onome što pogrдно naziva Judinim „kraljevskim aspiracijama”. Josip time misli da je u borbi protiv podložnosti Židova i u pripremi za početak Božje vladavine na zemlji Juda, kao i otac mu Ezekija prije njega, za sebe namijenio odoru mesije, tron kralja Davida. I kao i njegov otac prije njega, Juda će platiti cijenu te ambicije.

Malo nakon što je poveo borbu protiv popisa, Rim je uhvatio i ubio Judu Galilejca. Kao osvetu za to što je grad oružje predao

Judinim sljedbenicima, Rimljani su umarširali u Seforis i spalili ga u prah. Muškarci su pobijeni, a žene i djeca prodani u roblje. Odjednom je razapeto više od dvije tisuće pobunjenika i simpatizera. Malo kasnije stigao je Herod Antipa i odmah počeo ruševine Seforisa pretvarati u ekstravagantni kraljevski grad, kako i priliči jednom kralju.

Isus iz Nazareta vjerojatno je rođen iste godine kada je Juda Galilejac – Juda, neuspjeli mesija, sin Ezekije, neuspjelog mesije – gorljivo divljao provincijom. Bilo mu je oko deset godina kad su Rimljani zarobili Judu, razapeli njegove sljedbenike i uništili Seforis. Kad je Antipa počeo iznova graditi Seforis, Isus je bio mladić spreman baviti se očevim zanatom. U tom je trenutku vjerojatno svaki obrtnik i najamni radnik u provinciji stigao u Seforis kako bi sudjelovao u najvećem projektu obnove tog vremena i možemo biti prilično sigurni da su među njima bili Isus i njegova braća koji su živjeli u obližnjem Nazaretu. Ustvari, od trenutka kad je započeo nauk kao tekton do dana kad je pokrenuo svoje namjesništvo kao lutajući propovjednik, Isus većinu života nije proveo u sitnome Nazaretu, već u kozmopolitskom glavnom gradu Seforisu: bio je seljačić u velikom gradu.

Šest dana tjedno od izlaska do zalaska sunca Isus je radio u kraljevskom gradu gradeći palače za židovsku aristokraciju tijekom dana, a noću bi se vraćao urušenoj kući od blata i cigle. Vjerojatno je sam svjedočio rastućem procijepu između apsurdno bogatih i zaduženih siromašnih. Družio se s heleniziranom i romaniziranom populacijom grada: s onim bogatim, zabludjelim Židovima koji su jednako vremena posvećivali slavljenju rimskog cara, kao i Gospodara Svemira. Vjerojatno je bio upoznat s pothvatima Jude Galilejca. Jer iako se činilo da je stanovništvo Seforisa pripitomljeno i nakon Judine pobune preobraženo u model suradnje s Rimom – toliko da je Seforis 66. g. n. e., kad se većina Galileje pridružila pobuni protiv Rima, trenutačno objavio lojalnost caru i postao rimskim garnizonom tijekom borbe za ponovno zauzimanje Jeruzalema – sjećanje na Judu Galilejca i na ono što je on postigao nije nestalo u Seforisu. Nije nestalo kod siromašnih i onih bez ikakve imovine niti za one koji su, poput Isusa, dane provodili slažući cigle kako bi izgradili još jednu palaču nekom židovskom plemiću. I nema sumnje da je Isus bio svjestan eskapada Heroda Antipe – „toj lisici”, kako ga Isus nazi-

va (Luka 13:31) – koji je u Seforisu živio do oko 20. g. n. e., kad je preselio u Tiberijadu na obali Galilejskog mora. Uistinu, Isus je mogao redovito vidati čovjeka koji će jednoga dana odsjeći glavu njegovu prijatelju i mentoru Ivanu Krstitelju i pokušati isto učiniti njemu.

Gdje ti je flota kojom ćeš pokoriti rimska mora?

Prefekt Poncije Pilat u Jeruzalem je stigao 26. godine nove ere. Bio je peti prefekt ili guverner kojeg je Rim bio poslao da nadgleda okupaciju Judeje. Nakon smrti Heroda Velikog i odbacivanja njegova sina Arhelaja kao etnarha u Jeruzalemu, Rim je odlučio kako je najbolje izravno upravljati provincijom, umjesto putem drugog židovskog kralja klijenta.

Poncijevići su bili Samniti, potomci planinskog područja Samnium u južnoj Italiji, grube zemlje kamena, krvi i brutalnih ljudi koji su slomljeni i nasilno apsorbirani u Rimsko Carstvo u trećem stoljeću prije naše ere. Prezime Pilat znači „vješt s kopljem”, što je možda bila počast Pilatovu ocu čija je slava kao rimskog vojnika pod zapovjedništvom Julija Cezara Poncijevićima omogućila da se iz skromnih korijena uzdignu do rimske viteške klase. Pilat je, kao i ostali rimski vitezovi, obavio svoju očekivanu vojnu službu carstvu. Ali nije bio vojnik poput svojeg oca: bio je administrator, spretniji s računima i brojevima, nego mačevima i kopljima. Ali Pilat nije bio manje grub čovjek. Izvori ga opisuju kao okrutnog, hladnog i krutog: ponosno zapovjednički nastrojen Rimljanin koji je slabo mario za osjetljivost podanika.

Pilatov je prijezir prema Židovima bio očit od prvog dana njegova dolaska u Jeruzalem, kad je stigao u bijeloj tunici i zlatnom prsluku, s crvenim plaštem na ramenima. Novi je guverner svoju prisutnost u Svetom Gradu objavio marširanjem kroz vrata Jeruzalema praćen rimskom legijom koja je nosila zastave s carevom slikom: drzak prikaz prijezira prema židovskim običajima. Kasnije je u jeruzalemski Hram postavio komplet pozlaćenih rimskih štitova posvećenih Tiberiju, „sinu božanskog Augusta”. Štitovi su bili dar u ime rimskih bogova, a njihova prisutnost

u židovskom Hramu namjerno svetogrđe. Kad su ga njegovi inženjeri obavijestili da Jeruzalem mora ponovno sagraditi svoje zastarjele akvadukte, Pilat je novac za projekt jednostavno uzeo iz hramske riznice. Kad su se Židovi pobunili, Pilat je jednostavno poslao vojnike da ih pobiju na ulicama.

Evandjelja Pilata prikazuju pravednim, ali slabim čovjekom kojeg je toliko nadvladala sumnja što je Isusa iz Nazareta osudio na smrt da čini sve u svojoj moći kako bi mu spasio život, naposljetku perući ruke od svega kad Židovi zahtijevaju njegovu krv. To je čista fikcija. Pilat je bio poznat po svojoj ekstremnoj izopačenosti te potpunom odbacivanju židovskih zakona i tradicije te jedva prikrivenoj averziji prema židovskom narodu u cjelini. Tijekom svoje službe u Jeruzalemu zdušno je i bez suđenja poslao tisuće i tisuće Židova na križ pa su stanovnici Jeruzalema osjetili obavezu uputiti formalni prigovor rimskom caru.

Unatoč svojoj hladnoj i tvrdoj okrutnosti prema Židovima – ili možda baš zbog nje – Poncije Pilat postao je jednim od najdugovječnijih rimskih guvernera u Judeji. Bio je to opasan i nesiguran posao. Najvažniji zadatak guvernera bio je osigurati nesmetan dotok prihoda od poreza u Rim. Ali da bi to postigao, morao je održavati funkcionalan, iako možda krhak, odnos s visokim svećenikom; guverner je trebao upravljati građanskim i ekonomskim pitanjima Judeje, a visoki svećenik kultom Židova. Slaba veza između dvaju ureda značila je da niti jedan rimski guverner ili židovski visoki svećenik nisu dugo trajali, osobito onih prvih nekoliko desetljeća nakon Herodove smrti. Pet guvernera prije Pilata službovalo je tek nekoliko godina, s iznimkom Pilatova izravnog prethodnika Valerija Grata. Ali dok je Grat tijekom svojeg službovanja kao guverner postavio i smijenio pet različitih visokih svećenika, tijekom Pilatova desetljeće dugog upravljanja Jeruzalemom postojao je samo jedan visoki svećenik: Josip Kajfa.

Poput većine visokih svećenika, Kajfa je bio ekstremno bogat čovjek, iako je bogatstvo možda stekao putem supruge koja je bila kći prethodnog visokog svećenika po imenu Ana. Kajfa na položaj visokog svećenika vjerojatno nije imenovan zahvaljujući vlastitim zaslugama, već putem utjecaja svojeg svekra, iznimne osobe koja je položaj visokog svećenika uspjela predati petorici svojih sinova i koja je tijekom Kajfina službovanja ostala važna sila. Prema Evandelju po Ivanu, nakon što je Isus uhićen

u Getsemanskom vrtu, prvo je doveden Ani na ispitivanje prije nego je odvučen Kajfi na suđenje (Ivan 18:13).

Grat je Kajfu postavio na mjesto visokog svećenika 18. godine naše ere, a to je značilo da je u trenutku kad je Pilat stigao u Jeruzalem već bio službovao osam godina. Dio razloga za Kajfino zadržavanje položaja tijekom osamnaest godina – što je bilo bez presedana – krije se u bliskom odnosu koji je na kraju iskovao s Poncijem Pilatom. Taj je dvojac dobro surađivao. Razdoblje njihove zajedničke vladavine, od 18. do 36. godine naše ere, koincidira s najstabilnijim razdobljem u zemlji. Zajedno su uspjeli zadržati revolucionarne impulse Židova bezobzirno se obračunavajući sa svakom naznakom političkih nemira, bez obzira na to kako oni maleni bili.

Ali usprkos naporima Pilat i Kajfa nisu uspjeli ugasiti gorljivost koja je tinjala u srcima Židova zahvaljujući mesijanskim nemirima koji su se pojavili na prijelazu stoljeća – govorimo o nemirima koje su pokrenuli Ezekija, vođa bandita, Šimun iz Pereje, Atronges Pastir i Juda Galilejac. Nedugo nakon što je Pilat stigao u Jeruzalem, novi je urod propovjednika, proroka, bandita i mesija počeo tumarati Svetom zemljom prikupljajući učenike i propovijedajući oslobođenje od Rima te obećavajući dolazak kraljevstva Božjeg. Godine 28. nove ere asketski je propovjednik po imenu Ivan počeo krstiti ljude u vodama rijeke Jordan inicirajući ih u ono što je, kako je vjerovao, bio pravi narod Izraela. Kad mu je popularnost postala prevelika da bi je se kontroliralo, Pilatov tetararh u Pereji, Herod Antipa, uhitio je Ivana Krstitelja, zatvorio ga i pogubio negdje oko 30. g. n. e. Nekoliko godina kasnije drvodjelac iz Nazareta po imenu Isus povest će grupu učenika u trijumfalan prolazak Jeruzalemom, gdje je napao Hram, prevrnuo stolove mjenjača novca i oslobodio žrtvene životinje iz njihovih kaveza. I njega je Pilat bio zarobio i osudio na smrt. Tri godine kasnije, 36. g. n. e., mesija poznat samo kao „Samaritanin” okupio je grupu sljedbenika na brdu Gerizim gdje će, kako je tvrdio, otkriti „tajne posude” koje je ondje sakrio Mojsije. Pilat je odgovorio poslavši na Gerizim grupu rimskih vojnika koji su se popeli na brdo i Samaritaninovo vjerno mnoštvo sasjekli na komade.

Upravo je taj posljednji čin nekontroliranog nasilja na brdu Gerizim okončao Pilatovo upravljanje Jeruzalemom. Bio je pozvan u Rim kako bi caru Tiberiju objasnio svoje postupke i

nikad se više nije vratio u Judeju. Izgnan je u Galiju 36. godine naše ere. Imajući u vidu njihov blizak odnos, možda nije slučajno što je Josip Kajfa iste godine smijenjen s položaja visokog svećenika.

Kad su Pilat i Kajfa nestali, više nije bilo nade da će revolucionarne strasti Židova biti obuzdane. Do sredine stoljeća čitava je Palestina prštala od mesijanske energije. Godine 44. naše ere prorok čudotvorac po imenu Teuda okrunio se za mesiju i poveo stotinjak sljedbenika na Jordan, obećavajući razdvojiti rijeku kako je to Mojsije bio učinio na Crvenome moru tisuću godina ranije. To će, tvrdio je, biti prvi korak u preuzimanju Svete zemlje od Rimljana. Rimljani su kao odgovor poslali vojsku da Teudi odsiječe glavu i potjera mu sljedbenike u pustinju. Godine 46. naše ere Jakob i Šimun, dvojica sinova Jude Galilejca, pokrenuli su vlastiti revolucionarni pokret slijedeći stope oca i djeda: obojica su zbog tog razapeti.

Rimu je za kontrolu tih mesijanskih nemira bila potrebna mirna, osjetljiva ruka, netko tko može odgovoriti na nezadovoljstvo Židova održavajući red i mir u Judeji i Galileji. Ali Rim je umjesto toga u Jeruzalem slao niz šepRTLjavih guvernera – a svaki je bio pohlepniji i opakiji od prethodnika – čija će korumpiranost i nesposobnost ljutnju, zamjeranje i apokaliptičnu maniju koje su se polako nakupljale u Palestini preobraziti u razbuktjelu revoluciju.

Sve je počelo s Ventidijem Kumanom koji je bio stacioniran u Jeruzalemu 48. g. n. e., dvije godine nakon gušenja pobune Judinih sinova. Kao guverner, Kuman je bio tek malo više od lopova i budale. Jedan od prvih naputaka bio je postavljanje rimskih vojnika na krovove Hrama, navodno kako bi čuvali od kaosa i nereda tijekom blagdana Pashe. Usred svetih proslava, jedan je od vojnika smatrao kako bi bilo smiješno povući opravu i pokazati okupljenom skupu голу stražnjicu vičući ono što pristojni Josip opisuje samo kao, „riječi koje očekuješ od takva držanja”.

Gomila je pobjesnJela. Na trgu pred Hramom izbili su neredi. Umjesto da smiri situaciju, Kuman je poslao kohortu rimskih vojnika na Brdo Hrama kako bi izmasakrirali okupljenu gomilu. Hodočasnici koji su izbjegli pokolj ostali su zarobljeni u uskim prolazima koji su vodili iz dvorišta Hrama. Stotine ih je izgaženo. Tenzije su dodatno eskalirale nakon što je jedan od Kumanovih

legionara zgrabio svitak Tore i pred okupljenim ga Židovima rastrgao na komade. Kuman je brzo pogubio vojnika, ali to nije bilo dovoljno da umiri rastući bijes i nezadovoljstvo među Židovima.

Stvari su eskalirale kad je grupa židovskih putnika iz Galileje napadnuta u Samariji na putu do Jeruzalema. Kad je Kuman odbio molbe Židova za pravdom jer su ga Samarićani potkupili, grupa bandita koju je vodio čovjek po imenu Eleazar, sin Dinajev, uzela je pravdu u svoje ruke i pokrenula pokolj u Samariji ubijajući svakog Samarićanina na kojeg su naišli. To je bilo više od krvne osvete; bila je to potvrda slobode ljudi kojima je bilo dosta da zakon i red počivaju u rukama pokvarenog i nestabilnog administratora iz Rima. Eskalacija nasilja između Židova i Samarićana bila je posljednja kap za cara. Ventidije Kuman 52. godine poslan je u egzil, a umjesto njega u Jeruzalem je doveden Antonije Feliks.

Kao guverner Feliks nije bio ništa bolji od prethodnika. Poput Kumana, i on se prema Židovima pod svojom upravom odnosio s posvemašnjim prijezirom. Koristio je novac kako bi različite židovske frakcije u Jeruzalemu okretao jedne protiv drugih, uvijek u svoju korist. Isprva se činilo da ima blizak odnos s visokim svećenikom Jonatanom, jednim od petorice sinova Ane koji su služili na tom položaju. Feliks i Jonatan surađivali su kako bi suzbili bande u judejskoj provinciji; Jonatan je možda igrao ulogu u Feliksovu hvatanju šefa bande Eleazara, sina Dinajeva, koji je poslan u Rim i razapet. Ali kad je visoki svećenik poslužio Feliksovoj svrsi, bio je odbačen. Neki kažu da je Feliks imao svoje prste u onome što se kasnije dogodilo jer se pod njegovom upravom u Jeruzalemu pojavila nova vrsta bandita: tajna grupa židovskih pobunjenika koje su Rimljani nazvali sicarii, odnosno „ljudi s bodežima” zbog njihove ljubavi prema malenim bodežima koje je lako sakriti, bodežima koje su zvali sicae, a kojima su ubijali Božje neprijatelje.

Sikarijci su bili zeloti pokretani apokaliptičnim gledanjem na svijet i odlučnom posvećenošću Božjoj vladavini na zemlji. Fanatično su se protivili rimskoj okupaciji, iako su svoju osvetu čuvali za one Židove, osobito među bogatom svećeničkom aristokracijom, koji su se predavali rimskoj vlasti. Neustrašivi i nezaustavljivi, sikarijci su nemilosrdno ubijali protivnike: usred grada, usred bijela dana, usred gomile, tijekom svetkovina i slavlja.

Stapali su se s gomilom, krijući bodeže ispod ogrtača, sve dok ne bi bili dovoljno blizu da udare. A onda bi, kad bi se mrtvac srušio na tlo obliven krvlju, sikarijci mirno spremili bodeže i s ostalom uspaničenom gomilom ogorčeno vikali.

U to je doba sikarijski vođa bio mladi židovski revolucionar po imenu Menahem, unuk neuspjelog mesije Jude Galilejca. Menahem je dijelio djedovu mržnju prema bogatoj svećeničkoj aristokraciji općenito, a prema debelim visokim svećenicima ponajviše. Za sikarijce je Jonatan, Anin sin, bio varalica, lopov i prevarant koji se obogatio iskorištavajući patnju naroda. Bio je jednako odgovoran za ropstvo Židova kao i poganski car u Rimu. Njegova je prisutnost na Brdu Hrama okaljala cijelu naciju. Njegovo je samo postojanje uvreda Bogu. Morao je umrijeti.

Godine 56. naše ere sikarijci su pod Menahemovim vodstvom konačno uspjeli ostvariti ono o čemu je Juda Galilejac samo sanjao. Tijekom svetkovina Pashe, sikarijski asasin progurao se kroz gomilu hodočasnika naguranih na Brdu Hrama, približio visokom svećeniku Jonatanu i prerezao mu vrat. Tad je nestao u gomili.

Ubojstvo visokog svećenika cijeli je Jeruzalem bacilo u paniku. Kako je vođa židovskog naroda, Božji predstavnik na zemlji, mogao biti ubijen usred bijelog dana, usred dvorišta Hrama i ubojica se izvući nekažnjeno? Mnogi su odbijali vjerovati da bi krivac mogao biti Židov. Čula su se šaputanja da je sam rimski guverner Feliks naredio atentat. Tko bi drugi mogao biti tako prost da prolije krv visokog svećenika po tlu Hrama?

No sikarijci su tek započeli svoju vladavinu straha. Uzvikujući svoj slogan „Nema drugoga gospodara osim Boga!” počeli su napadati članove židovske vladajuće klase, otimajući im imovinu, kidnapirajući rođake i paleći im domove. Ta je taktika posijala takav strah u srca Židova da Josip piše: „Užasniji od njihovih zločina bio je strah koji se pojavio, strah da svakog čovjeka svakog sata očekuje smrt, kao u ratu.”

S Jonatanovom je smrću mesijanski žar u Jeruzalemu dosegao razinu groznice. Među Židovima se raširio prevladavajući osjećaj da se nešto ozbiljno zbiva, osjećaj rođen iz očaja, a nje govali su ga ljudi koji su žudjeli osloboditi se strane vladavine. Gorljivost, duh koji je pokrenuo revolucionarni žar bandita, proroka i mesija, sada je kolao stanovništvom kao virus koji se probija tijelom.

Više ga se nije moglo zadržati u provinciji: njegov se utjecaj osjećao u gradovima, čak i u Jeruzalemu. Nisu samo seljaci i odbačeni šaputali o velikim kraljevima i prorocima koji su u prošlosti Izrael oslobodili od neprijatelja. Bogati i uspješni također su počeli osjećati goruću žudnju da Svetu zemlju očiste od rimske okupacije. Znakovi su bili posvuda. Trebalo je ispuniti zapise. Bližio se kraj svih dana.

U Jeruzalemu se iznenada pojavio sveti čovjek po imenu Isus, sin Anin, i propovijedao uništenje grada i neumitan dolazak mesije. Drugi čovjek, tajanstveni židovski čarobnjak po imenu „Egipćanin” proglasio se kraljem Židova i na Maslinskoj gori okupio tisuće sljedbenika. Ondje se zakleo, kao Jošua u Jerihonu, da će se židovi Jeruzalema srušiti na njegovu zapovijed. Gomilu su rimske trupe izmasakrirale, a Egipćanin je, koliko je poznato, pobjegao.

Feliksova je posve pogrešna reakcija na događaje naposljetku dovela do njegove smjene. Zamijenio ga je čovjek po imenu Porcije Fest. Ali Fest se pokazao jednako nesposobnim u rješavanju nemira među Židovima, bilo u provinciji gdje je niz proroka i mesija koji je okupljao sljedbenike i propovijedao oslobođenje od Rima izmicao kontroli, bilo u Jeruzalemu gdje su sikarijci, ohrabreni uspješnim umorstvom visokog svećenika Jonatana, sada slobodno ubijali i pljačkali. Festa je toliko preplavio stres njegova položaja da je umro malo nakon preuzimanja službe. Naslijedio ga je Lucije Albin, ozloglašeni degenerik, varalica i nesposobnjaković koji je svoje dvije godine u Jeruzalemu proveo obogaćujući se pljačkom stanovništva. Nakon Albina stigao je Gesije Flor čije je kratko i turbulentno namjesnikovanje zapamćeno jer su, u usporedbi s njime, godine pod Albinom djelovale mirno i jer će biti posljednji rimski guverner kojeg će Jeruzalem poznavati.

Sada je 64. godina. Za dvije će godine ljutnja, ogorčenje i mesijanska gorljivost koje su se polako sakupljale diljem zemlje eruptirati u sveobuhvatnu pobunu protiv Rima. Kuman, Feliks, Fest, Albin, Flor – svaki je od guvernera svojom nesposobnošću doprinio židovskoj pobuni. Sam Rim treba kriviti za pogrešno upravljanje i uistinu pretjerano oporezivanje osiromašenog stanovništva. Svakako je židovska aristokracija sa svojim beskrajnim sukobima i ulizivačkim pokušajima stjecanja moći i utjecanja

podmićivanjem rimskih službenika dijelila odgovornost za urušavanje društvenog reda. I nema sumnje da je vodstvo Hrama igralo ulogu u podupiranju osjećaja nepravde i jeziva siromaštva koji mnogim Židovima nisu ostavili drugog izbora, osim nasilja. Dodajte svemu tome pljenidbu privatne zemlje, visoke stope nezaposlenosti, raseljenost i prisilnu urbanizaciju seoskog stanovništva te sušu i glad koje su poharale judejsku i galilejsku provinciju pa je pitanje vremena kada će požar pobune progutati čitavu Palestinu. Činilo se kao da je čitava židovska nacija na najmanju provokaciju spremna planuti u otvoren sukob – a Flor je bio dovoljno blesav da taj povod pruži.

U svibnju 66. godine Flor je iznenada objavio da Židovi Rimu duguju više od stotinu tisuća denara neplaćena poreza. Praćen vojskom tjelohranitelja rimski je guverner umarširao u Hram i provalio u riznicu pljačkajući novac koji su Židovi ponudili kao dar Bogu. Izbili su neredi na koje je Flor odgovorio slanjem tisuću rimskih vojnika na Gornji grad, s uputom da slobodno ubijaju. Vojnici su ubijali žene i djecu. Provaljivali su u domove i ubijali ljude u krevetima. Grad je planuo u kaosu. Rat je bio na obzoru.

Kako bi smirili situaciju, Rimljani su Židovima poslali jednog od njih: Agripu II. čiji je otac Agripa I. bio voljeni židovski vođa koji je uspio stvoriti čvrste veze s Rimom. Iako sin nije dijelio popularnost pokojnoga oca, bio je najbolja rimska nada da će se napetosti u Jeruzalemu primiriti.

Mladi je Agripa požurio u Sveti Grad u posljednjem pokušaju zaustavljanja rata. Stojeći na krovu kraljevske palače sa sestrom Berenikom, preklinjao je Židove da shvate ozbiljnost situacije. „Čemu prkositi Rimskom Carstvu?” upitao je. „Gdje je vojska, gdje je oružje na koje se oslanjate? Gdje je flota kojom ćete pokoriti rimska mora? Gdje vam je riznica kojom ćete pokriti trošak svojih ratova? Zar stvarno mislite da u rat idete s Egipćanima ili Arapima? Hoćete li zatvarati oči pred snagom rimskog imperija? Zar niste svjesni svojih slabosti? Jeste li bogatiji od Gala, jači od Germana, inteligentniji od Grka, brojniji od svih naroda svijeta? Što vam to daje pouzdanje da možete prkositi Rimljanima?”

Naravno, revolucionari su na Agripina pitanja imali odgovor. Pouzdanje im je davala gorljivost. Ista ta gorljivost koja je navela Makabejce da prije dva stoljeća odbace kontrolu Seleukida – ta je gorljivost izraelitima omogućila da u prvom redu osvoje Svetu

zemlju – sada je pomagala odrpanim židovskim revolucionarima da odbace verige rimske okupacije.

Izviždani i ignorirani od gomile, Agripa i Berenika nisu imali drugog izbora, nego napustiti grad. Ali do tog je trenutka rat s Rimom bilo moguće izbjeći da nije bilo djela mladića po imenu Eleazar koji je, kao kapetan Hrama, bio svećenički službenik s ovlastima rješavanja nereda u blizini Hrama. Uz pomoć grupe nižih svećenika Eleazar je preuzeo kontrolu nad Hramom i zaustavio prinošenje dnevnih žrtava u slavu cara. Signal poslan Rimu bio je jasan: Jeruzalem je objavio svoju nezavisnost. Za kratko će vrijeme slijediti ostatak Judeje i Galileje, Idumeja i Pereja, Samarija i sva sela razbacana dolinom Mrtvog mora.

Menahem i sikarijci požurili su stati na stranu kapetana Hrama. Zajedno su iz Jeruzalema izbacili sve nežidove, baš kako su spisi zahtijevali. Pronašli su i ubili visokog svećenika koji se sakrio čim su borbe započele. Tad su, u posve simboličkom činu, spalili javne arhive. Knjige utjerivača dugova i kamatarara, zapisi o vlasništvu i javni spisi – sve je to nestalo u plamenu. Više neće biti zapisa koji govore tko je bogat, a tko siromašan. Sve će u ovom novom i božanski inspiriranom svjetskom poretku krenuti iznova.

Preuzevši kontrolu nad Donjim gradom, pobunjenici su se počeli utvrđivati protiv neumitnog rimskog napada. A ipak, umjesto da pošalje veliku vojsku koja bi ponovno zauzela Jeruzalem, Rim je na grad poslao manju silu koju su pobunjenici lako otjerali prije nego su pažnju usmjerili na Gornji grad u kojem je nekolicina vojnika preostalih u Jeruzalemu bila stisnuta u rimskom garnizonu. Rimski su se vojnici pristali predati u zamjenu za siguran izlazak iz grada. Ali čim su položili oružje i izašli iz utvrde, pobunjenici su se okomili na njih pobivši sve do jednoga i konačno uklonivši svaki trag rimske okupacije grada Božjeg.

Nakon toga nije bilo povratka. Židovi su upravo bili objavili rat najvećem carstvu koje je svijet ikad poznao.

Šesto poglavlje

Prva godina

Na kraju se sve svelo na nekih tisuću muškaraca, žena i djece – posljednje pobunjenike koji su preživjeli rimski pokolj. Godina je 73. naše ere. Borbe koje su sikarijci započeli, sikarijci su i završili. Grad Jeruzalem već je spaljen do temelja, zidine su mu srušene, a stanovništvo pobijeno. Čitava je Palestina ponovno pod rimskom kontrolom. Sve što je preostalo od pobune jest tih nekoliko posljednjih sicariija koji su sa ženama i djecom pobjegli iz Jeruzalema i sakrili se unutar tvrđave Masade na zapadnoj obali Mrtvog mora. Sada su ovdje, zarobljeni na vrhu izolirane stijene usred neplodne pustinje i bespomoćno promatraju kako se falanga rimskih vojnika polako probija na liticu – podignutih štitova i isukanih mačeva – spremna konačno okončati pobunu započetu sedam godina ranije.

Sikarijci su izvorno u Masadu stigli u prvih nekoliko dana nakon pokretanja rata s Rimom. Kao prirodna utvrda i doslovno neosvojiva tvrđava smještena više od stotinu metara iznad Mrtvog mora, Masada je dugo bila utočište Židovima. David se ovamo došao sakriti od kralja Šaula kad je ovaj bio poslao svoje ljude da uhvate pastira koji će mu jednoga dana oteti krunu. Makabejci su Masadu koristili kao vojnu utvrdu tijekom pobune protiv dinastije Seleukida. Stoljeće kasnije Herod Veliki preoblikovao je Masadu u pravi grad tvrđavu, izravnajući vrh u obliku lađe i zatvorivši ga masivnim zidom od bijelog jeruzalemskog kamena. Herod je dodao skladišta i spremnike za žito, cisterne za kišnicu, čak i bazen. U Masadu je bio smjestio i goleme zalihe oružja dovoljne, kako se govorilo, za naoružavanje vojske od tisuću ljudi. Za sebe i obitelj Herod je osmislio monumentalnu palaču trokatnicu koja je visjela sa sjevernog dijela litice, malo ispod samoga vrha, a u njoj su se nalazila kupališta, sjajne kolonade, višebojni mozaici i čudesan pogled na čitavu bijelu dolinu Mrtvog mora.

Nakon Herodove smrti tvrđava i palače Masade, baš kao i zaliha oružja, pali su u rimske ruke. Kad je 66. godine počeo židovski ustanak, sikarijci su pod Menahemovim vodstvom oteli Masadu Rimljanima i odnijeli njezino oružje u Jeruzalem kako bi se pridružili snagama Eleazara, hramskog kapetana. Kad su preuzeli kontrolu nad gradom i uništili hramski arhiv, pobunjenici su počeli kovati novac kako bi proslavili teško osvojenu neovisnost. Na novčiće su kovali simbole pobjede – kaleže i palmine grane – i urezivali slogane kao što su „Sloboda za Sion” i „Jeruzalem je svet”. Ti slogani nisu bili pisani grčkim, jezikom pogana i idolopoklonika, već hebrejskim. Na svakom je novčiću kao vrijeme nastanka samosvjesno pisalo „Prva godina”, kao da je počela posve nova era. Proroci su bili u pravu. Ovo je sigurno kraljevstvo Božje.

No usred proslava, dok je Jeruzalem bio osiguran i na grad se bio spustio krhak mir, Menahem je učinio nešto neočekivano. Ogrnuo se ljubičastom odjećom i trijumfalno ušao u dvorište Hrama gdje se, praćen odanim sljedbenicima iz sikarijskih redova, otvoreno proglasio mesijom, kraljem Židova.

Na neki način Menahemova djela imaju mnogo smisla. Naposljetku, ako je osnovano kraljevstvo Božje, tada je vrijeme da se pojavi mesija i upravlja u Božje ime. A tko bi drugi trebao odjenuti kraljevsku odoru i sjesti na tron, ako ne Menahem, unuk Jude Galilejca, prapraunuk Ezekije, vođe bandita? Menahemovo prihvaćanje mesijanske uloge bilo je, za njegove sljedbenike, ispunjenje proročanstava: konačan korak prema posljednjim danima.

Ali Eleazar, hramski kapetan, nije to tako gledao. On i njegovi suradnici među nižim svećenstvom bili su bijesni što su sikarijci otvoreno zauzeli vlast. Skovali su plan ubiti samoproглаšenog mesiju i potjerati iz grada njegove problematične sljedbenike. Dok je Menahem gradom paradirao u kraljevskoj opravi, Eleazarovi su ljudi upali na Brdo Hrama i nadvladali njegovu stražu. Izvukli su Menahema na otvoreno i nasmrt ga mučili. Preživjeli sikarijci jedva su pobjegli iz Jeruzalema. Svoju su bazu postavili na vrhu tvrđave Masade, gdje su dočekali i kraj rata.

Sikarijci su čekali sedam godina. Dok su se Rimljani regrupirali i vratili izvući Palestinu iz ruku pobunjenika, dok su padali gradovi i sela Judeje i Galileje, spaljeni i pokoreni mačem, dok je sam

Jeruzalem bio pod opsadom, a njegovi stanovnici polako umirali od gladi, sikarijci su čekali u planinskoj tvrđavi. Rimljani su tek nakon uništenja svakog pobunjeničkog grada i preuzimanja kontrole nad zemljom pažnju usmjerili prema Masadi.

Rimska je regimenta stigla u podnožje Masade 73. godine naše ere, tri godine nakon pada Jeruzalema. Kako vojnici nisu mogli izravno napasti tvrđavu, sagradili su golem zid oko podnožja planine, osiguravši tako da niti jedan pobunjenik ne pobjegne neprimijećen. Kad su osigurali područje, Rimljani su izgradili strmu rampu koja je premostila golem procijep na zapadnoj strani litice i tjednima dovlačili desetke tisuća kilograma zemlje i kamena, iako su ih pobunjenici odozgo gađali kamenjem. Vojnici su potom uz rampu pogurali golem opsadni toranj s kojeg su danima pobunjenike gađali strijelama i balističkim kuglama. Kad je Herodov vanjski zid konačno popustio, sve što je Rimljane dijelilo od posljednjih židovskih pobunjenika bio je na brzinu izgrađen unutarnji zid. Rimljani su zid zapalili pa se vratili svojim utvrdama i strpljivo čekali da se sam sruši.

Okupljeni u Herodovoj palači, sikarijci su znali da je došao kraj. Rimljani će njima i njihovim obiteljima sasvim sigurno učiniti ono što su učinili stanovnicima Jeruzalema. U ledenoj tišini jedan je od vođa sikarijaca ustao i obratio se ostalima.

„Priatelji, davno smo odlučili da nećemo biti sluge Rimljanima, niti bilo kome osim samome Bogu koji je jedini i pravedni Bog čovječanstva, i vrijeme je da tu odluku provedemo u praksi.” Izvukao je bodež i obratio im se posljednjim riječima: „Bog nam je dao snagu hrabre smrti i slobodu, što nije bio slučaj s onima [u Jeruzalemu] koji su neočekivano pokoreni.”

Govor je imao željeni učinak. Dok su se Rimljani pripremali za konačan napad na Masadu, pobunjenici su izvlačili tko će među njima provesti jeziv plan. Potom su izvukli bodeže – iste one bodeže koji su im dali identitet, bodeže koji su, zahvaljujući rezanju svećenikova vrata, pokrenuli zlosretan rat s Rimom – i počeli ubijati svoje žene i djecu, a potom su noževe okrenuli jedni na druge. Posljednja su deseterica među sobom odabrala jednoga koji je ubio preostalih devet. Posljednji je muškarac zapalio palaču. Tada se ubio.

Sljedećeg su jutra Rimljani, dok su trijumfalno stajali nad dotad neosvojivom tvrđavom Masadom, susreli jezivu tišinu: devet sto-

tina i šezdeset mrtvih muškaraca, žena i djece. Rat je konačno završio.

Pitanje je zašto je toliko trajao.

Vijesti o židovskoj pobuni brzo su stigle do cara Nerona koji je odmah poslao jednog od sebi najpovjerljivijih ljudi, Tita Flavija Vespazijana da ponovno zauzme Jeruzalem. Preuzevši zapovjedništvo nad više od šezdeset tisuća boraca, Vespazijan je odmah krenuo u Siriju, a njegov je sin Tit krenuo u Egipat sakupiti rimske legije smještene u Aleksandriji. Tit je trupe trebao povesti na sjever, kroz Idumeju, a Vespazijan je krenuo južno u Galileju. Plan je bio da otac i sin Židove stisnu između dvije vojske i uguše ustanak.

Jedan po jedan, pobunjenički su gradovi padali pod rimskom silom, a Tit i Vespazijan po Svetoj su zemlji ostavljali trag uništenja. Do 68. godine naše ere, čitava je Galileja, kao i Samarija, Idumeja, Pereja i cijelo područje Mrtvog mora izuzev tvrđave Masade, bilo pod čvrstom rimskom kontrolom. Vespazijan je morao samo vojsku dovesti u Judeju i uništiti središte pobune: Jeruzalem.

Dok se spremao na konačni napad, Vespazijan je primio vijest da je Neron počinio samoubojstvo. Rim je bio u neredu. Građanski je rat razdirao glavni grad. U samo nekoliko mjeseci tri su se različita muškarca – Galba, Oto i Vitelije – proglasila carevima, a svakog je nasljednik nasilno zbacio. Došlo je do potpunog sloma zakona i reda u Rimu, a lopovi i huligani pljačkali su stanovnike bez straha od posljedica. Još od rata između Oktavijana i Marka Antonija stotinu godina ranije nije Rim doživio takve građanske nemire. Tacit to razdoblje opisuje kao „bogato katastrofama, prepuno borbi, razdirano građanskim nemirima i užasno čak i u mirno doba“.

Uz pomoć legija pod svojim zapovjedništvom, Vespazijan je zaustavio kampanju u Judeji i požurio u Rim zauzeti tron. Žurba je, čini se, bila nepotrebna. Mnogo prije nego je u ljeto 70. godine naše ere stigao do glavnoga grada, njegovi su pristaše zauzeli grad, pobili njegove rivale i Vespazijana proglasili jedinim carem.

No Rim kojim je Vespazijan zavladao bio je prošao temeljitu preobrazbu. Silni građanski nemiri pokrenuli su spekulacije o padu rimske moći i utjecaja. Situacija u dalekoj Judeji bila je posebno strašna. Bilo je dovoljno loše što su se ti nevažni Židovi

uopće pobunili; bilo je posve nezamislivo da nakon tri duge godine pobuna još nije bila ugušena. I drugi su se podanički narodi, naravno, bunili. Ali to nisu bili Gali ili Britanci: ovo su bili praznovjerni seljaci koji bacaju kamenje. Sam obujam židovske pobune te činjenica da se zbila u vrijeme temeljitih društvenih i političkih nemira u Rimu, među rimskim su građanima stvorili nešto nalik krizi identiteta.

Vespazijan je znao da, kako bi utvrdio svoj autoritet i riješio bolest koja se spustila na Rim, mora pažnju naroda usmjeriti od domaćih nevolja, prema spektakularnim stranim osvajanjima. Mala pobjeda nije bila dovoljna. Caru je trebalo apsolutno uništenje neprijateljske sile. Trebao je Trijumf: čudesan prikaz rimske moći sa zarobljenicima, robovima i ratnim plijenom kojima će osvojiti svoje nezadovoljne građane i posijati strah u srcima podanika. I tako je, odmah nakon preuzimanja trona, Vespazijan krenuo dovršiti zadatak koji je u Judeji ostao nezavršen. On neće jednostavno ugušiti židovski ustanak; to nije dovoljno da iskaže svoje namjere. On će posve izbrisati Židove. Uklonit će ih s lica zemlje. Uništiti im zemlju. Spaliti hram. Uništiti njihov kult. Ubiti njihova Boga.

S trona u Rimu Vespazijan je sinu Titu bio poslao poruku da odmah krene na Jeruzalem i, ne mareći za trošak, brzo i odlučno stane na kraj židovskom ustanku. Car nije mogao znati da je židovski ustanak na rubu da samoga sebe uništi.

Malo nakon što je Menahem ubijen, a sikarijci protjerani iz Jeruzalema, pobunjenici su se počeli pripremati za rimsku invaziju koja ih je, bili su sigurni, očekivala. Utvrđeni su židovi oko grada i počele su pripreme da se prikupi što je moguće više vojne opreme. Sakupljani su mačevi i strijele, kovani oklopi, uz gradske zidove postavljeni su katapulti i balističke kugle. Dječaci su žurno trenirani za borbu prsa-o-prsa. Čitav je grad bio u panici dok su pobunjenici utvrđivali svoje položaje i čekali da se Rimljani vrate i krenu u osvajanje Jeruzalema.

Ali Rimljani nisu došli. Pobunjenici su sigurno bili svjesni uništenja koje se zbivalo oko njih. Svakog se dana horda ranjenih i krvavih izbjeglica slijevala u Jeruzalem; grad je pucao po šavovima. Ali rimska je osveta zasad bila usredotočena samo na provinciju i glavne pobunjeničke utvrde kao što su Tiberijada, Gamala i Giskala. Što su duže pobunjenici čekali da Rimljani

stignu u Jeruzalem, to je gradsko vodstvo postajalo podvojenije i nestabilnije.

Na početku je formirana neka vrsta tradicionalne vlade, sačinjena uglavnom od onih članova židovske svećeničke aristokracije koji su se pridružili ustanku, mnogi od njih nevoljko. Takozvana „umjerena” frakcija zagovarala je pomirenje s Rimom, ako je takvo što bilo moguće. Željeli su se bezuvjetno predati, moliti za milost i ponovno prihvatiti rimsku vlast. Umjerenjaci su imali veliku podršku u Jeruzalemu, osobito među bogatim Židovima koji su tražili način da sačuvaju status i imovinu, da ne spominjemo i živote.

Ali još je veća i glasnjija frakcija u Jeruzalemu bila uvjerenjena da je Bog Židove poveo u rat protiv Rima i da će ih Bog voditi do pobjede. Situacija je u tom trenutku možda izgledala loše, a neprijatelj nepobjedivo. Ali to je bio dio Božjeg plana. Nisu li proroci upozorili da „zasijana će polja izgubiti sjeme, a ostave će biti prazne” (2 Ezra 6:22)? Ipak, kad bi Židovi samo ostali lojalni Gospodu, uskoro bi vidjeli Jeruzalem kako se kupa u slavi. Oglasile bi se trublje i svi koji ih začuju osjetili bi strah. Planine bi se izravnale i zemlja bi se otvorila da proguta Božje neprijatelje. Potrebna je samo vjera. Vjera i gorljivost.

Vodstvo tog smjera bila je koalicija seljaka, svećenika niže klase, bandita i nedavno pristiglih izbjeglica koji su se okupili i oblikovali posebnu revolucionarnu frakciju nazvanu Stranka zelota. Siromašni, bogobožni i antiaristokratski nastrojeni, članovi Stranke zelota željeli su ostati vjerni izvornoj namjeri ustanka: pročišćenju Svete zemlje i uspostavi Božje vladavine na zemlji. Nasilno su se opirali tradicionalnoj vladi i njezinim planovima predaje grada Rimu. To je bila blasfemija. Pobuna. A Stranka zelota znala je koja je kazna za oboje.

Stranka zelota zauzela je unutarnje dvorište Hrama gdje su pristup imali samo svećenici i odande pokrenula val nasilja protiv onih koje su ocijenili nedovoljno lojalnima pobuni: protiv bogate aristokracije i Židova više klase; starog Herodova plemstva i nekadašnjeg vodstva Hrama, glavnih svećenika i svih koji su slijedili stavove umjerenih. Vođe Stranke zelota uspostavili su svoju vladu u sjeni i izvlačenjem određivali tko će biti sljedeći visoki svećenik. Izbor je pao na nepismena seljaka po imenu Fani, sina Samuelova, koji je odjeven u bogatu odoru visokog svećenika,

smješten na ulaz Svetinje nad svetinjama i naučen prinositi žrtve, a ostatak svećeničkog plemstva promatrao je iz daljine, plačući nad onim što su smatrali oskvrnjivanjem njihova svetog rodoslovlja.

Kako su se krvoproliće i međufrakcijski sukobi sukobljenih strana nastavljali, nove su izbjeglice počele preplavljivati grad dodajući gorivo požaru frakcionaštva i nemira koji su prijetili progutati čitav Jeruzalem. Nakon što su utišali umjerenu struju, sada su postojala tri glavna tabora koja su se borila za kontrolu nad gradom. Dok je Stranka zelota koja se sastojala od oko dvije i pol tisuće ljudi držala unutarnje dvorište Hrama, vanjska su dvorišta pripala nekadašnjem vođi ustanka u Giskali, dobrostojećem gradskom čovjeku po imenu Ivan, koji je jedva pobjegao pred rimskim uništenjem grada.

Isprva se Ivan iz Giskale udružio sa Strankom zelota s kojom je dijelio posvećenost vjerskim principima revolucije. Teško je reći je li se Ivan smatrao zelotom. Bio je bez sumnje vatreni nacionalist koji je osjećao duboku mržnju prema Rimu u vrijeme kad su nacionalni osjećaj i mesijanska očekivanja bili bez sumnje povezani. Čak je rastalio svete posude Hrama i pretvorio ih u neku vrstu oružja s kojima se trebalo boriti protiv Rima. Ali borba za kontrolu nad Hramom naposljetku je Ivana natjerala da prekine sa Strankom zelota i oformi svoju koaliciju koja se sastojala od šest tisuća boraca.

Treći i najveći pobunjenički kamp u Jeruzalemu vodio je Šimun bar Giora, jedan od vođa bandita koji je odbacio prvi napad na Jeruzalem koji je vodio Cestije Gal. Šimun je prvu godinu židovske pobune proveo harajući judejskom provincijom, pljačkajući zemlju bogatih, oslobađajući robove i stječući reputaciju zaštitnika siromašnih. Nakon kratkog boravka sa sikarijcima u Masadi, Šimun je stigao u Jeruzalem s golemom osobnom vojskom od deset tisuća ljudi. Isprva ga je grad pozdravio nadajući se da će zauzdati ekscese Stranke zelota i podrezati krila Ivanu iz Giskale koji se počeo iznimno autoritarno ponašati. Iako Šimun nije uspio preuzeti Hram od svojih rivala, uspio je steći kontrolu nad većinom Gornjega grada i cijelim Donjim gradom.

Ono što je Šimuna odvajalo od ostalih vođa pobunjenika u Jeruzalemu bila je činjenica da se, od samoga početka, neuvijeno predstavljao kao mesija i kralj. Poput Menahema prije njega,

Šimun se odjenuo u kraljevsku opravu i paradirao gradom kao njegov spasitelj. Proglasio se „gospodarom Jeruzalema” i koristio božanski pomazan položaj da bi počeo sakupljati i pogubljivati Židove više klase koje je sumnjičio za izdaju. Rezultat je bio da je Šimun bar Giora prepoznat kao vrhovni zapovjednik nesložnog ustanka – i u pravom trenutku. Čim je Šimun konsolidirao autoritet nad ostatkom pobunjeničkih grupa, Tit se pojavio na gradskim vratima s četirima rimskim legijama zahtijevajući da se Jeruzalem odmah preda.

Istog su trena frakcijske borbe i svađe među Židovima nestale i zamijenile su ih frenetične pripreme za nadolazeći rimski napad. Ali Titu se nije žurilo napasti. Umjesto toga, svojim je ljudima bio naredio da oko Jeruzalema izgrade kameni zid zarobivši sve u njemu i prerezavši dotok hrane i vode. Tad se utaborio na Maslinskoj gori s koje je imao neometan pregled gradskog stanovništva koje je polako nasmrt gladovalo.

Glad koja se pojavila bila je užasna. Čitave su obitelji nestale u svojim domovima. Ulice su bile pretrpane truplima, nije bilo prostora ni snage da ih se ispravno pokopa. Stanovnici Jeruzalema puzali su kroz kanalizaciju tražeći hranu. Ljudi su jeli kravlju balegu i sijeno. Skidali su i žvakali kožu s pojaseva i cipela. Pojavili su se izvještaji u kojima se tvrdilo da neki Židovi jedu mrtve. Oni koji su pokušali pobjeći iz grada bili su lako uhvaćeni i razapeti na Maslinskoj gori kako bi ih svi mogli vidjeti.

Titu je bilo dovoljno pričekati da stanovništvo nestane samo od sebe. Nije morao isukati mač kako bi porazio Jeruzalem i okončao pobunu. Ali otac ga nije poslao da to učini. Njegov zadatak nije bio izgladnjivanjem poraziti Židove; dobio je zadatak izbrisati ih sa zemlje koju su smatrali svojom. Stoga je krajem travnja 70. godine, dok je smrt harala gradom, a na stotine ljudi umiralo od gladi i žeđi, Tit pokrenuo legije i napao Jeruzalem.

Rimljani su duž gradskih zidina postavili katapulte i počeli pobunjenike bombardirati teškom artiljerijom. Napravili su ogromnog vojnog ovna kojim su lako probili prvi zid koji je okruživao Jeruzalem. Kad su se pobunjenici povukli, i drugi je zid srušen, a vrata zapaljena. Dok su plamenovi polako gasnuli, grad je bio posve otvoren Titovim trupama.

Vojnici su se okomili na sve: na muškarce, žene, djecu, bogate, siromašne, one koji su se pridružili ustanku, one koji su

ostali lojalni Rimu, aristokrate, svećenike. Nije bilo važno. Sve su spalili. Čitav je grad gorio. Urlici plamena pomiješali su se s krikovima u agoniji dok su Rimljani čistili Gornji i Donji grad puneći ulice truplima, probijajući se kroz rijeke krvi, doslovno se verući preko gomila mrtvih tijela u jurnjavi za pobunjenicima, sve dok konačno nisu ugledali Hram. S posljednjim pobunjeničkim ratnicima zarobljenima u unutarnjem dvorištu, Rimljani su zapalili čitave temelje, zbog čega je izgledalo kao da Brdo Hrama ključa na krvi i vatri. Plamen je progutao Svetinju nad svetinjama, počivalište Boga Izraelova, i srušio je u gomilu pepela i prašine. Kad je požar konačno ugašen, Tit je naredio da se sruši sve što je ostalo od grada kako se buduće generacije ne bi ni sjećale imena Jeruzalem.

Tisuće su nestale, iako je Šimun bar Giora – Šimun, neuspjeli mesija – živ zarobljen kako bi mogao biti doveden u lancima u Rim za Trijumf koji je Vespazijan bio obećao svojem narodu. Sa Šimunom su došla sveta blaga Hrama: zlatni stol i beskvasni kruh koji se nudi Gospodu, stalak za lampu i sedmerokraka menora, posude za tamjan i šalice, trublje i svete posude. Sve je to doneseno u trijumfalnoj procesiji ulicama Rima dok su Vespazijan i Tit, okrunjeni lovorom i u purpurnim odorama, tiho promatrali. Konačno je, na kraju procesije, donesen posljednji plijen: kopija Tore, najvišeg simbola židovske vjere.

Vespazijanovu je poentu teško bilo ne vidjeti: ovo nije samo pobjeda nad narodom, već i nad njihovim Bogom. Nije poražena Judeja, već judaizam. Tit je javno predstavio uništenje Jeruzalema kao čin bogobožnosti i ponudio pobjedu rimskim bogovima. Nije on ispunio zadatak, tvrdio je Tit. Jednostavno je svoje vojske predao svojem bogu koji je pokazao svoju ljutnju prema bogu Židova.

Čudesno, ali Vespazijan je odustao od uobičajene prakse pod nazivom *evocatio* prema kojoj pobijedeni neprijatelj ima mogućnost slaviti svog boga u Rimu. Ne samo što će Židovima biti zabranjeno da ponovno sagrade svoj Hram, što je bilo pravo koje su imali gotovo svi narodi u carstvu: sada su morali plaćati porez od dviju drahmi godišnje – a točno je taj iznos svaki židovski muškarac morao u šekelima plaćati Hramu u Jeruzalemu – za izgradnju Jupiterova hrama u Rimu, slučajno spaljenog tijekom rimskoga građanskog rata. Svi Židovi, neovisno o carstvu u kojem

su živjeli, neovisno o tome jesu li ostali lojalni Rimu, neovisno o tome jesu li sudjelovali u ustanku ili ne – svi Židovi, uključujući žene i djecu, sada su bili prisiljeni plaćati za održavanje središnjeg rimskog poganskog kulta.

Nadalje, judaizam više nije smatran vrijednim kultom. Židovi su sada bili središnji neprijatelji Rima. Iako masovno preseljenje stanovništva nikad nije bilo rimska politika, Rim je izгнаo svakog preživjelog Židova iz Jeruzalema i njegovih okolnih mjesta, naposljetku preimenovavši grad u Aelia Capitolina. Čitavu je regiju stavio pod izravnu kontrolu imperija. Čitava je Palestina postala osobno Vespazijanovo vlasništvo, a Rimljani su se trudili ostaviti dojam da u Jeruzalemu nikad nije bilo Židova. Do 135. godine naziv Jeruzalem nestao je iz svih službenih rimskih dokumenata.

Onim Židovima koji su preživjeli krvoproliće – onima koji su se goli i izgladnjeli sakrili ispod srušenih gradskih zidina, s užasom gledajući kako rimski vojnici mokre po plamtećem pepelu Božje kuće – bilo je savršeno jasno tko je kriv za smrt i uništenje. Sigurno Gospod nije doveo uništenje na Sveti Grad. Ne, to su lestai, banditi i pobunjenici, zeloti i sikarijci, nacionalistički revolucionari koji su propovijedali nezavisnost od Rima, takozvani proroci i lažni mesije koji su obećavali oslobođenje od Boga kao nagradu za vjernost i gorljivost. Oni su jedini krivci za rimski pokolj. Oni su ti koje je Bog napustio.

U godinama koje će doći Židovi su se počeli što je moguće više distancirati od revolucionarnog idealizma koji je doveo do rata s Rimom. Neće posve napustiti apokaliptična očekivanja. Upravo suprotno, tijekom sljedećeg stoljeća procvat će apokaliptična djela koja će odražavati trajnu žudnju za božanskim spasenjem od rimske vlasti. Trajni učinci ove mesijanske groznice dovest će do izbijanja kratkog drugog židovskog rata s Rimom 132. godine, a taj je bio poveo Šimun, sin Kokhbin. Većinom su rabini drugog stoljeća bili prisiljeni okolnostima i strahom od rimske osvete razviti interpretaciju judaizma koja zaobilazi nacionalizam. Svetu će zemlju početi promatrati na transcendentalniji način, njegujući mesijansku teologiju koja odbacuje pretjerane političke ambicije, a bogobojazna djela i proučavanje Zakona zamijenit će u životu svakog Židova prinošenje žrtava u Hramu.

Ali to će doći za mnogo godina. Na današnji dan, dan u kojem su izmučeni i krvavi ostatci drevne židovske nacije izgna-

ni iz domova, iz svojeg Hrama, svojeg Boga i silom istjerani iz Obećane zemlje u zemlju pogana i idolopoklonika, jedino je sigurno bilo da je svijet kakav su poznavali stigao svome kraju.

U međuvremenu, legenda kaže da je u trijumfalnom Rimu, malo nakon što je Hram Gospodov oskrnavljen, a židovska nacija raspršena u vjetar i religija postala nepoćudna, Židov po imenu Ivan Marko uzeo pero i sastavio prve riječi prvog evanđelja napisanog o mesiji poznatom kao Isus iz Nazareta. Nije to učinio na hebrejskom, jeziku Boga, niti na aramejskom, jeziku Isusa, već na grčkom, jeziku pogana. Jeziku nećistih. Jeziku pobjednika.

Ovo je početak dobrih vijesti o Isusu Kristu.⁵

⁵ Prema izvornom engleskom: u hrvatskom je „Početak Evanđelja Isusa Krista Sina Božjega”. Evanđelje je dobra vijest.

Drugi dio

*Dub Jahve Gospoda na meni je,
jer me Jahve pomaza,
posla me da radosnu vijest donesem ubogima,
da iscijelim srca slomljena;
da zarobljenima navijestim slobodu
i oslobođenje sužnjevima;
da navijestim godinu milosti Jahvine
i dan odmazde Boga našega;
da razveselim ožalošćene na Sionu.*

IZAIJA 61:1 – 2

Prolog

Žar za kuću tvoju

Od svih priča ispričanih o životu Isusa iz Nazareta, postoji jedna koja se prepričava u nebrojenim predstavama, filmovima, slikama i nedjeljnim misama. Priča je to koja više od bilo koje druge riječi ili djela pomaže otkriti tko je Isus bio i što je značio. To je jedan od rijetkih događaja Isusova namjesništva o kojem govore sva četiri kanonizirana evanđelja – po Mateju, Marku, Luki i Ivanu – pa ima povijesnu važnost. Sva četiri evanđelista taj monumentalni događaj prikazuju na opušten, gotovo nevažan način, kao da ne razumiju njegovo značenje ili, vjerojatnije, namjerno smanjuju važnost epizode čije bi radikalne implikacije bile odmah jasne svima koji su joj svjedočili. Taj trenutak Isusova kratkog života toliko otkriva da se sam on može koristiti kako bi se razjasnila njegova misija, teologija, politika, njegov odnos sa židovskim vlastima, njegov odnos s judaizmom općenito i njegov stav prema rimskoj okupaciji. Iznad svega, taj događaj objašnjava zašto je jednostavan seljak s brda Galileje smatran takvom prijetnjom uspostavljenom sustavu da je uhvaćen, uhićen, mučen i pogubljen.

Godina je otprilike 30. naše ere. Isus je ušao u Jeruzalem jašući na magarcu i dočekan povicima gomile. „Hosana! Blažen je onaj koji dolazi u ime našeg Gospoda! Blaženo je kraljevstvo našeg oca Davida koji dolazi!” Ekstatična gomila pjeva himne hvale Bogu. Neki na cesti šire pokrivače preko kojih Isus treba projahati, baš kao što su izraeliti činili za Jehua kad je ovaj proglašen kraljem (Druga knjiga o Kraljevima 9:12 – 13). Drugi sijeku palmine grane i mašu njima po zraku prisjećajući se junačkih Makabejaca koji su Izrael oslobodili od strane vladavine prije dva stoljeća (Prva knjiga o Makabejcima 13:49 – 53). Čitav su događaj Isus i njegovi sljedbenici pažljivo izrežirali kako bi se ispunilo Zaharijino proročanstvo: „Klikni iz sveg grla, kćeri sionska! Viči

od radosti, kćeri jeruzalemska! Tvoj kralj se evo tebi vraća: pravičan je i pobjedonosan, ponizan jaše na magarcu, na magaretu, mladetu magaričinu” (Zaharija 9:9). Poruku poslanu stanovnicima grada nije moguće pogrešno shvatiti: dugo očekivani mesija, istinski kralj Židova, stigao je osloboditi Židove iz ropstva.

Ma kako provokativan bio njegov ulazak u Jeruzalem, on je ništa u usporedbi s onime što će Isus sljedećeg dana izvesti. S učenicima i, može se pretpostaviti, oduševljenim mnoštvom koje ga slijedi, Isus ulazi u javno dvorište Hrama – u Dvorište za neznabošce – i počinje ga „čistiti”. U bijesu prevrće stolove mjenjača novca i izbacuje prodavače jeftine hrane i suvenira. Oslobađa ovce i stoku spremne da budu prodani za žrtve i razbija kaveze golubica i golubova, puštajući ptice na slobodu. „Nosite to odavde!” viče.

Uz pomoć učenika zatvara ulaz u dvorište, braneći svima koji nose robu na prodaju ili trampu ulazak u Hram. A onda, dok gomila prodavača, vjernika, svećenika i znatiželjnih promatrača juri po razbacanim stvarima, i dok stampedo preplašenih životinja za kojima jure njihovi uspaničeni vlasnici juri iz Hrama na pretrpane jeruzalemske ulice i dok odred rimskih stražara i teško naoružane hramske policije utrčava u dvorište kako bi uhitili onog tko je odgovoran za kaos, Isus stoji ondje, kažu evanđelja, držeći se podalje, naizgled miran i viče, nadglasavajući kaos: „Nije li pisano: Dom će se moj zvati Dom molitve za sve narode? A vi od njega načinili pećinu razbojničku!”

Vlasti su bijesne, i s dobrim razlogom. Nema zakona koji brani prisutnost trgovaca u Dvorištu za neznabošce. Drugi su dijelovi nepovredivi i zatvoreni za laike, bolesne, nečiste i, osobito, mase neznabožaca. Ali vanjsko je dvorište arena dostupna svima koja služi i kao užurbana tržnica i kao administrativno središte sinedrija, vrhovnog židovskog vijeća. Trgovci i mjenjači novca, oni koji prodaju žrtvene životinje, nečisti, pogani, heretici... svi oni imaju pravo ući u Dvorište za neznabošce i ondje poslovati. Stoga ne iznenađuje što hramski svećenici žele znati što ovaj divljak misli, tko je on? Po čijim ovlastima on čisti Hram? Kakav znak može dati, a kojim bi opravdao ovaj očito kriminalni čin?

Isus, kako mu je i običaj, posve ignorira ta pitanja i umjesto toga odgovara vlastitim enigmatičnim proročanstvom. „Uništite ovaj Hram”, kaže on, „i za tri ću ga dana ponovno podići.”

Gomila je zaprepaštena, toliko da naizgled ne primjećuju da Isus i njegovi učenici mirno izlaze iz Hrama i napuštaju grad nakon što su sudjelovali u onome što bi rimske vlasti ocijenile kriminalnim prijestupom: pobunom koja se kažnjava raspećem. Naposljetku, napad na poslovanje Hrama jednak je napadu na svećeničko plemstvo, a to je, sukladno bliskom odnosu Hrama s Rimom, jednako napadu na sam Rim.

Ostavimo na trenutak po strani stoljeća egzegetske akrobatike postavljene na ovu zbunjujuću epizodu Isusova namjesnikovanja; pogledajmo događaj samo iz povijesne perspektive i scena jednostavno zbunjuje. Ne muči nas točnost Isusova predviđanja o Hramu. Evandjelja su sva napisana nakon uništenja Hrama 70. g. n. e.; upozorenje „doći će dani na tebe kad će te neprijatelji tvoji opkoliti opkopom, okružiti će te i pritijesniti odasvud. Smrskati će o zemlju tebe i djecu tvoju u tebi. I neće ostaviti u tebi ni kamena na kamenu” (Luka 19:43 – 44) evanđelisti stavljaju Isusu u usta nakon što se ono dogodilo. Ne, u ovoj je epizodi značajno – i to je nemoguće ignorirati – kako su otvorena i jasno gorljiva (zelotska) Isusova djela u Hramu.

Učenicima je to jasno. Dok gledaju kako Isus lomi kaveze i u bijesu ruši stolove, Evandjelje po Ivanu kaže da su se učenici prisjetili riječi kralja Davida koji je povikao: „Izjeda me revnost za Dom tvoj.” (Ivan 2:17, Psalmi 69:9)

I hramske vlasti prepoznaju Isusovu gorljivost i smišljaju lukavu zamku kojom će ga navabiti da sam sebe kompromitira kao zelotski revolucionar. Pojure Isusu kako bi ih svi prisutni vidjeli i pitaju: „Učitelju, znamo da si istinit, da istinito učiš put Gospodnji, i da ne častiš drugog čovjeka. Reci nam: je li zakonito plaćati danak caru?”

Naravno, to nije jednostavno pitanje. To je ključan test gorljivosti. Još od ustanka Jude Galilejca, pitanje dopušta li Mojsijev zakon plaćanje danka Rimu postalo je razlikovna karakteristika onih koji slijede principe zelota. Argument je jednostavan i svi ga razumiju: zahtjev Rima za plaćanjem danka označava vlasništvo nad zemljom i njezinim stanovnicima. Ali zemlja ne pripada Rimu. Zemlja pripada Bogu. Car nema prava primati danak jer nema prava na zemlju. Pitajući Isusa za legalnost plaćanja danka Rimu, vjerski vođe pitaju posve drugo pitanje: jesi li zelot ili nisi?

„Pokažite mi denar”, kaže Isus, govoreći o rimskom novčiću kojim se danak plaća. „Čija je slika na njemu?”

„Careva”, odgovaraju vlasti.

„Onda vratite caru carevo, a Bogu ostavite Božje.”

Čudesno je što su stoljećima biblijski znanstvenici te riječi pogrešno tumačili kao Isusov poziv da se ostave „svjetovne stvari” – porezi i dadžbine i da se umjesto njih srce usmjeri na uistinu važne stvari: slavljenje i poslušnost Bogu. Takva interpretacija savršeno je sukladna s percepcijom Isusa kao odvojenog, božanskog duha kojeg zemaljske stvari uopće ne zanimaju, što je neobična tvrdnja o čovjeku koji je živio u jednom od politički najnapetijih razdoblja u povijesti Izraela, ali je i tvrdio da je obećani mesija, poslan osloboditi Židove rimske okupacije. U najboljem je slučaju Isusov odgovor smatran strašljivim kompromisom između svećeničkih i zelotskih položaja – između onih koji su smatrali zakonitim plaćati danak Rimu i onih koji su to smatrali nezakonitim.

Istina je da je Isusov odgovor jasna izjava, možda najjasnija u evanđeljima, kad je riječ o njegovu stavu u debati između svećenika i zelota: pitanje čak nije plaćanje danka, već mnogo značajnije pitanje Božjeg suvereniteta nad zemljom. Isusove riječi govore same za sebe: „Vratite (apodidomi) caru carevo...” Glagol *apodidomi* često se prevodi kao „donijeti k”, a zapravo je složena riječ: *apo* je prijedlog koji u ovom slučaju znači „ponovno”, a *didomi* je glagol koji znači „dati”. *Apodidomi* se konkretno koristi kad se nekome vraća vlasništvo na koje ima pravo; riječ implicira da je osoba koja prima plaću pravni vlasnik onoga što se plaća. Drugim riječima, prema Isusovim riječima, car ima pravo „dobiti nazad” denar, ne zato što zaslužuje danak, već zato što je novčić njegov: na njemu su otisnuti njegovo ime i slika. Bog s time nema ništa. Jednako tako, Bog ima pravo „dobiti nazad” zemlju koju su Rimljani prisvojili jer je to Božja zemlja: „Zemlja je moja”, kaže Gospod (Levitski zakonik 25:23). Car s time nema ništa.

Stoga, vratite caru carevo, a Bogu Božje. To je argument zelota u njegovu najjednostavnijem, najsažetijem obliku. I čini se da je to dovoljno da vlasti u Jeruzalemu Isusa odmah označe nazivom *lestes*. Bandit. Zelot.

Nekoliko dana kasnije, nakon dijeljenja tajnog obroka pashe, Isus i njegovi učenici pod okriljem noći kreću u Getsemanske

vrtove kako bi se sakrili među iskrivljena stabla maslina i živicu. Odavde će ga, na zapadnom obronku Maslinske gore, odakle će nešto godina kasnije rimski general Tit pokrenuti opsadu Jeruzalema, vlasti pronaći.

„Jeste li došli s mačevima i štapovima da biste me uhitili kao bandita [lestes]?” pita Isus.

Upravo su tako došli po njega. Evanđelje po Ivanu tvrdi da je kohorta (speira) vojnika domarširala do Getsemanija – jedinica koja se sastoji od tri stotine do šest stotina rimskih čuvara – uz hramsku policiju, a svi su nosili baklje i oružje (Ivan 18:3). Ivan očito pretjeruje. Ali evanđelja se slažu da je po Isusa te noći stigla brojna i naoružana skupina ljudi. Takav iskaz sile može objasniti zašto se, prije odlaska u Getsemani, Isus pobrinuo da i njegovi sljedbenici budu naoružani.

„A koji nema [mač], neka proda svoju haljinu i neka kupi sebi mač”, kaže im Isus odmah nakon svetkovine Pashe.

Oni mu rekoše: „Gospodine, evo ovdje dva mača!”

Reče im: „Dosta je!” (Luka 22:36 – 38)

Neće biti. Nakon kratke, ali krvave borbe s učenicima, čuvari uhićuju Isusa i vode ga vlastima u Jeruzalem gdje će ga optužiti za pobunu jer je, među ostalim, „zabranio plaćanje danka Rimu”, a tu optužbu Isus ne niječe (Luka 23:2).

Proglašen krivim, Isus je poslan na Golgotu kako bi ga se razapelo s drugom dvojicom koji su izričito nazvani lestai, banditi (razbojnici) (Matej 27:38 – 44, Marko, 15:27). Kako je slučaj sa svakim kriminalcem koji visi na križu, Isus dobiva pločicu ili titulus s detaljima zločina zbog kojeg ga se razapinje. Isusov titulus nosi natpis „Kralj Židova”. Njegov je zločin žudnja za kraljevskom titulom, pobuna. I tako je, baš kao i svaki buntovnik zelot i apokaliptični prorok koji je postojao prije njega ili stigao kasnije – poput Ezekije i Jude, Teude i Atrongesa, Egipćanina i Samarićanina, Šimuna bar Giore i Šimuna bar Kokhbe – Isus iz Nazareta pogubljen jer se drznuo tražiti odoru kralja i mesije.

Da budemo jasni, Isus nije član Stranke zelota koja je pokrenula rat s Rimom jer se ne može reći da je takva stranka postojala tada ni sljedećih trideset godina od njegove smrti. Niti je Isus bio nasilan revolucionar sklon oružanoj pobuni, iako su njegovi pogledi na nasilje mnogo složeniji nego se često pretpostavlja.

Ali pogledajmo поблиže Isusove riječi i djela u Hramu Jeruzalema – u epizodi koja je bez sumnje prethodila njegovu uhićenju i raspeću – i tu je činjenicu teško opovrgnuti: Isusa je Rim razapeo jer su njegove mesijanske težnje prijetile okupaciji Palestine, a njegovi su zelotski stavovi ugrožavali vlasti Hrama. Samo ta jedna činjenica označit će sve što smo pročitali u evanđeljima o mesiji poznatom kao Isus iz Nazareta – od pojedinosti njegove smrti na križu u Golgoti do pokretanja njegova javnog namjesništva na obalama rijeke Jordan.

Glas koji više u divljini

Ivan Krstitelj izašao je iz pustinje kao prikaza: divlji čovjek odjeven u odjeću od devine dlake, s kožnatim pojasom oko struka, čovjek koji se hranio skakavcima i divljim medom. Putovao je čitavom dužinom rijeke Jordan – kroz Judeju i Pereju, Betaniju i Aenon – propovijedajući jednostavnu i ozbiljnu poruku: kraj je blizu. Kraljevstvo Božje nadohvat je ruke. I jao si ga onim Židovima koji smatraju da će ih njihovo navodno podrijetlo od Abrahama spasiti nadolazećeg suda.

„Sjekira je već postavljena uz korijen stabla“, upozorio je Ivan, „i svako stablo koje ne daje dobrog ploda bit će posječeno i bačeno u vatru.“

Bogatašima koji su ga dolazili tražiti savjet, Ivan je rekao: „Onaj tko ima dvije tunike mora dijeliti s onime koji nema niti jednu; onaj s hranom mora činiti isto.“

Sakupljačima danka koji su ga pitali put do spasenja rekao je: „Ne tražite više nego vam je određeno.“

Vojnicima koji su molili za vodstvo rekao je: „Nemojte zastrašivati, nemojte ucjenjivati i budite zadovoljni svojim plaćama.“

Priča o Krstitelju brzo se proširila zemljom. Ljudi su dolazili čak iz Galileje putujući danima kroz grubu judejsku divljinu kako bi ga čuli propovijedati na obalama rijeke Jordan. Kad bi stigli onamo, skinuli bi odjeću i prešli na istočnu obalu, gdje bi je Ivan čekao i poveo za ruku. Jednog po jednog, uranjao bi u divlju vodu. Kad bi izronili, prešli bi nazad na zapadnu obalu rijeke Jordan – baš kao što su njihovi predci učinili prije tisuću godina – natrag u zemlju koju im je Bog bio obećao. Na taj je način krstio novu naciju Izraela: pokajničku, iskupljenu, spremnu primiti kraljevstvo Božje.

Kako su gomile koje su pristizale na Jordan rasle, Krstiteljeve su aktivnosti privukle pažnju sina Heroda Velikog, Antipe („Lisca”)

čija je tetrarhija obuhvaćala područje Pereje na istočnoj obali rijeke. Ako je vjerovati pričama iz evanđelja, Antipa je zarobio Ivana jer je ovaj kritizirao njegov brak s Herodijom koja je bila žena Antipina polubrata (također imenom Herod). Nije bio zadovoljan time da Ivana samo baci u zatvor, lukavi je Antipa smislio zamku kojom će ga usmrtiti. Prilikom Antipina rođendana, Herodija je prisilila svoju kćer, zavodnicu Salomu, da za svojeg ujaka i poocima izvede lascivan ples. Stari se pohotni tetrarh tako uzbudio Salominom vještinom da joj je odmah dao sudbonosno obećanje.

„Traži od mene što god zaželiš”, puhao je Antipa, „i dat ću ti, makar tražila polovicu mojeg kraljevstva.”

Saloma se savjetovala s majkom. „Što da tražim?”

„Glavu Ivana Krstitelja”, odgovorila je Herodija.

No priči iz evanđelja ne treba vjerovati. Ma kako čudesno skandalozna bila priča o Ivanovu smaknuću, prepuna je pogrešaka i povijesnih netočnosti. Evanđelisti Herodijina prvog muža pogrešno zovu Filipom i miješaju mjesto Ivanova smaknuća, tvrđavu Maherus, s Antipinim dvorom u gradu Tiberijadi. Čitava priča iz evanđelja zvuči kao narodna bajka s namjernim podsjetnicima na biblijsku priču o Ilijinu sukobu s Jezabelom, ženom kralja Ahaba.

Prozaičniji, ali točniji prikaz smrti Ivana Krstitelja može se pronaći u Josipovim Starinama. Prema Josipu, Antipa se bojao da će Ivanova rastuća popularnost dovesti do nemira, „jer su se činili spremnima napraviti sve što savjetuje”. To je možda istina. Ivanovo upozorenje o nadolazećem bijesu Božjem možda nije novo ili jedinstveno u Palestini prvog stoljeća, ali nada koju je nudio onima koji bi se pročistili, koji bi postali novi i krenuli putem pravednika, neizmjerljivo je privlačila. Ivan je Židovima koji bi mu pristupili obećavao novi svjetski poredak, kraljevstvo Božje. Iako taj koncept nikad nije razradio dalje od mutne ideje jednakosti i pravde, samo je obećanje bilo dovoljno da u ta mračna, turbulentna vremena privuče mnoštvo Židova iz svih sfera života, bogate i siromašne, moćne i slabe. Antipa se Ivana s pravom bojao; čak su i njegovi vojnici jurili k njemu. Stoga je uhitio Ivana, optužio ga za izdaju i poslao u tvrđavu Maherus gdje je Krstitelj brzo ubijen između 28. i 30. godine naše ere.

Ivana je njegova slava daleko nadživjela. Zapravo je Ivanova slava nadživjela Antipu jer se široko vjerovalo da su tetrarhov

poraz od nabatejskog kralja Aretasa IV. 36. g. n. e., izgnanstvo kao posljedica toga te gubitak titule i imovine bili Božja kazna za Ivanovu smrt. Dugo nakon njegove smrti, Židovi su još razgovarali o Ivanovim riječima i djelima: Ivanovi su učenici još lutali Judejom i Galilejom krsteći ljude u njegovo ime. Ivanov život i legenda sačuvani su u neovisnim „Tradicijama Krstitelja” koje su sastavljene na hebrejskom i aramejskom i prenošene od grada do grada. Mnogi su pretpostavljali da je on mesija. Neki su mislili da će ustati iz mrtvih.

Usprkos slavi, čini se da nitko tada nije znao, baš kao što nitko danas ne zna, tko je točno bio Ivan Krstitelj niti odakle je došao. Evandjelje po Luki priča fantastičnu priču o Ivanovu podrijetlu i čudesnom rođenju koju većina znanstvenika odbacuje. No, ako se iz Lukina evandjelja mogu izvući neke povijesne informacije, onda su to one da je Ivan možda podrijetlom iz svećeničke obitelji; njegov je otac, tvrdi Luka, pripadao svećeničkom redu Abijinom (Luka 1:5). Ako je to istina, od Ivana bi se očekivalo da se pridruži svećeničkom redu svojeg oca, iako je apokaliptični propovjednik koji je izašao iz pustinje, propovjednik koji „nije jeo kruh i nije pio vino”, očito odbacio obiteljske obaveze i dužnosti prema Hramu i zamijenio ih asketskim životom u divljini. Možda je to izvor Ivanove goleme popularnosti među ljudima: odbacio je svećeničke povlastice kako bi Židovima ponudio novi izvor spasenja, onaj koji nema veze s Hramom i prijezira vrijednim svećenstvom – krštenje.

Naravno, krštenje i rituali vezani uz vodu relativno su česti diljem drevnog Bliskog istoka. Skupine „krstiteljskih grupa” lutale su Sirijom i Palestinom inicirajući članove svojih kongregacija kupanjem u vodi. Neznabošci koji su prelazili na judaizam često bi izvodili ceremonijalne kupke kako bi se riješili bivšeg identiteta i ušli u odabrano pleme. Židovi su vodu cijenili zbog njezine provodnosti: vjerovali su da ima moć prenijeti osobu ili predmet iz jednog stanja u drugo, od nečistog u čisto, od profanog do svetog. Biblija je prepuna praksi pročišćenja: predmeti (šator, mač) prskani su vodom kako bi ih se posvetilo Bogu; ljudi (gubavci, žene s menstruacijom) bili su potpuno uranjani u vodu u činu pročišćenja. Svećenici u Hramu Jeruzalema lijevali su vodu na ruke prije nego bi prišli oltaru prinijeti žrtvu. Visoki svećenik prolazio je jedno ritualno uranjanje prije ulaska u Svetinju nad

svetinjama na Dan pomirenja, i drugu odmah nakon što bi na sebe preuzeo grijehe nacije.

Najslavnija sekta koja je njegovala rituale pročišćenja u to vrijeme već je spomenuta zajednica esena. Eseni nisu bili strogo monaški pokret. Neki su živjeli u gradovima i selima diljem Judeje, drugi su se posve odvajali od ostalih Židova u komunama kakva je bila ona u Kumranu gdje su prakticirali celibat i gdje je sva imovina bila zajednička (jedini predmeti osobnog vlasništva koji su bili dopušteni esenima u Kumranu bili su ogrtač, platnena prostirka i sjekira za kopanje latrina u divljini kad bi se javila potreba). Kako su eseni fizičko tijelo smatrali niže vrijednim i iskvarenim, razvili su krut sustav kupki s potpunim uranjanjem koje je trebalo neprekidno izvoditi kako bi se održalo stalno stanje ritualne čistoće. Pa ipak, eseni su prakticirali i jednostruki, inicijacijski ritual vode – neku vrstu krštenja – koji su koristili kako bi uveli nove članove u zajednicu.

To je možda izvor Ivanova neobičnog rituala krštenja. Sam je Ivan možda bio esen. Postoje neke snažne veze među njima. I Ivan i zajednica esena otprilike su u isto vrijeme svoju bazu smjestili u divljem području Judeje: za Ivana se tvrdi da je kao mladić otišao u judejsku divljinu, što je sukladno esenskoj praksi usvajanja i obučavanja sinova svećenika. I Ivan i eseni odbacivali su vlasti Hrama: eseni su imali svoj zaseban kalendar i svoja prehrambena ograničenja i odbijali su koncept prinošenja životinjskih žrtava, što je bila osnovna aktivnost Hrama. I Ivan i eseni smatrali su sebe i svoje sljedbenike istinskim plemenom Izraela i pripremali su se za kraj vremena: eseni su željno čekali apokaliptični rat kad će „sinovi svjetla“ (eseni) ukrstiti snage sa „sinovima tame“ (hramskim svećenicima) radi kontrole nad Hramom Jeruzalema koji će eseni pročistiti i pod svojim vodstvom ponovno učiniti svetim. I Ivan i eseni identificiraju se kao „glas koji viče u divljini“, o kojem govori prorok Izaija: „Pripravite Jahvi put kroz pustinju. Poravnajte u stepi stazu Bogu našem“ (Izaija 40:3). Sva četiri evanđelja taj stih pripisuju Ivanu, a esenima je stih bio najznačajniji dio iz spisa koji definira njihovu ideju njih samih i njihove zajednice.

Ipak, između Ivana i esena postoje razlike zbog kojih treba biti oprezan pri oblikovanju prečvrste veze. Ivan nije predstavljen kao član zajednice, već kao usamljenik, usamljen glas koji

doziva iz divljine. Njegova poruka nikako nije ekskluzivistička, već poruka koja je otvorena svim Židovima spremnima odbaciti svoje zle navike i živjeti pravedničkim životom. Najvažnije, Ivan nije opsjednut ritualnom čistoćom: njegovo je krštenje osmišljeno kao jedinstven trenutak, a ne nešto što se neprestano ponavlja. Na Ivana su možda utjecale druge židovske sekte tog vremena, uključujući esene, ali čini se da je krštenje koje je nudio na rijeci Jordan isključivo njegova ideja.

Što je onda značilo Ivanovo krštenje? Evandjelje po Marku iznosi nevjerojatnu tvrdnju da je ono što je Ivan nudio na Jordanu bio „krst obraćenja na otpuštenje grijeha“ (Marko 1:4). Jedinstveno kršćanska priroda ove fraze baca ozbiljnu sumnju na njezinu povijesnu točnost. Više zvuči kao kršćanska projekcija Krstiteljevih djela, a ne nešto što bi sam Krstitelj tvrdio – iako, ako je istina, bilo bi neobično da rana Crkva daje takve izjave o Ivanu. Neobično je da bi imao moć opraštati grijeha i prije nego je poznavao Isusa.

Josip eksplicitno govori da Ivanovo krštenje „nije bilo radi otpuštanja grijeha, već radi pročišćavanja tijela“. To bi Ivanov ritual činilo više ritualom inicijacije, načinom ulaska u red ili sektu, a ta teza proizlazi iz Djela apostolskih, u kojem grupa Korinćana ponosno tvrdi da je krštena u Ivanovu krštenju (Djela apostolska 19:1 – 3). Ali i to bi bilo problematično za ranu kršćansku zajednicu. Jer ako postoji nešto oko čega se sva evandjelja slažu kad je riječ o Ivanu Krstitelju, onda je to činjenica da je negdje u svojoj tridesetoj godini i iz nepoznatih razloga Isus iz Nazareta napustio svoje maleno planinsko selo Nazaret u Galileji, napustio svoj dom, svoju obitelj i svoje obaveze i otišao u Judeju kako bi ga Ivan krstio u rijeci Jordan. Doista, život povijesnog Isusa ne počinje njegovim čudesnim rođenjem ili nepoznatom mladošću, već trenutkom upoznavanja s Ivanom Krstiteljem.

Problem za rane kršćane jest da bi osnovne činjenice Ivanove interakcije s Isusom bile prešutno priznanje da je Ivan, barem ispočetka, bio superiorna figura. Ako je Ivanovo krštenje oprostnje grijeha, kao što tvrdi Marko, tada Isusovo prihvaćanje rituala znači postojanje potrebe da Ivan očisti njegove grijeha. Ako je Ivanovo krštenje ritual inicijacije, kao što sugerira Josip, tad je Isus očito primljen u Ivanov pokret kao jedan od njegovih učenika. Upravo su to tvrdili Ivanovi sljedbenici koji su, dugo nakon

što su oba muškarca pogubljena, odbijali ući u Isusov pokret jer su tvrdili da je njihov učitelj Ivan bio veći od Isusa. Naposljetku, tko je koga krstio?

Povijesna važnost Ivana Krstitelja i njegova uloga u pokretanju Isusova namjesništva stvaraju tešku dilemu za evanđeliste. Ivan je bio popularan, cijenjen i gotovo univerzalno prihvaćen svećenik i prorok. Njegova je slava prevelika da bi je se zanemarilo, a njegovo krštenje Isusa predobro poznato da bi se prikrilo. Priču treba ispričati. Ali treba je i promijeniti i napraviti sigurnom. Treba zamijeniti uloge dvojice muškaraca: Isus mora biti superioran, a Ivan inferioran. Stoga polagana regresija Ivanova lika od prvog evanđelja, onog po Marku, gdje se predstavlja kao prorok i Isusov mentor, do posljednjeg evanđelja, onog po Ivanu, u kojem Krstitelj ima svrhu tek priznati Isusovu božansku prirodu.

Marko Ivana Krstitelja opisuje kao posve neovisnu figuru koja krsti Isusa kao jednog među mnogima koji dolaze tražiti pokajanje. „Grnula k njemu sva judejska zemlja i svi Jeruzalemci: primali su od njega krštenje u rijeci Jordanu ispovijedajući svoje grijeh... Onih dana dođe Isus iz Nazareta galilejskoga i primi u Jordanu krštenje od Ivana” (Marko 1:5 – 9). Markov Krstitelj priznaje da on sam nije obećani mesija: „Nakon mene dolazi jači od mene. Ja nisam dostojan sagnuti se i odriješiti mu remenje na obući. Ja vas krstih vodom, a on će vas krstiti Duhom Svetim”, kaže Ivan (Marko 1:7 – 8), ali, neobično, Ivan nikad ne priznaje da govori o Isusu. Čak i nakon obaveznog Isusova krštenja, kad se nebo otvara i Duh Sveti spušta na njemu u obliku golubice i nebeski glas govori: „Ti si Sin moj, Ljubljeni! U tebi mi sva milina!”, Ivan ne primjećuje i ne komentira božansku intervenciju. Za Ivana je Isus tek jedan od mnogih, još jedan sin Abrahamov koji putuje na Jordan kako bi se priključio obnovljenu plemenu Izraela. Jednostavno kreće do sljedeće osobe koja čeka krštenje.

Pišući dva desetljeća kasnije, Matej ponavlja priču o Isusovu krštenju od Marka, gotovo od riječi do riječi, ali pazi da ispravi vidljiv propust svojeg prethodnika: u trenutku kad Isus stiže na obale Jordana, Ivan ga odmah prepoznaje kao „onoga koji dolazi nakon mene”.

„Ja vas krstim vodom”, govori Krstitelj. „On će vas krstiti Duhom Svetim i ognjem.”

Matejev Ivan isprva odbija krstiti Isusa, sugerirajući da bi Isus njega trebao krstiti. Tek nakon što mu Isus daje dopuštenje, Ivan počinje s krštenjem seljaka iz Nazareta.

Luka ide korak dalje, ponavljajući istu priču koju pričaju Marko i Matej, ali odabirući uljepšavanje Isusova krštenja. „Kad se krstio sav narod, krstio se i Isus. I dok se molio, rastvori se nebo...” (Luka 3:21). Drugim riječima, Luka preskače bilo kakvog izvoditelja krštenja. Nije Ivan krstio Isusa. Isus je jednostavno kršten. Luka naglašava svoju poentu dajući Ivanu priču o njegovu djetinjstvu uz onu koju izmišlja za Isusa kako bi dokazao da je Isus, još kao fetus, bio superioran lik: Ivana je rodila nerotkinja Elizabeta, što je možda čudesno, ali nije čudesno kao Isusovo bezgrešno začće. To je dio Lukina smišljenog napora koji evanđelist do kraja provodi u nastavku svojeg evanđelja, u Djelima apostolskim, kako bi Ivanove učenike uvjerio da napuste svojeg proroka i umjesto toga slijede Isusa.

U trenutku kad Evanđelje po Ivanu priča o Isusovu krštenju, tri desetljeća poslije Marka, Ivan Krstitelj više nije krstitelj; ta se titula kod njega ne koristi. Zapravo, Ivan nikada nije krstio Isusa. Krstiteljeva jedina uloga u četvrtom evanđelju jest svjedočiti Isusovu božanskom podrijetlu. Isus nije samo „jači” od Ivana Krstitelja. On je svjetlost, Gospod, Jaganjac Božji, Odabrani. On je logos koji je postojao prije, on je „postojao prije mene”, govori Krstitelj.

„Sam sam vidio kako Duh Sveti silazi s nebesa kao golubica”, tvrdi Ivan o Isusu, ispravljajući Markove originalne pogreške, prije nego svojim učenicima zapovijedi da ga napuste i umjesto toga slijede Isusa. Za evanđelista Ivana nije dovoljno jednostavno smanjiti Krstitelja; Krstitelj se sam mora smanjiti, javno se uniziti pred istinskim prorokom i mesijom.

„Nisam ja Krist, nego poslan sam pred njim...”, kaže Ivan Krstitelj u četvrtom evanđelju. „On treba da raste, a ja da se umanjujem.” (Ivan 28:30)

Ovo je odlučan pokušaj smanjenja Ivanove važnosti, pokušaj da ga se učini inferiornim Isusu – pokušaj da bude tek malo više od Isusova navjestitelja – otkriva hitnu potrebu da rana kršćanska zajednica ospori ono što povijesni dokazi jasno pokazuju: tko god bio Krstitelj, odakle god došao i kako god osmislio svoj ritual krštenja, Isus je vjerojatno svoje namjesništvo počeo kao jedan

od njegovih učenika. Prije susreta s Ivanom Isus je bio nepoznat seljak i najamni radnik koji je naporno radio u Galileji. Ivanovo krštenje nije ga učinilo samo dijelom nove i iskupljene nacije Izraela, već ga je iniciralo u Ivanov uži krug. Nisu svi koje je Ivan krstio automatski postajali njegovim učenicima; mnogi su se jednostavno vraćali kućama. Ali Isus nije. Evandjelja jasno govore da je Isus, umjesto da se nakon krštenja vrati u Galileju, „otišao u divljinu” Judeje; odnosno, Isus je otišao izravno na mjesto s kojeg se Ivan bio pojavio. I neko je vrijeme ostao u divljini, ne da bi ga „Sotona iskušao”, kako to zamišljaju evandelisti, već da bi učio od Ivana i živio s njegovim sljedbenicima.

Prve riječi Isusova javnog namjesništva jeka su Ivanovih: „Ispunilo se vrijeme, približilo se kraljevstvo Božje! Obratite se i vjerujte evandjelju!” (Marko 1:15). Slična su Isusova prva javna djela: „Poslije toga ode Isus sa svojim učenicima u Judejsku zemlju. Tu je boravio s njima i krstio. A krstio je i Ivan...” (Ivan 3:22 – 23). Naravno, prvi Isusovi učenici Andrija i Filip uopće nisu njegovi učenici; oni su Ivanovi (Ivan 1:35 – 37). Slijedili su Isusa tek nakon što je Ivan uhićen. Isus se čak obraća neprijateljima među pismoznancima i farizejima istom prepoznatljivom frazom koju je Ivan koristio za njih, „Leglo gujinje!” (Matej 12:34)

Isus je neko vrijeme nakon svojeg krštenja ostao u Judeji, ulazeći u Ivanov krug i izlazeći iz njega, propovijedajući učiteljeve riječi i krsteći druge pored sebe, sve dok Antipa, uplašen Ivanovom snagom i popularnošću nije proroka uhitio i bacio ga u tamnicu. Tek je tad Isus napustio Judeju i vratio se kući, obitelji.

Upravo će u Galileji, među svojim ljudima, Isus potpuno preuzeti Ivanov ogrtač i početi propovijedati o kraljevstvu Božjem i nadolazećem Božjem sudu. Isus ipak nije samo oponašao Ivana. Isusova će poruka biti mnogo revolucionarnija, njegova zamisao o kraljevstvu Božjem mnogo radikalnija, njegov osjećaj identiteta i misije mnogo opasniji od ičeg što je Ivan Krstitelj mogao osmišliti. Ivan je možda krstio vodom, ali Isus će krstiti Duhom Svetim. Duhom Svetim i vatrom.

Osmo poglavlje

Sljedite me

Galileja u koju se Isus bio vratio nakon kratkog boravka s Ivanom Krstiteljem nije bila Galileja u kojoj je rođen. Galileja Isusova djetinjstva preživjela je duboku psihološku traumu osjetivši punu snagu rimske osvete za pobune koje su izbile diljem zemlje nakon smrti Heroda Velikog 4. g. n. e.

Rimski odgovor na ustanak, bez obzira na to u kojem se dijelu carstva dogodio, bio je režiran i predvidljiv: spaliti sela, uništiti gradove, porobiti stanovništvo. To je vjerojatno bila naredba koju su dobile legije cara Augusta nakon Herodove smrti kako bi Židove naučili lekciju. Rimljani su lako ugušili pobune u Judeji i Pereji. Ali posebna je pažnja posvećena Galileji, središtu pobune. Tisuće su pobijene, a provincija zapaljena. Uništenje se proširilo na svaki grad i selo; malo ih je pošteđeno. Sela Emaus i Samfo spaljena su. Seforis koji je Judi Galilejcu dopustio da provali u gradsku oružarnicu srušen je sa zemljom. Čitava je Galileja okupana u vatri i krvi. Čak ni sitni Nazaret nije izbjegao bijesu Rima.

Rim je možda imao pravo tako se brutalno usmjeriti na Galileju. Regija je stoljećima bila sjedište revolucionarne aktivnosti. Mnogo prije rimske invazije termin „Galilejac” postao je sinonimom za „pobunjenika”. Josip o ljudima Galileje govori kao o „od djetinjstva zadojenima ratom”, a samu Galileju koja je profitirala od grube topografije i planinskog terena, opisuje kao „oduvijek otpornu na neprijateljske invazije”.

Nije bilo važno jesu li napadači neznabošci ili Židovi, Galileja je odbijala podvrći se stranoj vlasti. Čak ni kralj Salomon nije mogao ukrotiti Galileju; regija i njezino stanovništvo odlučno se opiralo visokim porezima i prisilnom radu koji im je nametnut kako bi se dovršio Hram u Jeruzalemu. Niti su Hasmonejci – kraljevi svećenici koji su zemljom vladali od 140. godine prije naše ere do rimske invazije 63. godine pr. n. e. – uspjeli do kraja

natjerati Galilejce da se podvrgnu hramskoj državi koju su stvorili u Judeji. A Galileja je bila stalan trn u oku kralja Heroda koji nije imenovan kraljem Židova sve dok nije dokazao da problematičnu regiju može očistiti od banditske prijetnje.

Galilejci su se, čini se, smatrali posve različitim ljudima od ostatka Židova u Palestini. Josip narod Galileje izravno naziva zasebnim ethnoi ili narodom; Mišna tvrdi da su Galilejci imali drugačija pravila i običaje od Judejaca kad je riječ o stvarima kao što je brak, ili jedinice težine ili mjerne jedinice. Bio je to pastoralan narod – seoski narod – koji je bilo lako prepoznati po provincijskim običajima i izrazito seoskom dijalektu (upravo je galilejski naglasak Šimuna Petra odao kao Isusova sljedbenika nakon njegova uhićenja: „Doista, i ti si od njih [Isusovih sljedbenika]! Ta govor te tvoj izdaje!"; Matej 26:73). Urbana elita u Judeji prijezirno je govorila o Galilejcima kao o „ljudima zemlje”, a taj je termin trebao označavati njihovu ovisnost o pukoj poljoprivredi. Ali termin je imao i ozbiljnije konotacije, a značio je one neobrazovane i nepobožne, one koji se ispravno ne pridržavaju Zakona, posebno kad je riječ o obveznim dancima (tithe) i žrtvama u Hramu. Literatura tog razdoblja prepuna je judejskih pritužbi zbog galilejskog labavog shvaćanja pravovremenog plaćanja hramskih dadžbina, a čitav niz apokrifnih spisa, kao što je Levijev zavjet i niz spisa Enoha odražavaju izrazito galilejsku kritiku luksuznog životnog stila judejskog svećenstva, njihova iskorištavanja seljaka i sramotne suradnje s Rimom.

Nema sumnje da su Galilejci osjećali duboku vezu s Hramom kao počivalištu Duha Božjeg, ali i dubok prijezir prema hramskom svećenstvu koje je sebe smatralo jedinim arbitrima Božje volje. Postoje dokazi koji sugeriraju da su Galilejci i manje poštovali hramske rituale i rjeđe ga posjećivali, imajući u vidu da je od Galileje do Jeruzalema trodnevna udaljenost. Oni galilejski poljodjelci i seljaci koji bi sakupili dovoljno novca da dođu u Jeruzalem na svetkovine našli bi se u ponižavajućem položaju predaje svojih skromnih žrtava bogatim hramskim svećenicima od kojih su mnogi posjedovali zemlje na kojima su ti poljodjelci i seljaci kod kuće radili.

Rascjep između Judeje i Galileje rastao je nakon što je Rim Galileju smjestio pod izravnu vlast sina Heroda Velikog, Antipe. Po prvi put u povijesti Galilejci su imali vladara sa sjedištem u

Galileji. Antipina tetrarhija transformirala je provinciju u zasebnu političku jurisdikciju koja više nije bila podložna izravnom autoritetu Hrama i Jeruzalema. Galilejci su i dalje plaćali tithe pohlepnoj hramskoj riznici, a Rim je i dalje imao kontrolu nad svim aspektima života u Galileji: Rim je postavio Antipu i Rim mu je zapovijedao. Ali Antipina je vladavina dopuštala malenu, ali značajnu mjeru galilejske autonomije. U provinciji više nisu bile stacionirane rimske trupe; sada su ih zamijenili Antipini vojnici. I Antipa je barem bio Židov koji je većinom pokušavao ne uvrijediti vjerske osjećaje svojih podanika – usprkos braku s bratovom ženom i smaknuću Ivana Krstitelja.

Od oko 10. godine naše ere, kad je Antipa Seforis proglasio svojim glavnim gradom, do 36. godine kad ga je car Kaligula bio poslao u izgnanstvo, Galilejci su uživali u razdoblju mira i stabilnosti koje je sasvim sigurno bilo dobrodošao odmor od desetljeća pobuna i rata koji su mu prethodili. Ali mir je bio varka, a prekid sukoba povod za fizičku preobrazbu Galileje. Naime, u razdoblju od dvadeset godina Antipa je izgradio dva nova grčka grada – svoj prvi glavni grad Seforis i drugi, Tiberijadu, na obali Galilejskog mora – što je potpuno uznemirilo tradicionalno galilejsko društvo.

To su bili prvi pravi gradovi koje je Galileja ikada vidjela i gotovo su ih u potpunosti nastanjivali negalilejci: rimski trgovci, neznabošci koji su govorili grčki, bogati judejski naseljenici. Novi su gradovi postavili golem pritisak na ekonomiju regije, u osnovi dijeleći provinciju na one bogate i moćne te na one koji su im služili dajući radnu snagu potrebnu za održavanje njihova bogatog životnog stila. Sela u kojima su temeljna poljoprivreda ili ribarstvo bili norma polako su uništena potrebama gradova, a poljoprivreda i proizvodnja hrane postale su usredotočene samo na hranjenje nove kozmopolitske populacije. Porezi su rasli, cijene zemlje se udvostručile, dugovi rasli u nebo polako uništavajući tradicionalan način života u Galileji.

Kad je Isus rođen, Galileja je bila u plamenu. Prvo desetljeće njegova života sastojalo se od pljačke i uništavanja galilejske provincije, a drugo u njezinoj ponovnoj izgradnji u rukama Antipe. Kad je Isus napustio Galileju kako bi otišao u Judeju i pridružio se Ivanu Krstitelju, Antipa je već bio napustio Seforis radi većeg i bogatijeg kraljevskog sjedišta u Tiberijadi. Kada se vratio, Galileja koju je bio poznavao – ona obiteljskih farmi i otvorenih polja,

rascvalih voćnjaka i širokih livada prepunih samoniklog cvijeća – izgledala je kao provincija Judeja koju je upravo bio napustio: bila je urbanizirana, helenizirana, grešna i strogo podijeljena na one koji imaju i one koji nemaju.

Isusova je prva postaja nakon povratka u Galileju sasvim sigurno bio Nazaret u kojem mu se nalazila obitelj, iako u rodnome gradiću nije dugo ostao. Isus je Nazaret napustio kao jednostavni tekton. Vratio se kao nešto drugo. Njegova je preobrazba stvorila dubok razdor u njegovoj zajednici. Činilo se da jedva prepoznaju putujućeg propovjednika koji se iznenada pojavio u selu. Evanđelja kažu da su Isusova majka, braća i sestre bili zgroženi onime što su ljudi govorili o njemu: očajnički su ih pokušavali utišati i obuzdati ga (Marko 3:21). Ipak, kad su pristupili Isusu i potakli ga da se vrati kući i nastavi s obiteljskim poslom, on je odbio. „Tko je majka moja i braća moja?” upitao je Isus gledajući ljude oko sebe. „Evo majke moje, evo braće moje! Tko god vrši volju Božju, on mi je brat i sestra i majka.” (Marko 3:33 – 35)

Ova priča iz Evanđelja po Marku često se interpretira kao sugestija da je Isusova obitelj odbacila njegova učenja i zanijekala njegov identitet mesije. Ali u Isusovu odgovoru obitelji nema ničeg što bi sugeriralo neprijateljstvo između njega te braće i sestara. Niti išta u evanđeljima sugerira da bi Isusova obitelj odbacila njegove mesijanske ambicije. Upravo suprotno: Isusova braća igraju važnu ulogu u pokretu koji je zasnovao. Njegov brat Jakov postaje voditelj zajednice u Jeruzalemu nakon njegova raspeća. Možda je obitelj sporo prihvaćala Isusova učenja i njegove iznimne tvrdnje. Ali povijesni dokazi govore da su svi naposljetku povjerovali u njega i njegovu misiju.

No Isusovi su susjedi bili posve druga priča. Evanđelje druge Nazarećane opisuje uznemirenima zbog povratka „Marijina sina”. Iako ih malen broj o njemu lijepo govori i začuđeni su njegovim riječima, većinu ih njegova prisutnost i njegova učenja duboko uznemiravaju. Isus je u malenoj planinskoj zajednici brzo postao izopćenik. Evanđelje po Luki tvrdi da su ga stanovnici Nazareta konačno odvukli do vrha brda na kojem je selo sagrađeno i pokušali ga gurnuti preko ruba (Luka 4:14 – 30). Priča je sumnjiva; u Nazaretu nema litice s koje bi se nekog moglo gurnuti, ondje je tek blaga uzbrdica. Ipak ostaje činjenica da, barem isprva, Isus u Nazaretu nije mogao naći previše sljedbenika. „Nitko nije prorok

u rodnome gradu", kaže prije napuštanja svojeg rodnog grada i odlaska u obližnje ribarsko selo Kafarnaum na sjevernoj obali Galilejskog mora.

Kafarnaum je bio idealno mjesto s kojeg je Isus mogao pokrenuti svoje namjesništvo jer je savršeno odražavalo opasne promjene koje je donijela nova galilejska ekonomija pod Antipinom vladavinom. Primorsko je selo od nekih tisuću petsto ribara i poljodjelaca bilo poznato po umjerenoj klimi i plodnome tlu i postat će Isusova baza tijekom cijele prve godine misije u Galileji. Čitavo se selo protezalo duž širokog obalnog pojasa dopuštajući da hladan morski zrak njeguje sve vrste stabala i biljaka. Gomile bogate primorske vegetacije bujale su duž široke obale tijekom cijele godine, a niska su brda ispunjavala stabla oraha i borova, smokava i maslina. Istinski dar Kafarnauma bilo je samo čudesno more koje je bilo prepuno raznih vrsta ribe i koje je stoljećima hranilo i održavalo stanovništvo.

U vrijeme kad je Isus ondje postavio svoje namjesništvo, ekonomija Kafarnauma postala je gotovo posve usredotočena na ispunjavanje potreba novih gradova koji su niknuli oko njega, posebno novoga glavnog grada Tiberijade koji se nalazio tek nekoliko kilometara južnije. Proizvodnja hrane eksponencijalno se povećala, a s njom i životni standard poljodjelaca i ribara koji su imali kapacitet kupiti još obradive zemlje ili nove brodove i mreže. Ali kao i u ostatku Galileje, zarada od tog povećanja proizvodnje neproporcionalno je odgovarala velikim zemljoposjednicima i kamatarima koji su se smjestili izvan Kafarnauma: bogatim svećenicima u Judeji i novoj urbanoj eliti u Seforisu i Tiberijadi. Većina stanovnika Kafarnauma u novoj je galilejskoj ekonomiji zaostala. Upravo će se tim ljudima Isus konkretno obratiti – onima koji su se našli bačeni na rub društva, čije su živote uništile brze društvene i ekonomske promjene koje su se zbivale duž čitave Galileje.

To ne znači da se Isus zanimao samo za siromašne niti da su ga samo siromašni slijedili. Niz prilično dobrostojećih dobrotvora – od carinika Levija (Marko 2:13 – 15) i Zakeja (Luka 19:1 – 10) i bogatog patrona Jaira (Marko 5:21 – 43), da navedemo samo neke – financirat će Isusovu misiju dajući mu hranu i smještaj za njega i njegove sljedbenike. Ali Isusova je poruka bila osmišljena tako da bude izravan izazov bogatima i moćnima, bili oni oku-

patori u Rimu, suradnici u Hramu ili nova financijski potkovana klasa u grčkim gradovima Galileje. Poruka je bila jednostavna: Gospod Bog vidio je patnje siromašnih i obespravljenih; čuo je njihove krike bola. I sada će konačno nešto poduzeti u vezi s tim. To možda nije bila nova poruka – Ivan je propovijedao uglavnom isto to – ali je bila poruka za novu Galileju, a donosio ju je čovjek koji je, kao iskušani i istinski Galilejac, dijelio antijudejske i anti-hramske osjećaje koji su vladali provincijom.

Isus nije u Kafarnaumu bio dugo prije nego je oko sebe počeo okupljati grupu istomišljenika Galilejaca, uglavnom regrutiranih iz redova nezadovoljne mladeži ribarskog sela, a oni će postati njegovim prvim učenicima (zapravo, Isus je stigao s nekoliko učenika, onih koji su napustili Ivana Krstitelja nakon što je ovaj uhićen i radije slijedili Isusa). Prema Evandjelju po Marku, Isus je prve sljedbenike pronašao hodajući obalom Galilejskog mora. Ugledao je dvojicu mladih ribara, Šimuna i brata mu Andriju, kako bacaju mreže i rekao: „Hajdete za mnom i učinit ću vas ribarima ljudi!” Braća su, piše Marko, odmah bacila mreže i krenula za njim. Nešto kasnije Isus je naišao na drugi par ribara – Jakova i Ivana, mlade Zebedejeve sinove – i ponudio im isto. I oni su također ostavili brodove i slijedili Isusa (Marko 1:16 – 20).

Ono što je učenike izdvajalo od gomile koja je bujala i smanjivala se kako je Isus ulazio u neko od sela, jest što su oni putovali s Isusom. Za razliku od entuzijastične, ali nestalne mase, učenike je Isus posebno pozvao da napuste svoje domove i obitelji i slijede ga od grada do grada, od sela do sela. „Dođe li tko k meni, a ne mrzi svog oca i majku, ženu i djecu, braću i sestre, pa i sam svoj život, ne može biti moj učenik!” (Luka 14:26 | Matej 10:37)

Evandjelje po Luki tvrdi da je ukupno bilo sedamdeset i dvoje učenika (Luka 10:1 – 12) i da su bez sumnje uključivali žene od kojih su neke, suprotno tradiciji, po imenu navedene u Novom Zavjetu: Ivana, žena Herodova upravitelja Kuza, Marija, majka Jakova i Josipa, Marija, žena Klopasova, Suzana, Saloma i možda najslavnija od svih – Marija iz Magdale koju je Isus bio izliječio od „sedam demona” (Luka 8:2). Te su žene funkcionirale kao Isusove učenice, što je dokazano činjenicom da sva četiri evandjelja govore da su s Isusom putovale od grada do grada (Marko 15:40 – 41; Matej 27:55 – 56; Luka 8:2 – 3, 23:49; Ivan 19:25). Evandjelja tvrde da su „mnoge druge žene... slijedile [Isusa] i slu-

žile mu" (Marko 15:40 – 41) od njegovih prvih dana prorokovanja u Galileji do posljednjeg daha na brdu Golgoti.

Ali među tih sedamdeset i dvoje postojala je unutarnja jezgra učenika – svi su bili muškarci – koji su imali posebnu ulogu u Isusovu namjesništvu. Poznati su jednostavno kao „Dvanaestorica”. Među njima su bila braća Jakov i Ivan – sinovi Zebedejevi – koji će biti nazvani Boanerges, „sinovi groma”; Filip iz Betsaide koji je počeo kao jedan od učenika Ivana Krstitelja prije nego je prešao Isusu (Ivan 1:35 – 44); Andrija za kojeg Evandjelje po Ivanu također tvrdi da je počeo kao sljedbenik Krstitelja iako sinoptička evandjelja proturječe toj tvrdnji smjestivši ga u Kafarnaum; Andrijin brat Šimun, učenik kojeg će Isus nazvati Petrom; Matej koji se ponekad pogrešno povezuje s drugim Isusovim učenikom, carinikom Levijem; Juda, Jakovljev sin; Jakov, Alfejev sin; Toma koji će postati legendaran po sumnji u Isusovo uskrsnuće; Bartolomej o kojem gotovo ništa nije poznato; drugi Šimun, poznat kao „zelot”, a ta je oznaka trebala govoriti o njegovoj posvećenosti biblijskoj doktrini gorljivosti, a ne o njegovoj povezanosti sa Strankom zelota koja neće postojati još trideset godina; i Juda Iškariot, čovjek za kojeg evandjelja tvrde da će jednoga dana Isusa izdati visokom svećeniku Kajfi.

Dvanaestorica će postati glavnim nositeljima Isusove poruke – apostolou, ili „ambasadori” – apostoli poslani u susjedne gradove i sela kako bi propovijedali neovisno i bez nadzora (Luka 9:1 – 6). Oni neće biti vođe Isusova pokreta, već njegovi glavni misionari. Ipak, Dvanaestorica su imala više simboličku ulogu, onu koja će se pokazati kasnije tijekom Isusova namjesništva. Jer će postati predstavnicima dvanaest plemena Izraela, plemena koja su davno uništena i raštrkana.

Kad je čvrsto uspostavio temeljnu bazu i kad je njegova probrana grupa učenika počela rasti, Isus je počeo posjećivati seosku sinagogu i stanovnicima Kafarnauma propovijedati svoju poruku. Evandjelja kažu da su oni koji su ga čuli bili zaprepasteni njegovom porukom, iako ne toliko zbog njegovih riječi. U ovom je trenutku Isus ponovno ponavljao riječi svojeg učitelja Ivana Krstitelja: „Otada [kad je Isus stigao u Kafarnaum]”, piše Matej, „Isus je počeo propovijedati: Obratite se jer približilo se kraljevstvo nebesko!” (Matej 4:17). No ono što je gomilu u sinagogi Kafarnauma zaprepastilo bila je karizmatska snaga kojom je

Isus govorio: „Ta učio ih kao onaj koji ima vlast, a ne kao njihovi pismoznanci” (Matej 7:28; Marko 1:22; Luka 4:31).

Usporedba s pismoznancima, naglašena u tri sinoptička evanđelja, iznimno je značajna i važna. Za razliku od Ivana Krstitelja koji je vjerojatno odrastao u obitelji judejskih svećenika, Isus je bio seljak. Govorio je kao seljak. Podučavao je na aramejskom, na narodnom jeziku. Njegov autoritet nije počivao na autoritetu knjiških moljaca i svećeničke aristokracije. Njihov je autoritet dolazio od mirnog promišljanja i intimne veze sa Hramom. Isusov je autoritet dolazio izravno od Boga. Uistinu, od trenutka kad je ušao u sinagogu u malenom primorskom selu, Isus je krenuo u suprotnom smjeru od čuvara Hrama i kulta Židova, izazivajući njihov autoritet kao Božjih predstavnika na zemlji.

Iako evanđelja Isusa prikazuju kao da je bio u sukobu s čitavim nizom židovskih vlasti koje su često povezane u formulacije kao što su „glavni svećenici i starješine” ili „pismoznanci i farizeji”, te su grupe u Palestini prvog stoljeća bile posebne i različite, a Isus je sa svakom od njih imao poseban odnos. Iako evanđelja vole farizeje prikazivati kao glavne Isusove neprijatelje, činjenica je da je njegov odnos s farizejima, iako povremeno napet, uglavnom bio pristojan, a povremeno čak i prijateljski. Upravo je farizej Isusa upozorio da mu je život u opasnosti (Luka 13:31), farizej je pomogao pokopati ga nakon pogubljenja (Ivan 19:39 – 40), i farizej je spasio život njegovih učenika nakon što je ovaj uzašao na nebo (Djela apostolska 5:34). Isus je večerao s farizejima, debatirao s njima, živio među njima: nekoliko je farizeja čak bilo među njegovim sljedbenicima.

Suprotno tome, malen broj susreta koje je Isus imao sa svećeničkim plemstvom i učenom elitom poznavatelja Zakona (pismoznana) koja ih predstavlja, uglavnom je u evanđeljima prikazan u najneprijateljskijem svjetlu. O kome drugome Isus govori kada kaže: „Moj ste dom pretvorili u lopovsku jazbinu?” Ne obraća se trgovcima i mjenjačima dok bjesni u dvorištu Hrama prevrćući stolove i razbijajući kaveze. Obraća se onima koji najviše profitiraju od hramske trgovine i onima koji to čine preko leđa siromašnih Galilejaca kakav je i on sam.

Poput njegovih gorljivih prethodnika, Isusa ne brine toliko pogansko carstvo koje je okupiralo Palestinu koliko ga brine židovski varalica koji je zauzeo Hram Božji. I jedni i drugi Isusa

će početi smatrati prijatnom, i jedni i drugi tražit će njegovu smrt. Ali nema sumnje da glavni antagonist u evanđeljima nije daleki car u Rimu. Nisu to ni poganski službenici u Judeji. To je visoki svećenik Kajfa koji će postati glavni pokretač plana da se Isusa pogubi upravo zbog prijatne koju je predstavljao autoritetu Hrama (Marko 14:1 – 2; Matej 26:57 – 66; Ivan 11: 49 – 50).

Kako se Isusovo namjesništvo širilo, postajalo sve hitnijim i sve se više sukobljavalo, njegove su riječi i djela sve više odražavale dubok antagonizam prema visokom svećeniku i judejskom vjerskom poretku koji, Isusovim riječima: „Čuvajte se pismoznana, koji rado idu u dugim haljinama, vole pozdrave na trgovima, prva sjedala u sinagogama i pročelja na gozbama.”

„Proždiru kuće udovičke, još pod izlikom dugih molitava”, kaže Isus o pismoznancima. A zbog toga će ih „stići to oštrija osuda!” (Marko 12:38 – 40). Isusove su parabole osobito pune istih antiklerikalnih osjećaja kakvi su oblikovali politiku i pobožnost Galileje i to će postati glavnom oznakom njegova namjesništva. Razmislite o slavnoj paraboli Dobrog Samarićanina:

„Čovjek neki silazio iz Jeruzalema u Jerihon. Upao među razbojнике koji ga svukoše i izraniše pa odoše ostavivši ga polumrtva. Slučajno je onim putem silazio neki svećenik, vidje ga i zaobiđe. A tako i levit (svećenik): prolazeći onuda, vidje ga i zaobiđe. Neki Samarićanin putujući dođe do njega, vidje ga, sažali se pa mu pristupi i povije rane zalivši ih uljem i vinom. Zatim ga posadi na svoje živinče, odvede ga u gostinjac i pobrinu se za nj. Sutradan izvadi dva denara, dade ih gostioničaru i reče: ‘Pobrini se za njega. Ako što više potrošiš, isplatit ću ti kad se budem vraćao.’” (Luka 10:30 – 37)

Kršćani su dugo smatrali da ova parabola ističe važnost pomaganja onima u nevolji. Ali za publiku okupljenu oko Isusa parabola ima manje veze s dobrotom Samaritanca, a više s nedostojnošću dvojice svećenika.

Židovi su Samarićane smatrali najnižim, najnečistijim narodom u Palestini zbog jednog glavnog razloga: Samarićani su odbijali primat Hrama u Jeruzalemu kao jedinog legitimnog mjesta bogo služja. Umjesto toga, Boga Izraela slavili su u svojem hramu na brdu Gerizim, na zapadnim obalama rijeke Jordan. Za one među Isusovim slušateljima koji su se prepoznali kao izranjen, polumrtav čovjek ostavljen pored puta, lekcija parabole jasna je sama po

sebi: Samarićanin koji odbacuje autoritet Hrama potrudio se ispuniti Božju zapovijed „voli bližnjega svojega kao sebe sama” (sama je parabola dana kao odgovor na pitanje „Tko je moj bližnji?”). Svećenici koji stječu bogatstvo i moć zbog svoje veze s Hramom posve ignoriraju zapovijed zbog straha da će okaljati svoju ritualnu čistoću i tako ugroziti tu vezu.

Ljudi Kafarnauma progutali su tu drsku antiklerikalnu poruku. Gotovo odmah gomila se počinje okupljati oko Isusa. Neki su ga prepoznali kao dječaka rođenog u Nazaretu u obitelji drvodjelja. Drugi su čuli za snagu njegovih riječi i došli ga slušati kako propovijeda iz znatiželje. Ipak, u ovom je trenutku Isusova reputacija ograničena samo na obale Kafarnauma. Izvan tog ribarskog sela nitko još nije čuo za karizmatskoga galilejskog propovjednika: ni Antipa u Tiberijadi ni Kajfa u Jeruzalemu.

Ali tad se događa nešto što će sve promijeniti.

„Dok stoji u sinagogi u Kafarnaumu i govori o kraljevstvu Božjem, Isusa iznenada prekida čovjek za kojeg evanđelja tvrde da je „nečista duha”.

„Što ti imaš s nama, Isuse Nazarećanine?” povikao je čovjek. „Došao si da nas uništiš? Znam tko si: Svetac Božji!”

Isus mu zaprijeti: „Umukni i iziđi iz njega!”

Nato nečisti duh potrese njime pa povika iz svega glasa i izide iz njega.

Svi se zaprepastiše te se zapitkivahu: „Što li je ovo? Nova li i snažna nauka! Pa i samim nečistim dusima zapovijeda, i pokoravaju mu se.” (Marko 1:23 – 28)

Nakon toga Isusovu slavu više nije bilo moguće zadržati u Kafarnaumu. Vijesti o lutajućem propovjedniku širile su se regijom u čitavu Galileju. U svakom gradu i selu gomile su rasle jer su ljudi dolazili odasvud, ne toliko da čuju njegovu poruku, koliko da vide čudesna djela o kojima su čuli. I dok su učenici Isusa naposljetku prepoznavali kao obećanog mesiju i nasljednika Davidova kraljevstva, Rimljani su ga smatrali lažnim pretendentom na mjesto kralja Židova, a pismoznanci i hramski svećenici svetogrdnom prijetnjom njihovoj kontroli nad kultom Židova, a za većinu Židova u Palestini – onih koje je, kako je tvrdio, došao osloboditi od tiranije – Isus nije bio ni mesija ni kralj, već još jedan putujući čudotvorac i profesionalni egzorcist koji je lutao Galilejom i izvodio trikove.

Prst Božji

Stanovnicima Kafarnauma nije dugo trebalo da shvate što je među njima. Isus svakako nije bio prvi egzorcist koji je hodao obalama Galilejskog mora. U Palestini prvog stoljeća profesionalni čudotvorac bilo je dobro poznato zanimanje jednako onome drvodjelje ili graditelja, a i mnogo bolje plaćeno. Galileji osobito nije nedostajalo karizmatičnih fantasta koji su tvrdili da za određenu cijenu usmjeravaju božansko. Ipak, iz perspektive Galilejaca Isusa je od drugih egzorcista i vidara izdvajalo to što je svoje usluge davao besplatno. Prvi je egzorcizam u sinagogi Kafarnauma možda šokirao rabine i starješine koji su u njemu vidjeli „novu vrstu podučavanja” – evanđelja tvrde da su odmah nakon tog događaja u grad pohrlili razni pismoznanci koji su sami željeli vidjeti izazov koji je njihovu autoritetu predstavljao ovaj jednostavni seljak. Ali za stanovnike Kafarnauma nije bio toliko važan izvor Isusovih izlječenja. Važna je bila njihova cijena.

Do večeri je vijest o besplatnom iscjelitelju u njihovu gradu obišla cijeli Kafarnaum. Isus i njegovi pratitelji sklonili su se u kuću braće Šimuna i Andrije, gdje je Šimunova majka ležala u krevetu s groznicom. Kad su braća Isusu ispričala za njezinu bolest, otišao je k njoj, uzeo je za ruku i ona je odmah izliječena. Malo kasnije ispred Šimunove se kuće okupila velika gomila koja je sa sobom vukla hrome, gubavce i one opsjednute demonima. Sljedećeg je jutra gomila bolesnih i nejakih još više narasla.

Kako bi pobjegao gomili, Isus je predložio da na par dana napuste Kafarnaum. „Hajdemo drugamo, u obližnja mjesta, da i ondje propovijedam...” (Marko 1:38). Ali vijesti o lutajućem čudotvorcu već su stigle do susjednih gradova. Kamo god je Isus krenuo – u Betsaidu, Gerasu, Jerihon – slijepi, gluhi, nijemi i paralitičari jurili su k njemu. A Isus ih je sve liječio. Kad se nekoliko dana kasnije konačno bio vratio u Kafarnaum, toliko ih se

okupilo pred Šimunovim vratima da je grupa muškaraca morala izdupsti rupu na krovu kako bi svojeg paraliziranog prijatelja spustili Isusu da ga izliječi.

Modernom umu priče o Isusovim izlječenjima i egzorcizmima zvuče u najmanju ruku neuvjerljivo. Prihvaćanje njegovih čudesa oblikuje osnovni rascjep između povjesničara i vjernika, znanstvenika i tragača. Možda je onda neumjesno reći da postoji više sakupljenog povijesnog materijala koji potvrđuje Isusova čudesa, nego što ga je o rođenju u Nazaretu ili smrti na Golgoti. Da bude-
mo jasni, nema dokaza koji podržavaju bilo kakvo čudesno djelo koje bi Isus izveo. Pokušaji znanstvenika da utvrde autentičnost nekog od Isusovih izlječenja ili egzorcizama pokazali su se beskorisnom vježbom. Nema smisla tvrditi da je vjerojatnije kako je Isus izliječio paraličara, ali je manje vjerojatno da je Lazara uskrsnuo od mrtvih. Sve su čudesne priče o Isusu ukrašene nakon protoka vremena i pretrpane kristološkim značenjem, stoga niti jednu nije moguće povijesno potvrditi. Jednako je besmisleno demitologizirati Isusova čudesa traženjem racionalne osnove kako bi ih se objasnilo: činilo se da Isus hoda na vodi samo zbog promjene plime i oseke; Isus je samo naizgled istjerao demona iz osobe koja je zapravo bila epileptičar. Nije važno kako današnji moderni svijet gleda Isusova čudesna djela. Moguće je znati samo kako su ih gledali ljudi onoga doba. I ondje se kriju povijesni dokazi. Neko su vrijeme unutar rane Crkve divljale debate oko toga tko je Isus bio – rabin? mesija? inkarnacija Boga? – ali nikad nije bilo debate, ni među njegovim sljedbenicima ni među njegovim kritičarima, o njegovoj ulozi egzorcista i čudotvorca.

Sva evanđelja, uključujući nekanonizirane spise, potvrđuju Isusova čudesna djela, a to čini i najraniji izvorni materijal, Q. Gotovo se trećina Evanđelja po Marku sastoji samo od Isusovih izlječenja i egzorcizama. Rana Crkva nije samo zadržala živo sjećanje na Isusova čudesa, već je svoje temelje izgradila na njima. Isusove je apostole određivala njihova sposobnost oponašanja njegovih čudesnih moći, moći liječenja i izvođenja egzorcizama u njegovo ime. Čak i oni koji ga nisu prihvaćali kao mesiju i dalje su Isusa smatrali „izvođačem čudesnih djela”. Niti u jednom trenutku u evanđeljima Isusovi neprijatelji ne niječu njegova čudesa, iako propitkuju njihove motive i izvor. Debelo u drugom i trećem stoljeću židovski intelektualci i poganski filozofi koji pišu

traktate odbacujući kršćanstvo Isusov status egzorcista i čudotvorca uzimaju zdravo za gotovo. Možda su Isusa odbacili kao pukog putujućeg čarobnjaka, ali nisu sumnjali u njegove čudesne sposobnosti.

Ponovno Isus nije jedini čudotvorac koji putuje Palestinom liječeći bolesne i istjerujući demone. To je svijet uronjen u magiju i Isus je jedan od nebrojenih vračeva i tumača snova, čarobnjaka i iscjelitelja koji lutaju Judejom i Galilejom. Bio je tamo Honi, Crtač Krugova, koji je tako nazvan jer je u vrijeme suše nacrtao krug u prašini pa stao u njega. „Kunem se tvojim velikim imenom da se neću maknuti odavde dok se ne smiluješ sinovima svojim”, povikao je Honi Bogu. I kiša je odmah pala. Honijevim unucima Abi Hilkiju i Hananu Skrivenom također su pripisivana čudesna djela; obojica su živjeli u Galileji u isto vrijeme kada i Isus. Drugi židovski čudotvorac, rabin Hanina ben Dosa koji je živio u selu Arab samo nekoliko kilometara udaljenom od Isusova doma u Nazaretu, imao je moć molitve nad bolesnima, pa čak se u njihovo ime zauzimao za to tko će živjeti, a tko umirati. Možda najslavniji čudotvorac tog vremena bio je Apolonije iz Tijane. Opisan kao „svetac” koji je podučavao koncept „vrhovnog Boga”, Apolonije je, kamo god pošao, izvodio čudesna djela. Liječio je hrome, slijepe, paralizirane. Čak je djevojčicu vratio iz mrtvih.

Isus nije bio niti jedini egzorcist u Palestini. Lutajući židovski egzorcist bio je poznat prizor, a sami su egzorcizmi bili unosan posao. U evanđeljima se spominju mnogi egzorcisti (Matej 12:27; Luka 11:19; Marko 9:38 – 40; vidjeti i Djela apostolska 19:11 – 17). Neki su, poput slavnog egzorcista Eleazara, koji je možda bio esen, koristili amulete i napjeve kako bi iz pogođene osobe demone izvukli kroz nos. Drugi su, poput rabina Šimuna ben Johaja izbacivali demone jednostavno ga zazivajući po imenu; poput Isusa, Johaj je prvo demonu zapovjedio da se predstavi, čime je dobio vlast nad njime. Djela apostolska Pavla opisuju kao egzorcista koji je Isusovo ime koristio kao talisman moći protiv demonskih sila (Djela apostolska 16:16 – 18; 19:12). Upute o egzorcizmu mogu se naći čak i u Svitcima s Mrtvog mora.

Razlog zašto su egzorcizmi bili toliko učestali u Isusovo vrijeme krije se u tome da su Židovi bolest smatrali manifestacijom božanske kazne ili demonske aktivnosti. Kako god željeli definirati opsjednutost demonom – kao medicinski problem ili mental-

nu bolest, epilepsiju ili shizofreniju – ostaje činjenica da je narod Palestine te probleme smatrao znakom opsjednutosti i Isusa su smatrali jednim od brojnih profesionalnih egzorcista koji su imali moć pomoći onima pogođenima.

Možda je istina da je, za razliku od mnogih sličnih egzorcista i čudotvoraca, Isus održavao i mesijanske ambicije. Ali isto su činili neuspjeli mesije Teuda i Egipćanin: obojica su svoja čudesna djela koristili kako bi stekli sljedbenike i iznijeli mesijanske težnje. Ti su ljudi i njima slični čudotvorci od Židova i neznabožaca smatrani „ljudima djela”, a isti se termin primjenjuje na Isusa. Štoviše, literarni oblik priča o čudesima koje se mogu pronaći u židovskim i poganskim spisima prvog i drugog stoljeća gotovo je identičan onome iz evanđelja; koristi se isti osnovni vokabular za opis čuda i čudotvorca. Jednostavnije rečeno, Isusov status egzorcista i čudotvorca može se modernim skepticima činiti neobičnim, čak i apsurdnim, ali ne odmiče se previše od uobičajenog očekivanja egzorcista i čudotvorca u Palestini prvog stoljeća. Bili oni Grci, Rimljani, Židovi ili kršćani, svi su narodi drevnog Bliskog istoka magiju i čuda smatrali uobičajenim dijelom svojega svijeta.

Imajući to na umu, u drevnome umu postoji izrazita razlika između magije i čuda, i to ne u metodama ili ishodu – oboje koriste načine remećenja prirodnog slijeda stvari u svemiru – već u načinu na koji ih se percipiralo. U grčko-rimskom svijetu čarobnjaci su sveprisutni, ali magija se smatra oblikom šarlatanstva. Postoji niz rimskih zakona protiv „magijskog djelovanja”, a same se čarobnjake moglo izgnati ili čak pogubiti ako ih se uhvatilo da prakticiraju ono što se ponekad nazivalo „tamnom magijom”. I u judaizmu su čarobnjaci prilično česti unatoč činjenici da u Mojsijevu zakoniku postoji zabrana magije čije je prakticiranje kažnjivo smrću. „Neka se kod tebe ne nađe nitko”, upozorava Biblija, „tko bi kroz oganj gonio svoga sina ili svoju kćer; tko bi se bavio gatanjem, čaranjem, vraćanjem i čarobnjaštvom; nitko tko bi bajao, zazivao duhove i duše predaka ili se obraćao na pokojnike.” (Ponovljeni zakon 18:10 – 11)

Nepodudarnost između zakona i prakse kad je riječ o magijskim vještinama može se objasniti različitim načinima definiranja „magije”. Sama riječ ima negativne konotacije, ali samo kad se primjenjuje na prakse drugih naroda i vjera. „Narodi koje ćeš

naskoro otjerati s posjeda slušaju vračare i gatare, ali tebi to Jahve, Bog tvoj, ne dopušta" (Ponovljeni zakon 18:14). A opet, Bog redovito gleda svoje sluge kako se bave magijskim djelima kako bi dokazali njegovu moć. Tako, na primjer, Bog zapovijeda Mojsiju i Aaronu da „izvedu čudo" pred faraonom tako što će štap pretvoriti u zmiju. Ali kada faraonovi „mudraci" izvedu isti trik, odbacuje ih se kao „čarobnjake" (Knjiga Izlaska 7:1 – 13; 9:8 – 12). Drugim riječima, Božji predstavnici poput Mojsija, Ilije ili Eliše izvode čuda, a „lažni prorok" poput faraonovih mudraca ili svećenika Baala izvodi magiju.

To objašnjava zašto su se rani kršćani toliko trudili tvrditi da Isus nije bio čarobnjak. Tijekom drugog i trećeg stoljeća, židovski i rimski kritičari crkve napisali su nebrojene traktate u kojima Isusa optužuju da je koristio magiju da bi zarobio ljude i prevario ih da ga slijede. „Ali iako su vidjeli takva djela, tvrdili su da je to magija", piše o njegovim kritičarima kršćanski apologet Justin Mučenik iz drugog stoljeća. „Jer su se drznuli nazvati [Isusa] čarobnjakom, varalicom naroda."

Primijetite da ti neprijatelji Crkve ne niječu da je Isus izvodio čudesna djela. Oni su ta djela samo označili kao „magiju". Neovisno o tome, crkveni vođe, kao slavni teolog iz trećeg stoljeća Origen iz Aleksandrije, bijesno su odgovorili na takve optužbe, niječući „klevetničku i djetinjastu optužbu da je Isus bio čarobnjak" ili da je svoja čudesa izvodio uz pomoć magijskih sprava. Kako je ranocrkveni otac Irenej, biskup Lugdunuma, tvrdio, upravo je nedostatak takvih magijskih sprava Isusova čudesna djela razlikovao od onih običnog čarobnjaka. Isus je, Irenejevim riječima, svoja čudesa izvodio „bez ikakve moći napjeva, bez soka trava i biljaka, bez bilo kakva nervoznog promatranja žrtava, paljenica ili godišnjih doba".

No usprkos Irenejevu uvjerenju, Isusova čudesna djela iz evanđelja, posebno iz najranijeg evanđelja, onoga po Marku, imaju čudesne sličnosti s djelima sličnih čarobnjaka i čudotvoraca onog vremena, i zato je više suvremenih biblijskih znanstvenika Isusa označilo čarobnjakom. Nema sumnje da Isus koristi čarobnjačke tehnike – napjeve, izvježbane formule, pljuvanje, ponovljena preklinjanja – u nekim svojim čudesima. Jednom je u regiji Dekapolis grupa seljana Isusu dovela gluhonijema čovjeka i preklinjala za pomoć. Isus je čovjeka odveo u stranu, daleko

od gomile. Tad je u bizarnom slijedu ritualiziranih djela koja su mogla doći ravno iz drevnog čarobnjačkog priručnika, Isus prste stavio na muškarčeve uši, pljunuo, dodirnuo mu jezik i, pogledavši u nebesa, otpjevao riječ ephphatha, što na aramejskom znači „otvori se”. Čovjekove su se uši otvorile, a jezik oslobodio (Marko 7:31 – 35).

U Betsaidi je Isus izveo slična djela na slijepcu. Odveo je čovjeka od gomile, pljunuo mu ravno u oči, stavio ruke na njega i upitao: „Vidiš li što?”

„Vidim ljude”, odgovorio je čovjek. „Ali izgledaju kao stabla koja hodaju.”

Isus je još jednom ponovio ritualnu formulu. Ovoga se puta čudo primilo, čovjek je povratio vid (Marko 8:22 – 26).

Evandjelje po Marku priča još zanimljiviju priču o ženi koja je dvanaest godina trpjela krvarenja. Posjetila je nebrojene liječnike i potrošila sav novac koji je imala, ali za svoje stanje nije pronašla lijeka. Nakon što je čula za Isusa, prišla mu je u gomili, pružila ruku i dotakla mu haljine. Iznenada je krvarenje prestalo i u tijelu je osjetila da je izliječena.

U ovoj je priči nevjerojatno što je Isus, prema Marku, „osjetio kako je iz njega izašla sila”. Zastao je i povikao: „Tko se to dotaknu mojih haljina?” Žena je pala pred njega i priznala istinu. „Kćeri,” odgovori Isus, „vjera te tvoja spasila.” (Marko 5:24 – 34)

Markova priča sugerira da je Isus bio pasivan vodič kroz koji je moć prolazila poput električne struje. To je sukladno načinu na koji su magični procesi opisivani u onodobnim tekstovima. Svakako je vrijedno zabilježiti da Matej dvadeset godina kasnije prepričava priču o ženi koja krvari, ali izbacuje magijsku kvalitetu Markove verzije. U Mateju se Isus okreće kad ga žena dotiče, prepoznaje je i obraća joj se i tek tad joj aktivno liječi bolest (Matej 9:20 – 22).

Usprkos magijskim elementima koje je moguće pronaći u nekim od njegovih čuda, činjenica je da nigdje u evandeljima nitko Isusa ne optužuje da izvodi magiju. Takvu bi optužbu njegovi neprijatelji lako izrekli, a ona bi nosila trenutačnu smrtnu kaznu. Pa ipak, kad je Isus stao pred rimske i židovske vlasti kako bi odgovorio na optužbe, optužen je za mnoga nedjela – pobunu, blasfemiju, odbacivanje Mojsijeva zakona, odbijanje plaćanja danka, prijetnje Hramu – ali čarobnjaštvo nije među njima.

Vrijedi zabilježiti da Isus nikad nije dobio plaću za svoje usluge. Čarobnjaci, iscjelitelji, čudotvorci, egzorcisti – to su bile vješte i relativno dobro plaćene profesije u Palestini prvog stoljeća. Eleazar Egzorcist jednom je zamoljen da svoja djela izvede za samoga cara Vespazijana. U Djelima apostolskim profesionalni čarobnjak poznat kao Šimun Mag apostolima nudi novac kako bi ga naučili vještinu upravljanja Duhom Svetim i izlječenja bolesnih. „Dajte i meni tu moć“, traži Šimun od Petra i Ivana, „da svatko na koga položim ruke primi Duha Svetoga.“

„Novac tvoj zajedno s tobom propao kad si mislio dar Božji novcima steći“, odgovara mu Petar (Djela apostolska 8:9 – 24).

Petrov se odgovor možda čini ekstreman, ali zapravo samo slijedi naredbu svojeg mesije koji je učenicima rekao „bolesne liječite, mrtve uskrisujte, gubave čistite, zloduhe izgonite! Besplatno primiste, besplatno dajte!“ (Matej 10:8 | Luka 9:1 – 2)

Na kraju je besmisleno raspravljati je li Isus bio čarobnjak ili čudotvorac. Magija i čudesa u drevnoj su Palestini možda smatrane dvjema stranama istog novčića. No crkveni su očevi imali pravo u jednoj stvari. Očito postoji nešto jedinstveno i posebno u Isusovim čudesnim djelima u evanđeljima. Nije stvar samo u tome da je Isusov rad besplatan ili da ne koristi metode čarobnjaka. Stvar je u tome da Isusova čudesa nisu bila samima sebi svrha. Umjesto toga ona imaju pedagošku svrhu. Oni su način prenošenja posebne poruke Židovima.

Trag sadržaja te poruke pojavljuje se u intrigantnom odlomku u sadržaju Q. Kako se priča u evanđeljima po Mateju i Luki, Ivan Krstitelj čami u ćeliji na vrhu tvrđave Maherus, očekujući pogubljenje, kad začuje za čudesna djela koja u Galileji izvodi jedan od njegovih bivših učenika. Znatiželjan, Ivan šalje glasnika koji će Isusa upitati je li on „onaj koji ima doći“.

„Pođite i javite Ivanu što ste čuli i vidjeli“, kaže Isus glasniku. „Slijepi progledaju, hromi hode, gubavi se čiste, gluhi čuju, mrtvi ustaju, siromasima se navješćuje evanđelje.“ (Matej 11:1 – 6 | Luka 7:18 – 23)

Isusove su riječi namjerna referenca na proroka Izaiju koji je davno prevideo dan kad će Izrael biti iskupljen, a Jeruzalem obnovljen, dan kad će na zemlji postojati kraljevstvo Božje. „Sljepačke će oči progledati, uši će se gluhih otvoriti, tad će hromi skakati k'o jelen, njemakov će jezik klicati“, obećao je

Izaija. „Tvoji će mrtvi oživjeti, uskrsnut će tijela.” (Izaija 35:5 – 6, 26:19)

Povezujući njegova čudesa s Izaijinim proročanstvom, Isus posve jasno govori da je godina Božjeg obećanja, godina Božje osvete koju su proroci predvidjeli, konačno stigla. Počela je Božja vladavina. „Ali ako ja po Duhu Božjem izgonim đavle, zbilja je došlo k vama kraljevstvo Božje” (Matej 12:28 | Luka 11:20). Isusova čudesa stoga su manifestacija kraljevstva Božjeg na zemlji. Upravo prst Božji liječi slijepu, gluhe i nijeme – prst Božji istjeruje demone. Isusov je zadatak tek djelovati tim prstom kao Božji agent na zemlji.

Ali Bog već ima agente na zemlji. Nose finu bijelu odjeću i kreću se Hramom naginjući se nad planinama tamjana i beskrajnim žrtvama. Jedina funkcija svećeničkog plemstva nije voditi hramske rituale, već kontrolirati pristup kultu Židova. Sama svrha Hrama Jeruzalema kao niza restriktivnih ulaska jest održati svećenički monopol nad time tko može, a tko ne može ući u Božje društvo i do kojeg stupnja. Bolesni, hromi, gubavci, „opsjednuti demonima”, žene s menstruacijom, oni s ranama na tijelu, one koje su nedavno rodile – nitko od njih nije smio ući u Hram i sudjelovati u kultu Židova ako se prije toga ne pročisti svećeničkim kodom. Kad je svaki gubavac pročišćen, svaki paralitičar iscijeljen, svaki demon izbačen, Isus nije samo mijenjao svećenički kod, već je poništavao samu svrhu svećenstva.

Stoga, kad u Evandjelju po Mateju gubavac dođe i preklinje da ga izliječi, Isus pruža ruku i dodiruje ga, liječeći mu bolest. Ali to nije sve. „Idi i pokaži se svećeniku”, kaže on muškarcu. „Ponudi mu svjedočanstvo stvari koje Mojsijev zakon traži za tvoje pročišćenje.”

Isus se šali. Njegova je naredba gubavcu šala – proračunato podbadanje svećeničkog koda. Naposljetku, gubavac nije samo bolestan. On je nečist. On je ceremonijalno nečist i nedostojan ući u Hram Božji. Njegova bolest kalja čitavu zajednicu. Prema Mojsijevu zakonu na koji se Isus poziva, jedini način da se gubavac pročisti jest da ispuni složen i skup ritual koji samo svećenik može izvesti. Gubavac prvo mora svećeniku donijeti dvije čiste ptice zajedno s malo cedrovine, tamnocrvene pređe i miloduh. Jednu od ptica potrebno je žrtvovati odmah, a živu pticu, cedrovinu, pređu i miloduh umočiti u njezinu krv. Krv potom treba

poprskati po gubavcu, a živu pticu pustiti. Sedam dana kasnije gubavac mora obrijati svu dlaku s tijela i okupati se u vodi. Osmog dana gubavac mora uzeti dva muška janjeta bez mane i jedno žensko janje, također bez mane, te odabrano brašno pomiješano s uljem, odnijeti ih svećeniku koji će prinijeti žrtvu paljenicu Gospodu. Svećenik mora krv žrtve pomazati po gubavčevoj desnoj uški, desnom palcu i palcu desnog stopala. Tada gubavca mora sedam puta poprskati uljem. Tek nakon što je to dovršeno, gubavac se smatra pročišćenim od grijeha koji je doveo do lepre, tek tad smije se pridružiti zajednici Božjoj (Levitski zakonik 14).

Očito Isus ne govori gubavcu koji je upravo izliječen da kupi dvije ptice, dva janjeta, ovce, komad cedrovine, malo pređe, stabljiku miloduha, bušel brašna i staklenku ulja i odnese ih svećeniku kao žrtvu Bogu. Govori mu da se pokaže svećeniku nakon što je već pročišćen. To je izravan izazov, ne samo autoritetu svećenika, već i samome Hramu. Isus nije samo izliječio gubavca, on ga je pročistio pa se ovaj može pojaviti u Hramu kao istinski izraelit. I to je učinio besplatno, kao dar od Boga – bez tithe, bez žrtve – i usput preoteo moći koje su bile dostupne samo svećenstvu, moći da odredi koji je čovjek dostojan pojaviti se u prisutnosti Boga.

Takav drzak napad na legitimnost Hrama mogao se prezirati i odbacivati sve dok Isus ostaje daleko u Galileji. Ali čim njegovi učenici napuštaju svoju bazu u Kafarnaumu i polako kreću prema Jeruzalemu, liječeći putem bolesne i istjerujući demone, Isusov sukob sa svećeničkim autoritetima i Rimskim Carstvom koje ih podržava postaje neizbježan. Uskoro vlasti u Izraelu neće više moći ignorirati tog putujućeg egzorcista i čudotvorca. Što se više približava Svetom Gradu, to hitnijom postaje potreba da ga se ušutka. Jer oni ne strahuju samo od Isusovih čudesnih djela; boje se jednostavne, a ipak nevjerojatno opasne poruke koju njima prenosi – kraljevstvo Božje nadohvat je ruke.

Dodđi kraljevstvo tvoje

„S čime da usporedim kraljevstvo Božje?” upitao je Isus. To je poput moćnoga kralja koji pripremi grandiozno vjenčanje svome sinu pa pošalje svoje sluge na sva četiri kraja kraljevstva kako bi ih pozvao na veseli događaj.

„Recite mojim slugama da sam pripremio banquet”, upućuje kralj svoje sluge. „Volovi i stoka utovljeni su i zaklani. Sve je pripremljeno. Dodđite na svadbu.”

I sluge otiđu proširiti kraljevu poruku. No jedan po jedan, uvaženi gosti odbijaju poziv. „Nedavno sam kupio komad zemlje”, kaže jedan. „Moram se pobrinuti za njega. Primite moje isprike.”

„Kupio sam pet jarmova za volove i moram ih isprobati”, kaže drugi. „Primite moje isprike.”

„I sam sam se upravo oženio”, kaže treći. „Ne mogu doći.”

Kad se sluge vrate, obavijeste kralja da niti jedan od gostiju nije prihvatio njegov poziv, a da neki koje je pozvao ne samo što odbijaju doći na svadbu već su uhitili kraljeve sluge, loše prema njima postupali ili ih čak ubili. U bijesu kralj naredi slugama da pretraže ulice i zakutke kraljevstva, pronađu sve, mlade i stare, slabe i siromašne, hrome, bogalje, slijepce, odbačene – i dovedu ih sve na banquet.

Sluge tako učine i svadba započne. Ali usred proslave kralj opazi gosta koji nije pozvan; ne nosi svadbenu odjeću.

„Kako si ti stigao ovamo?” pita kralj stranca.

Muškarac nema odgovora.

„Vežite mu ruke i noge”, zapovjedi kralj. „Bacite ga u tamu gdje će biti plač i škrgut zuba. Jer mnogi će biti pozvani, ali malo ih je odabrano.”

A onim gostima koji su odbili doći na vjenčanje, onima koji su oteli i ubili njegove sluge, kralj je poslao vojsku da ih istjera iz domova, da ih pobije kao ovce i spali im gradove.

„Tko ima uši, neka čuje.” (Matej 22:1 – 4 | Luka 14:16 – 24)

Ovdje ne može biti sumnje: središnja tema i objedinjavajuća poruka Isusova kratkog trogodišnjeg namjesništva jest obećanje kraljevstva Božjeg. Gotovo sve što je Isus rekao ili učinio u evanđeljima ima funkciju javne objave dolaska kraljevstva. To je prvo što je propovijedao odvojivši se od Ivana Krstitelja: „Pokajte se, kraljevstvo Božje je blizu” (Marko 1:15). To je temelj Gospodove molitve koju je Ivan naučio Isusa, a Isus zauzvrat svoje učenike: „Oče naš, koji jesi na nebesima, sveti se ime tvoje. Dođi kraljevstvo tvoje...” (Matej 6:9 – 13 | Luka 11:1 – 2). Isusovim je sljedbenicima rečeno da žude za time iznad svega – „Tražite stoga najprije kraljevstvo i pravednost njegovu, a sve će vam se ostalo dodati” (Matej 6:33 | Luka 12:31) – jer samo ako ostave sve i svakoga radi kraljevstva Božjeg, mogu se uopće nadati da će u njega ući (Matej 10:37 – 39 | Luka 14:25 – 27).

Isus je često, iako apstraktno, govorio o kraljevstvu Božjem pa je teško znati je li on sam imao jedinstvenu koncepciju. Fraza, zajedno s njegovim matejanskim ekvivalentom „kraljevstvo nebesko” u Novom zavjetu jedva da se pojavljuje izvan evanđelja. Iako brojni odlomci u Hebrejskim spisima Boga opisuju kao kralja i jedinog vladara, točna fraza „kraljevstvo Božje” pojavljuje se samo u apokrifnom tekstu Mudrost Salomonova (10:10), u kojem se Božje kraljevstvo opisuje kao fizički smješteno u raj, kao mjesto na kojem se nalazi Božji tron i gdje kor anđela ispunjava svaki njegov zahtjev i gdje se njegova volja uvijek i bez greške ispunjava.

Ipak, kraljevstvo Božje u Isusovim učenjima nije nebesko kraljevstvo koje postoji na kozmičkoj ravni. Oni koji tvrde drugačije često ukazuju na jedan nepouzdan odlomak u evanđelju po Ivanu u kojem Isus navodno govori Pilatu: „Kraljevstvo moje nije od ovoga svijeta” (Ivan 18:36). Ne samo da je to jedini odlomak u evanđeljima u kojem Isus iznosi tu tezu već je i riječ o nepreciznu prijevodu s izvornog grčkog. Fraza *ouk estin ek tou kosmou* možda se bolje prevodi kao „nije dio ovog reda/sustava [vlasti]”. Čak i ako prihvatimo povijesnu točnost odlomka (a malo znanstvenika to čini), Isus nije tvrdio da je kraljevstvo Božje nezemaljsko; kaže da nije nalik niti jednom kraljevstvu ili vladi na zemlji.

Nije Isus kraljevstvo Božje predstavio kao neko daleko, buduće kraljevstvo koje treba uspostaviti na kraju vremena. Kad je

Isus rekao, „približilo se kraljevstvo Božje” (Marko 1:15) ili „kraljevstvo je Božje među vama” (Luka 17:21), ukazuje da se Božja akcija spašavanja zbiva u sadašnje doba, u sadašnje vrijeme. Istina, Isus je govorio o ratovima i nemirima, potresima i gladi, lažnim mesijama i prorocima koji će naslutiti uspostavu kraljevstva Božjeg na zemlji (Marko 13:5 – 37). Ali daleko od govora o nekoj budućoj apokalipsi, Isusove su riječi u stvarnosti savršen opis doba u kojem je živio: doba ratova, gladi i lažnih mesija. Zapravo, čini se da Isus očekuje da će kraljevstvo Božje u svakom trenutku biti uspostavljeno: „Zaista, kažem vam, neki od ovdje nazočnih neće okusiti smrti dok ne vide da je kraljevstvo Božje došlo u sili.” (Marko 9:11)

Ako kraljevstvo Božje nije posve nebesko niti posve eshatološko, onda ono što Isus predlaže mora biti fizičko i prisutno kraljevstvo: stvarno kraljevstvo s pravim kraljem koje treba uspostaviti na zemlji. To je svakako način na koji su Židovi shvaćali njegovu poruku. Isusova ideja kraljevstva Božjeg mora da je bila posebna i ponešto jedinstvena, ali njezine konotacije nisu bile nepoznate njegovoj publici. Isus je jednostavno ponavljao ono što su zeloti propovijedali godinama. Jednostavnije rečeno, kraljevstvo Božje izraz je za ideju Boga kao jedinog suverena, jednog i jedinog kralja, ne samo nad Izraelom već i nad cijelim svijetom. „Sve što je na nebu i na zemlji”, tvrdi Biblija za Boga. „Tvoje je kraljevstvo i ti si uzvišen povrh svega, Poglavar svega” (Prva knjiga Ljetopisa 29:11 – 12; pogledajte i Knjigu brojeva 23:21; Ponovljeni zakon 33:5). Zapravo, koncept potpunog suvereniteta Boga stoji u pozadini poruka svih proroka starina. Ilija, Eliša, Mika, Amos, Izaija, Jeremija – ti su se ljudi zakleli da će Bog izbaviti Židove iz ropstva i osloboditi Izrael strane vladavine samo ako odbiju služiti bilo kojeg zemaljskog gospodara ili se pokloniti bilo kojem kralju, osim jednome i jednome kralju svemira. Isto je to uvjerenje oblikovalo temelje gotovo svakog židovskog pokreta otpora, od Makabejaca koji su zbacili jaram vladavine Seleukida 164. godine pr. n. e., nakon što je ludi grčki kralj Antioh Epifan zatražio da ga Židovi štuju kao boga, do radikala i revolucionara koji su se opirali rimskoj okupaciji – bandita, sikarijaca, zelota, mučenika u Masadi, pa sve do posljednjeg propalog mesije Šimuna bar Kokhbe čija je pobuna 132. godine naše ere koristila istu frazu, „kraljevstvo Božje” kao poziv na slobodu od strane vladavine.

Isusovo viđenje jedinstvenog suvereniteta Božjeg nije se toliko razlikovalo od viđenja proroka, bandita, zelota i mesija koji su postojali prije njega i koji su došli nakon njega, što dokazuje njegov odgovor na pitanje plaćanja danka caru. Zapravo, njegovo viđenje Božje vladavine nije toliko različito od viđenja njegova učitelja Ivana Krstitelja od kojega je vjerojatno pokupio frazu „kraljevstvo Božje”. Ono što je Isusovu interpretaciju kraljevstva Božjeg razlikovalo od Ivanove jest njegovo slaganje sa zelotima da Božja vladavina ne traži samo unutarnju preobrazbu prema pravdi i pravičnosti već i potpunu promjenu aktualnog političkog, vjerskog i ekonomskog sustava. „Blago vama, siromasi: vaše je kraljevstvo Božje! Blago vama koji sada gladujete: vi ćete se nasititi! Blago vama koji sada plaćete: vi ćete se smijati.” (Luka 6:20 – 21)

Te vječne riječi Blaženstava, više nego išta drugo, jesu obećanje skorašnjeg oslobođenja od pokornosti i strane vladavine. One predviđaju radikalno nov svjetski poredak u kojem pokorni nasljeđuju zemlju, bolesni su izliječeni, slabi postaju jaki, gladni su nahranjeni, a siromašni postaju bogati. U kraljevstvu Božjem bogatstvo se iznova dijeli i dugovi otkazuju. „Prvi će biti posljednji, a posljednji prvi.” (Matej 5:3 – 12 | Luka 6:20 – 24)

Ali to znači i da će, kad se kraljevstvo Božje uspostavi na zemlji, bogati postati siromašni, jaki slabi, a moćne će zamijeniti bespomoćni. „Kako li će teško imućnici u kraljevstvo Božje!” (Marko 10:23). Kraljevstvo Božje nije neka utopistička fantazija u kojoj Bog osvećuje siromašne i obespravljene. To je hladna nova stvarnost u kojoj se bijes Božji spušta na bogate, jake, moćne. „Ali jao vama, bogataši: imate svoju utjehu! Jao vama koji ste sada siti: gladovat ćete! Jao vama koji se sada smijete: jadikovat ćete i plakati!” (Luka 6:24 – 25)

Jasne su implikacije Isusovih riječi: kraljevstvo Božje bit će osnovano na zemlji; Bog je na rubu vraćanja slave Izraelu. Ali Božja se obnova ne može zbiti bez uništenja postojećeg reda. Božja vladavina ne može se uspostaviti bez uništenja postojećih vladara. Reći da je „kraljevstvo Božje nadohvat ruke” isto je kao da kažete da je kraj Rimskog Carstva nadohvat ruke. Znači da će Bog zamijeniti cara kao vladara zemlje. Hramski svećenici, bogata židovska aristokracija, herodovska elita i pogani varalica u dalekom Rimu – svi će oni osjetiti bijes Božji.

Kraljevstvo Božje poziv je na revoluciju – jasno i glasno. A koja revolucija, posebno ona protiv carstva čije su vojske poharale zemlju koju je Bog namijenio svojem odabranom narodu, može proći bez nasilja i krvoprolića? Ako kraljevstvo Božje nije eterična fantazija, kako ga drugačije uspostaviti na zemlji koju okupira golema carska prisutnost, osim putem sile? Svi su proroci, banditi, zeloti i mesije Isusova vremena to znali i zato nisu oklijevali koristiti nasilje da bi uspostavili Božju vlast na zemlji. Pitanje je: je li Isus osjećao isto? Je li se slagao s braćom mesijama Ezekijom, vođom bandita, Judom Galilejcem, Menahemom, Šimunom bar Giorom, Šimunom bar Kokhbom i ostalima da je nasilje potrebno da bi se Božja vlast dovela na zemlju? Je li slijedio doktrinu zelota da zemlju treba silom očistiti od svih stranih elemenata, baš kako je Bog zahtijevao u spisima?

Za one koji povijesnog Isusa pokušavaju odvojiti od kršćanskog Isusa nema važnijeg pitanja. Uobičajen opis Isusa kao zagriženog mirotvorca koji je „volio svoje neprijatelje” i „okretao drugi obraz” sagrađena je uglavnom na njegovu portretu apolitičnog propovjednika kojeg nije zanimao politički turbulentan svijet u kojem je živio. Slika Isusa već je dokazano potpuna izmišljotina. Povijesni Isus imao je mnogo složeniji odnos prema nasilju. Nema dokaza da je Isus sam otvoreno zagovarao nasilna djela. Ali svakako nije bio pacifist. „Ne mislite da sam došao mir donijeti na zemlju. Ne, nisam došao donijeti mir, nego mač.” (Matej 10:34 | Luka 12:51)

Nakon židovske pobune i uništenja Jeruzalema, rana je Kršćanska crkva očajnički pokušavala distancirati Isusa od zelotskog nacionalizma koji je doveo do užasnog rata. Rezultat je toga da su izjave kao „ljubite svoje neprijatelje” i „okrenite drugi obraz” namjerno očišćene od njihova židovskog konteksta i preoblikovane u apstraktne etičke principe kojih se svi narodi mogu pridržavati, neovisno o etničkim, kulturnim ili vjerskim uvjerenjima.

No, ako želite otkriti što je sam Isus vjerovao, nikad ne smijete iz vida izgubiti ovu temeljnu činjenicu: Isus iz Nazareta bio je, prvo i osnovno, Židov. Kao Židova, Isusa je zanimala samo sudbina braće Židova. On je inzistirao na tome da je njegova misija „Poslan sam samo k izgubljenim ovcama doma Izraelova” (Matej 15:24) i svojim je učenicima zapovjedio da šire dobre vijesti samo

s braćom Židovima: „K poganima ne idite i ni u koji samarijski grad ne ulazite” (Matej 10:5 – 6). Kad god se našao s neznabošcima, pokušavao se distancirati od njih i često ih je nevoljko liječio. Kako je objasnio Sirofeničanki koja mu je došla tražiti pomoć za kćer: „Pusti da se prije nasite djeca [pod time Isus misli na Izrael]! Ne priliči uzeti kruh djeci i baciti ga psićima [pod time misli na neznabošce poput nje].” (Marko 7:27)

Kad je riječ o srcu i duši židovske vjere – Mojsijevu zakonu – Isus je odlučno tvrdio da njegova misija nije bila ukinuti Zakon, već ga ispuniti (Matej 5:17). Taj je zakon donosio jasne razlike u odnosima između Židova i u odnosima Židova i stranaca. Često ponavljana zapovijed „voli bližnjeg svoga kao sebe samoga” izvorno je dana strogo u kontekstu unutarnjih odnosa u Izraelu. Sporani stih glasi: „Ne osvećuj se! Ne gaji srdžbe prema sinovima svoga naroda. Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe!” (Levitski zakonik 19:18) Za izraelite i Isusovu zajednicu u Palestini prvog stoljeća, „bližnji” je značio druge Židove. Kad je riječ o odnosu prema strancima i nečlanovima, tlačiteljima i okupatorima, Tora ne može biti jasnija: „Predat ću, naime, stanovništvo zemlje u tvoje šake, a ti ga ispred sebe tjeraj. Ne pravi savez ni s njima ni s njihovim kumirima. Neka ne ostanu u tvojoj zemlji.” (Knjiga Izlaska 23:31 – 33)

Za one koji Isusa smatraju doslovno rođenim sinom Božjim, Isusovo je židovstvo nevažno. Ako je Krist božanski, onda stoji iznad bilo kojeg zakona ili običaja. Ali za one koji traže jednostavnog židovskog seljaka i karizmatskog propovjednika koji je živio u Palestini prije dvije tisuće godina, ništa nije važnije od ove neosporne istine: isti Bog kojeg Biblija naziva „ratnikom hrabrim” (Knjiga Izlaska 15:3), Bog koji neprekidno zapovijeda potpuni pokolj svakog stranog muškarca, žene i djeteta koji okupiraju zemlju Židova, „krvlju poprskani Bog” Abrahama i Mojsija, Jakova i Jošue (Izaija 63:3), Bog koji „razbija glave neprijateljima” i potiče ratnike da stopala kupaju u njihovoj krvi i ostavljaju trupla da ih pojedu psi (Psalmi 68:21 – 23), jedini je Bog kojeg je Isus poznavao i jedini je Bog kojeg je štovao.

Nema razloga da Isusovo shvaćanje bližnjih i neprijatelja smatramo više ili manje rastezljivim od onog drugih Židova njegova vremena. Njegove se zapovijedi „volite svoje neprijatelje” i „okrenite drugi obraz” moraju čitati kao usmjerene samo braći

Židovima i kao model miroljubivih odnosa isključivo unutar židovske zajednice. Zapovijedi nemaju ništa s načinom ponašanja prema strancima i nečlanovima, osobito onim divljacima „pljačkašima svijeta” koji su okupirali Božju zemlju izravno kršeći Mojsijev zakon za koji je Isus smatrao da ga ispunjava. Oni neće živjeti na vašoj zemlji.

U svakom slučaju, niti zapovijed da se ljube neprijatelji niti molba za okretanjem drugog obraza nisu poziv na nenasilje ili neotpor. Isus nije bio budala. Shvaćao je što je shvaćao i svaki drugi pretendent na titulu mesije: Božji se suverenitet ne može ostvariti nego putem sile. „A od dana Ivana Krstitelja do sada kraljevstvo nebesko silom se probija i siloviti ga grabe.” (Matej 11:12 | Luka 16:16)

Upravo radi pripreme neizbježnih posljedica uspostave kraljevstva Božjeg na zemlji Isus je probrao dvanaest apostola. Židovi Isusova vremena vjerovali su da će doći dan kada će se ponovno uspostaviti dvanaest plemena Izraela i oblikovati jedinstvenu, ujedinjenu naciju. Proroci su to pretkazali: „Jer evo dolaze dani’ – riječ je Jahvina – ‘i promijenit ću udes naroda svoga Izraela i Judeje’ – govori Jahve – i vratit ću ih u zemlju koju u baštinu dadoh ocima njihovim” (Jeremija 30:3). Označavajući Dvanaestoricu i obećavajući da će „sjediti na dvanaest prijestolja i suditi dvanaest plemena Izraelovih” (Matej 19:28 | Luka 22:28 – 30), Isus signalizira da je stigao dan koji su čekali, kad će Gospod „slomiti jaram s njihova vrata” i „lance njihove raskinuti” (Jeremija 30:8). Ponovna uspostava i obnova istinskog naroda Izraela, što je propovijedao Ivan Krstitelj, konačno je nadohvat ruke. Kraljevstvo je Božje ovdje.

Bila je to drska i provokativna poruka. Jer kako je bio upozorio prorok Izaija, Bog će „okupiti raspršen narod Izraela i raštrkan narod Judeje” radi jedne jedine svrhe: rata. Nov, obnovljen Izrael, riječima proroka, „podignut će signalnu zastavu narodima” i „sručiti se na leđa Filistejaca na zapadu” te „opljačkati narode istoka”. Ponovno će zauzeti zemlju koju je Bog dao Židovima i zauvijek izbrisati smrad strane okupacije (Izaija 11:11 – 16).

Određivanje Dvanaestorice, ako već nije poziv na rat, onda je prihvaćanje njegove neizbježnosti, zašto ih je Isus izričito upozorio na razlog svojeg dolaska: „Hoće li tko za mnom, neka se odrekne samoga sebe, neka uzme svoj križ i neka ide za mnom”

(Marko 8:34). To nije izjava samonijekanja kako se često interpretira. Križ je kazna za pobunu, a ne simbol samoodricanja. Isus Dvanaesticu upozorava da će njihov status kao utjelovljenja dvanaest plemena koja će obnoviti narod Izraela i zbaciti jaram okupacije Rim ispravno shvatiti kao pobunu, a to će neminovno dovesti do raspeća. To je priznanje koje Isus često iznosi za samoga sebe. Neprestano Isus podsjeća učenike na ono što ga očekuje: odbacivanje, hapšenje, mučenje i pogubljenje (Matej 16:21, 17:22 – 23, 20:18 – 19; Marko 8:31, 9:31, 10:33; Luka 9:22, 44, 18:32 – 33). Može se tvrditi da evanđelisti koji pišu desetljećima nakon događaja koje opisuju znaju da će Isusova priča završiti na križu na Golgoti pa ta predviđanja stavljaju Isusu u usta kako bi dokazali njegovu proročku moć. Ali sama količina Isusovih izjava o njegovu neumitnom uhićenju i raspeću govori da bi njegova česta samoproročanstva mogla biti povijesna. A opet, nije potreban prorok da predvidi što će se dogoditi onome tko izazove svećeničku kontrolu nad Hramom ili rimsku okupaciju Palestine. Put koji očekuje Isusa i Dvanaesticu jasan je zahvaljujući brojnim mesijanskim aspirantima prije njega. Odredište je jasno.

To objašnjava zašto se Isus toliko trudio sakriti istinu o kraljevstvu Božjem od svih, osim od svojih učenika. Isus je prepoznao da je nov svjetski poredak koji je zamislio bio tako radikalno, tako opasan, tako revolucionaran, da je jedini zamislivi odgovor Rima taj da ga uhite i pogube zbog pobune. Stoga svjesno bira sakriti kraljevstvo Božje u nejasne i enigmatske parabole koje je gotovo nemoguće shvatiti. „Vama je dano otajstvo kraljevstva Božjega”, kaže Isus svojim učenicima, „a onima vani sve biva u prisposobama: da gledaju, gledaju – i ne vide, slušaju, slušaju – i ne razumiju.” (Marko 4:11 – 12)

Što je, onda, kraljevstvo Božje Isusovih učenja? To je istovremeno radosna svadba u kraljevoj palači i krvave ulice izvan njezinih zidova. To je blago skriveno u polju; prodajte sve što imate i kupite to polje (Matej 13:44). To je biser u školjci; žrtvujte sve i nađite tu školjku (Matej 13:45). To je zrno gorušice – najmanje od svih zrna – zakopano u tlu. Jednoga će dana izrasti u golemo stablo i ptice će se gnijezditi u njegovim granama (Matej 13:31 – 32). To je mreža izvučena iz mora prepuna ribe, i dobre i loše; dobru treba zadržati, a lošu odbaciti (Matej 13:47). To je livada koju guši

i korov i žito. Kad stigne kosac, požet će žito. A korov će skupiti i baciti u vatru (Matej 13:24 – 30). A kosac je gotovo stigao. Božja će se volja zbiti na zemlji, baš kao i na nebu. Onda maknite ruku s pluga i nemojte se osvrutati, neka mrtvi pokopaju mrtve, ostavite muža i ženu, braću, sestre i djecu, i spremite se primiti Kraljevstvo Božje. „Sjekira je već uz korijen stabla.”

Naravno, ništa od Isusovih nejasnoća o značenju i implikacijama kraljevstva Božjeg neće spriječiti njegovo uhićenje i raspeće. Isusove tvrdnje da postojeći poredak treba okrenuti, da će bogati i moćni postati siromašni i slabi, da će dvanaest plemena Izraela uskoro biti obnovljeno u jedinstvenu naciju i da će Bog ponovno postati jedini vladar u Jeruzalemu – sve te provokativne izjave neće biti dobro primljene u Hramu gdje je vladao visoki svećenik, ili u tvrđavi Antonia, gdje je vladao Rim. Naposljetku, ako je kraljevstvo Božje, kakvim ga je Isus predstavio, stvarno, ne treba li onda stvarnog, fizičkog kralja? Ne želi li Isus kraljevsku titulu za sebe? Obećao je tron svakome od dvanaest apostola. Nije li sebi zamislio tron?

Istina, Isus nije dao pojedinosti o novom svjetskom poretku koji je zamislio (iako to nije učinio niti jedan kraljevski pretendent njegova vremena). U Isusovim učenjima o kraljevstvu Božjem nema političkih programa, nema detaljnog plana, nema određenih političkih ili ekonomskih preporuka. Čini se da ga nimalo ne zanima urediti kako bi Božja vladavina na zemlji zapravo trebala funkcionirati. To treba odrediti sam Bog. Ali nema sumnje da je Isus imao jasnu viziju svoje uloge u kraljevstvu Božjem: „Ako prstom Božjim istjerujem demone, onda je sigurno stiglo kraljevstvo Božje.”

Prisutnost kraljevstva Božjeg Isusu je dala snagu da liječi bolesne i opsjednute demonima. Ali u isto vrijeme Isusova su izlječenja i egzorcizmi ostvarivali kraljevstvo Božje. Bila je to, drugim riječima, simbiotska veza. Kao Božji poslanik na zemlji – onaj koji je upravljao Božjim prstom – Isus je dovodio kraljevstvo Božje i uspostavljao Božju vlast putem svojih čudesnih djela. On je, zapravo, bio utjelovljeno kraljevstvo Božje. Tko bi drugi sjeo na Božji tron?

Nije stoga čudno da je, kad je na kraju života stajao pretučen i izranjavan pred Poncijem Pilatom kako bi odgovorio na optužbe protiv sebe, Isus upitan samo jedno pitanje. Bilo je to jedino

važno pitanje, jedino pitanje na koje je morao odgovoriti pred rimskim guvernerom prije nego ga pošalju na križ kako bi primio standardnu kaznu svih pobunjenika i buntovnika.

„Jesi li ti kralj Židova?”

Što kažete, tko sam?

Prošle su manje ili više dvije godine otkako je Isus iz Nazareta prvi put susreo Ivana Krstitelja na obali rijeke Jordan i pratio ga u judejsku pustinju. U to doba Isus nije samo ponio učiteljevu poruku o kraljevstvu Božjem; proširio ju je u pokret nacionalnog oslobođenja za obespravljene i potrebite, pokret zasnovan na obećanju da će se Bog uskoro uplesti na strani slabih i siromašnih, da će uništiti imperijalnu rimsku silu, baš kao što je uništio faraonovu vojsku nekoć davno, i da će osloboditi Hram iz ruku licemjera koji ga drže. Isusov je pokret privukao niz gorljivih učenika od kojih je njih dvanaestoro dobilo ovlasti samostalno propovijedati njegovu poruku. U svakom gradu u koji ulaze, u selima i provinciji okuplja se velika gomila kako bi čula propovijedanje Isusa i njegovih učenika te sudjelovala u besplatnim izlječenjima i egzorcizmima koje nude onima koji traže njihovu pomoć.

No usprkos njihovu relativnom uspjehu, Isus i njegovi učenici svoje su aktivnosti uglavnom ograničili na sjeverne provincije Galileju, Feniciju i Gaulanitis, mudro se držeći podalje od Judeje i sjedišta rimske okupacije u Jeruzalemu. Kružnim su putem prošli kroz galilejsku provinciju posve zaobišavši gradove Seforis i Tiberijadu kako se ne bi sukobili s tetrarhovim snagama. Iako su pristupili bogatim lukama Tiru i Sidonu, suzdržali su se od ulaska u njih. Lutali su rubom Dekapolisa, ali strogo izbjegavali grčke gradove i pogansko stanovništvo u njima. Umjesto bogatih kozmopolisa regije, Isus je svoju pažnju usmjerio na siromašnija sela kao što su Nazaret, Kafarnaum, Batsaida i Nain gdje je njegovo obećanje novog svjetskog poretka željno prihvaćeno, te na obalne gradove koji okružuju Galilejsko more s izuzetkom Tiberijade u kojoj je stolovao Herod Antipa.

Nakon dvije godine vijesti o Isusu i njegovoj grupi sljedbenika konačno su stigle do Antipina dvora. Isus nipošto nije oklijevao

osuditi „Lisicu” koja uzima tetrarhiju Galileje i Pereje niti je štedio izliti prijezir na licemjerne svećenike i pismoznance – „gnijezdo gujinje” – koje će u nadolazećem kraljevstvu Božjem zamijeniti bludnice i carinici. Ne samo što je liječio one koje je Hram bio odbacio kao grešnike bez mogućnosti spasenja, već je očistio njihove grijehe, učinivši tako svećeničke moćnike nevažnima, zajedno s njihovim skupim, ekskluzivističkim ritualima. Njegova liječenja i egzorcizmi privukli su gomile prevelike da bi ih tetrah u Tiberijadi ignorirao, iako se činilo da nestalne mase sada više zanimaju njegovi „trikovi” od njegovih učenja, toliko da su neprestano tražili znak kako bi povjerovali njegovoj poruci. Isusu je konačno prekipjelo. „Naraštaj opak i preljubnički znak traži, ali mu se znak neće dati.” (Matej 12:38)

Sva je ta aktivnost pokrenula govorkanja ulizica s Antipina dvora o tome tko bi taj galilejski prorok mogao biti. Neki misle da je to ponovno rođeni Ilija ili neki od drugih „proroka starina”. To nije posve nerazuman zaključak. Ilija je živio u sjevernom kraljevstvu Izraela u devetom stoljeću prije naše ere i bio je paradigma proroka čudotvorca. Strašan i beskompromisan ratnik u ime Jahve, Ilija je želio iskorijeniti svako štovanje kanaanskog boga Baala među izraelitima. „Dokle ćete hramati na obje strane?” upitao je Ilija narod. „Ako je Jahve Bog, slijedite ga; ako je Baal, slijedite njega.” (Prva knjiga o Kraljevima 18:21)

Da bi dokazao superiornost Jahve, Ilija je četiri stotine i pedeset svećenika Baala izazvao na dvoboj. Pripremit će dva oltara, na svakome će se nalaziti bik smješten na gomilu drva. Svećenici će se moliti Baalu da preuzme žrtvu, a Ilija će se moliti Jahvi.

Baalovi svećenici molili su dan i noć. Glasno su vikali i rezali se mačevima i kopljima sve dok nisu bili prekriveni krvlju. Plakali su, preklinjali i molili Baala da spusti vatru, ali ništa se nije dogodilo.

Ilija je na svoju lomaču izlio dvanaest posuda vode, zakoračio unazad i zazvao boga Abrahama, Izaka i Izraela da pokaže svoju snagu. Odmah se s neba spustila velika vatrena kugla i proždrla bika, drvo, kamen, prah s tla i bazene vode oko žrtvenika. Kad su izraeliti vidjeli Jahvino djelo, pali su na koljena i štovali ga kao Boga. Ali Ilija nije bio gotov. Zgrabio je četiri stotine i pedeset Baalovih svećenika, natjerao ih u dolinu potoka Kišona i, prema spisima, golim rukama pobio svakoga od njih jer je bio „gorljiv

za Gospoda Boga svemogućega” (Prva knjiga o Kraljevima 18:20 – 40, 19:10).

Tako je silna bila Ilijina vjera da mu nije bilo dopušteno umrijeti, već je u vrtlogu uzašao na nebo kako bi sjedio pored Božjeg trona (Druga knjiga o Kraljevima 2:11). Njegov povratak na kraju vremena, kad će okupiti dvanaest plemena Izraela i otvoriti mesijansko doba, bio je predvidio prorok Malahija: „Evo, ja ću vam poslati proroka Iliju, prije nego dođe veliki i strašni dan Gospodnji. On će obratiti srca otaca k sinovima, i srca sinova k ocima, da ne dođem i ne udarim zemlju prokletstvom.” (Malahija 4:5 – 6)

Malahijino proročanstvo objašnjava zašto su dvorani u Tiberijadi u Isusu vidjeli ključnog Izraelova proroka posljednjih dana. Isus se nije pretjerano trudio obeshrabriti takve usporedbe, svjesno na sebe uzimajući simbole proroka Ilije – lutajuće namjesništvo, pozivanje učenika unaprijed, misija ponovne uspostave dvanaest plemena, strog fokus na sjeverne regije Izraela te znakove i čuda koja izvodi kamo god krenuo.

Antipu govorkanja s dvora nisu uvjerala. Vjeruje da prorok iz Nazareta nije Ilija, već Ivan Krstitelj kojeg je ubio, a koji je uskrsnuo od mrtvih. Zaslijepljen krivnjom zbog Ivanova smaknuća, ne može shvatiti Isusov pravi identitet (Matej 14:1 – 2; Marko 6:14 – 16; Luka 9:7 – 9).

U međuvremenu Isus i njegovi učenici nastavljaju svoje sporo putovanje prema Judeji i Jeruzalemu, ostavljajući za sobom selo Betsaidu u kojem je, prema Evandjelju po Marku, Isus nahranio pet tisuća ljudi sa samo pet kruhova i dvije ribe (Marko 6:30 – 44). Učenici počinju putovati rubovima rimskoga grada Filipove Cezareje, grada sjeverno od Galilejskog mora koje služi kao sjedište tetrarhije drugog sina Heroda Velikog, Filipa. Dok hodaju, Isus usput pita svoje sljedbenike: „Što govore ljudi, tko je Sin Čovječji?”

Odgovor učenika odražava spekulacije iz Tiberijade: „Jedni da je Ivan Krstitelj; drugi da je Ilija; treći opet da je Jeremija ili koji od prorokâ.”

Isus zastaje i okreće se svojim učenicima. „A vi, što vi kažete, tko sam ja?”

Šimun Petar, nominalni vođa Dvanaestorice, mora odgovoriti za ostale: „Ti si Krist-Pomazanik”, kaže Petar, otkrivajući na

ovom sudbonosnom dijelu priče iz evanđelja tajnu koju tetrarh u Tiberijadi nikako nije mogao shvatiti (Matej 16:13 – 16; Marko 8:27 – 29; Luka 9:18 – 20).

Šest dana kasnije Isus uzima Petra te braću Jakova i Ivana – sinove Zebedejeve – i vodi ih na visoku planinu, gdje se pred njihovim očima čudesno preobražava. „Odjeća mu je postala čudesno bijela, kao snijeg”, piše Marko, „bjelja nego bi to ijedan krojač na zemlji mogao pobijeliti.” Iznenada se na planini pojavljuje Ilija, prorok i prethodnik mesija. S njim je Mojsije, veliki osloboditelj i zakonodavac Izraelov, čovjek koji je slomio jaram izraelita i otpratio Božji narod u Obećanu zemlju.

Ilijinu prisutnost na planini već su najavile spekulacije u Tiberijadi i razmišljanja učenika u Filipovoj Cezareji. Ali Mojsijeva je pojava nešto posve drugo. Paralele između takozvane priče o transfiguraciji i priče iz Knjige Izlaska, kad Mojsije prima zakonik na brdu Sinaj teško je promašiti. I Mojsije sa sobom na planinu vodi tri prijatelja: Arona, Nadaba i Abihua. I on je fizički transformiran iskustvom. Ali dok je Mojsijeva preobrazba rezultat kontakta s Božjom slavom, Isus je transformiran svojom. Uistinu, scena je napisana tako da su Mojsije i Ilija – Zakon i proroci – jasno podređeni Isusu.

Učenici su prestravljeni prizorom, i s pravom. Petar pokušava olakšati nelagodu nudeći tri tabernakula: jedan Isusu, jedan Iliji i jedan Mojsiju. Dok govori, oblak zastire planinu, baš kao što je učinio prije više stoljeća na brdu Sinaj i glas iz njega odjekuje riječima koje su se začule s visina onoga dana kad je Isus započeo namjesništvo na rijeci Jordan: „Ovo je Sin moj, Ljubljeni! U njemu mi sva milina! Slušajte ga”, kaže Bog koji je Isusu nadjenuo isti nadimak kao i kralju Davidu (ho Agapitos, „Ljubljeni”). Tako je ono što Antipin dvor nije mogao shvatiti, a što je Šimun Petar jedva naslutio božanski potvrđeno glasom iz oblaka na vrhu planine: Isus je pomazani mesija, kralj Židova (Matej 17:1 – 8; Marko 9:2 – 8; Luka 9:28 – 36).

Ono što ove tri jasno međusobno povezane scene čini tako značajnima jest što se do ovoga trenutka u Isusovu namjesništvu, osobito kako je ono predstavljeno u najranijem evanđelju, onome po Marku, Isus ni na koji način nije očitovao o svojem mesijanskom identitetu. Zapravo je opetovano pokušavao sakriti svaku mesijansku težnju koju je možda imao. Utišava demone

koji ga prepoznaju (Marko 1:23 – 25, 34, 3:11 – 12). One koje liječi zaklinje na šutnju (Marko 1:43 – 45, 5:40 – 43, 7:32 – 36; 8:22 – 26). Zaklanja se nerazumljivim parabolama i silno se trudi prikriti svoj identitet i misiju od gomile koja se okuplja oko njega (Marko 7:24). Isus opetovano poriče, izbjegava, bježi i ponekad izravno odbacuje titulu mesije koju mu drugi nameću.

Postoji naziv za ovaj neobični fenomen koji svoje korijene ima u Evandjelju po Marku, ali može ga se pratiti u ostalim evandeljima. Naziva se „mesijanskom tajnom”.

Neki vjeruju da je mesijanska tajna izmišljotina samog evanđelista, da je to ili literarni način polaganog otkrivanja Isusova pravog identiteta ili mudar način naglašavanja čudesnosti i privlačnosti Isusove mesijanske osobe; usprkos mnogim pokušajima da svoj identitet sakrije od gomile, to je jednostavno nemoguće. „No što im je on više branio [da nikome ne govore o njemu]”, piše Marko, „oni su to više razglašavali.” (Marko 7:36)

Ipak to zahtijeva određenu razinu literarne vještine u Evandjelju po Marku za koju nema dokaza da ona postoji (Evandjelje po Marku napisano je grubim, elementarnim grčkim koji otkriva autorovo ograničeno obrazovanje). Ideja da je mesijanska tajna Markov način polagana otkrivanja Isusova identiteta prikriva temeljnu teološku tvrdnju koja se prvo pojavljuje u evandeljima: „Početak Evandjelja Isusa Krista Sina Božjega” (Marko 1:1). Neovisno o tome, čak u trenutku kad Šimun Petar prvi pretpostavlja Isusov mesijanski identitet u dramatičnom priznanju ispred Filipove Cezareje, doista čak i kad njegov identitet spektakularno otkriva sam Bog na vrhu planine, Isus i dalje učenicima zapovijeda tajnovitost, strogo im naređujući da nikome ne kažu što je Petar priznao (Marko 8:30) i trojici svjedoka transfiguracije zabranjuje da kažu riječ o tome što su vidjeli (Marko 9:9).

Vjerojatnije se mesijanska tajna može pratiti do povijesnog Isusa, iako je možda uljepšana i rekonstruirana u Markovu evanđelju prije nego su je slučajno i uz očite ograde adaptirali Matej i Luka. Činjenica da je mesijanska tajna možda povijesna pomaže objasniti zašto su se Markovi redaktori toliko trudili ispraviti prethodnikov portret mesije koji naizgled ne želi imati veze s tom titulom. Primjerice, dok Markova priča o priznanju Šimuna Petra završava s Isusom koji titulu ne prihvaća niti ne odbija, već jednostavno učenicima naređuje „da nikome ne govore o njemu”,

Matejeva priča o istom događaju, koju sastavlja dvadeset godina kasnije, sadrži Isusa koji Petru odgovara odlučnom potvrdom mesijanskog identiteta: „Blago tebi, Šimune, sine Jonin, jer ti to ne objavi tijelo i krv, nego Otac moj, koji je na nebesima.” (Matej 16:17)

Kod Marka čudesan trenutak na vrhu planine završava bez Isusova komentara, samo uz čvrst podsjetnik da nikome ne govore što se dogodilo. Ali kod Mateja transfiguracija završava dugačkom pričom koju pripovijeda Isus, a u kojoj Ivana Krstitelja identificira kao ponovno rođenog Iliju, time eksplicitno preuzimajući za samoga sebe, kao nasljednika Ivana/Ilije, odoru mesije (Matej 17:9 – 13). A ipak, usprkos apologetskom trudu, čak i Matej i Luka zaključuju Petrovo priznanje i transfiguraciju strogom Isusovom naredbom da, Matejevim riječima, „nikomu ne reknu da je on Krist” (Matej 16:20).

Ako je istina da je mesijansku tajnu moguće pratiti do povijesnog Isusa, onda je moguće da je to ključ otključavanja ne onoga što je rana Crkva mislila da Isus jest, nego onoga što je sam Isus mislio da jest. Istini za volju, taj zadatak nije lak. Iznimno je teško, ako ne i nemoguće, osloniti se na evanđelja kako bi se pristupilo Isusovoj samosvijesti. Kako je više puta zabilježeno, evanđelja nisu o čovjeku poznatom kao Isus iz Nazareta koji je živio prije dvije tisuće godina; ona su o mesiji kojeg su pisci evanđelja vidjeli kao eterično biće koje sjedi zdesna njihovu Bogu. Židovi prvog stoljeća koji su pisali o Isusu već su u glavi odlučili tko on jest. Konstruirali su teološki argument o prirodi i funkciji Isusa Krista ne sastavljajući biografiju ljudskog bića.

Ipak, nema sumnje da u evanđeljima postoji tenzija između načina na koji rana Crkva vidi Isusa i načina na koji Isus, čini se, vidi samoga sebe. Očito su učenici koji su Isusa slijedili smatrali da je on mesija, bilo tijekom života ili odmah nakon smrti. Ali ne treba zaboraviti da u Palestini prvog stoljeća mesijanska očekivanja nisu bila jedinstveno definirana. Čak se ni oni Židovi koji su se slagali da je Isus mesija nisu slagali oko toga što mesija zapravo znači. Kad su pregledali površna proročanstva u spisima, otkrili su zbunjujući, često kontradiktoran niz stavova i mišljenja o misiji i identitetu mesije. On će biti eshatološki prorok koji će se pojaviti na kraju dana (Daniel 7:13 – 14; Jeremija 31:31 – 34). Bit će osloboditelj koji će izbaviti Židove iz ropstva (Ponovljeni

zakon 18:15 – 19; Izaija 49:1 – 7). Bit će pretendent na kraljevsku titulu koji će ponovno stvoriti kraljevstvo Davidovo (Micej 5:1 – 5; Zaharija 9:1 – 10).

U Palestini prvog stoljeća gotovo svaki pretendent na titulu mesije pripada jednoj od ovih mesijanskih paradigmi. Ezekija, šef bandita, Juda Galilejac, Šimun iz Pereje i pastir Atronges svi su modelirali davidovski ideal, kao i Menahem te Šimun bar Giora tijekom židovskih ratova. To su bili kraljevi mesije čije su kraljevske aspiracije bile jasno definirane njihovim revolucionarnim djelima protiv Rima i njegovih klijenata u Jeruzalemu. Drugi su, poput Teude čudotvorca, Egipćanina i Samarićanina sebe predstavljali kao mesije osloboditelje prema modelu Mojsija, a svaki bi potencijalni mesija obećavao osloboditi svoje sljedbenike jarma rimske okupacije putem nekog čudesnog djela. Proroci poput Ivana Krstitelja i svetca Isusa ben Ananije možda nisu otvoreno iskazivali neke mesijanske ambicije, ali njihova proročanstva o kraju vremena i nadolazećem Božjem sudu jasno slijede arhetip mesije proroka koji je moguće naći u Hebrejskim spisima i rabin-skim tradicijama i komentarima poznatim kao Targum.

Za ranu je Crkvu problem što se Isus ne uklapa ni u jednu od mesijanskih paradigmi koje nudi hebrejska Biblija, niti ispunjava ijedan zahtjev koji se od mesije očekuje. Isus je govorio o kraju dana, ali to se nije dogodilo, čak ni nakon što su Rimljani uništili Jeruzalem i oskvrnavili Božji Hram. Obećao je da će Bog Židove izbaviti iz ropstva, ali Bog to nije učinio. Zakleo se da će se obnoviti dvanaest plemena Izraela i povratiti naciju; umjesto toga, Rimljani su oteli Obećanu zemlju, pobili njezine stanovnike i izgnali preživjele. Kraljevstvo Božje koje je Isus bio obećao nikada nije stiglo; novi svjetski poredak kakav je opisao nije se dogodio. Prema standardima kulta Židova i Hebrejskih spisa, Isus u svojim mesijanskim nastojanjima nije bio ništa uspješniji od drugih neuspjelih mesija.

Rana je Crkva očito prepoznavala tu dilemu i, kako će postati očito, donijela svjesnu odluku promijeniti te mesijanske standarde. Pomiješali su i povezali različite opise mesija koje su pronašli u hebrejskoj Bibliji kako bi stvorili kandidata koji nadilazi određeni mesijanski model ili očekivanja. Isus možda nije bio prorok, osloboditelj ili kralj. Ali to je zato što se uzdigao iznad tih jednostavnih mesijanskih paradigmi. Kako je transfiguracija dokazala,

Isus je bio veći od Ilije (proroka), veći od Mojsija (osloboditelja), veći čak i od Davida (kralja).

Rana je Crkva možda tako shvaćala Isusov identitet. Ali čini se da ga sam Isus nije tako doživljavao. Naposljetku, u čitavom prvom evanđelju ne postoji jasna mesijanska izjava o samome Isusu, čak ni na samome kraju kad stoji pred visokim svećenikom Kajfom i pomalo pasivno prihvaća titulu koju mu drugi silom nameću (Marko 14:62). Isto vrijedi za rani materijal Q izvora koji također ne sadrži niti jednu Isusovu mesijansku izjavu.

Možda Isus nije želio preuzeti mesijanska očekivanja koja su Židovi imali od mesije. Možda je izravno odbijao takvu oznaku. Kako bilo, ostaje činjenica da, posebno kod Marka, svaki put kad mu netko pokuša prišiti titulu mesije – demon, molitelj, neki od učenika ili sam Bog – Isus je odbija ili, u najboljem slučaju, nevoljko prihvaća i nosi s oprezom.

Kako god Isus shvaćao svoju misiju i identitet – i je li sam vjerovao da je mesija – ono što dokazi iz najranijih evanđelja govore jest da se, iz nekog već razloga, Isus iz Nazareta nije otvoreno nazivao mesijom. Niti se, usput budi rečeno, Isus nazivao „sinom Božjim”, što je još jedna titula koju su mu drugi pripisali. (Suprotno kršćanskim vjerovanjima, titula „sin Božji” nije opis Isusove rodbinske veze s Bogom, već tradicionalan opis za kraljeve Izraela. Brojni su likovi nazivani „sinom Božjim” u Bibliji, nitko češće od Davida, najvećeg kralja – Druga knjiga o Samuelu 7:14; Psalmi 2:7, 89:26; Izaija 42:1). Umjesto toga, kad govori o sebi, Isus koristi posve drugačiju titulu, tako enigmatsku i jedinstvenu da su stoljećima znanstvenici pokušavali odgonetnuti što je njome mogao misliti. Isus sebe naziva „sinom čovječjim”.

Fraza „sin čovječji” (ho huios tou anthropou na grčkom) u Novom se zavjetu pojavljuje osamdeset puta, a samo jednom, u posve lirskom odlomku iz Djela apostolskih, ona dolazi s usana neke druge osobe. U tom odlomku iz Djela apostolskih Isusov sljedbenik po imenu Stjepan kamenovan je nasmrt jer je Isusa proglasio obećanim mesijom. Kad ga ljutita rulja Židova okruži, Stjepan ima iznenadnu čudesnu viziju u kojoj pogleda nebesa i vidi Isusa omotanog slavom Božjom. „Pogledajte!” viče Stjepan, ruku podignutih u zrak. „Evo vidim nebesa otvorena i Sina Čovječjega gdje stoji zdesna Bogu” (Djela apostolska 7:56). To su posljednje riječi koje će izgovoriti prije nego kamenje poleti.

Stjepanovo prepoznatljivo frazemsko korištenje titule dokaz je da su kršćani nakon smrti Isusa nazivali sinom čovječjim. Ali ekstremna rijetkost termina izvan evanđelja i činjenica da se on nikad ne pojavljuje u Pavlovim pismima znači da je manje vjerojatno da je sin čovječji kristološki izraz koji je rana Crkva osmislila kako bi opisala Isusa. Upravo suprotno, titula je tako višeznačna i tako se rijetko pojavljuje u Hebrejskim spisima da do danas nitko nije siguran što ona zapravo znači i gotovo je sigurno da si ju je Isus sam nadjenuo.

Treba, naravno, spomenuti da je Isus govori aramejski, a ne grčki, što znači da bi, ako bi izraz „sin čovječji” zaista bio njegov, on vjerojatno koristio frazu *bar enash(a)* ili njezin hebrejski ekvivalent *ben adam*, a oboje znači „sin ljudskog bića”. Drugim riječima, reći „sin čovječji” na hebrejskom ili aramejskom znači reći „čovjek”, i hebrejska Biblija taj izraz upravo tako koristi: „Bog nije čovjek da bi slagao, nije sin Adama da bi se kajao.” (Knjiga Brojeva 23:19)

Može se tvrditi i da je Isus taj izraz koristio kao uobičajeni hebrejski/aramejski idiom za „čovjeka”. Idiomaticki osjećaj svakako je prisutan u nekoj od najranijih izreka sina čovječjeg u Q materijalu i Evanđelju po Marku:

„Lisice imaju jazbine i ptice nebeske gnijezda, a Sin Čovječji [dakle, čovjek kao ja] nema gdje bi glavu naslonio.” (Matej 8:20 | Luka 9:58)

„I rekne li tko riječ protiv Sina Čovječjega, oprostit će mu se. Ali tko rekne protiv Duha Svetoga, neće mu se oprostiti ni na ovom svijetu ni u budućem.” (Matej 12:32 | Luka 12:10)

Neki su čak tvrdili da je Isus namjerno koristio izraz kako bi naglasio svoju ljudskost, da je to način da kaže „ja sam ljudsko biće [*bar enash*]”. No takvo se objašnjenje zasniva na pretpostavci da narod Isusova vremena treba podsjetiti da je on zapravo „ljudsko biće”, kao da je to dvojbeno. Svakako nije bilo. Moderni kršćani mogu Isusa smatrati inkarnacijom Boga, ali takva koncepcija mesije anatema je pet tisuća godina židovskih spisa, misli i teologije. Ideja da bi Isusovu publiku trebalo neprestano podsjećati da je on samo čovjek jednostavno nema smisla.

U svakom slučaju, iako je istina da se aramejska fraza u svojem nesvršenom obliku (*bar enash* umjesto određenog oblika *bar enasha*) može prevesti kao „sin čovječji” ili samo „čovjek”, grčka

verzija ho huios tou anthropou može značiti samo „sin čovječji”. Razlika između aramejskog i grčkog značajna je i nije vjerojatno da je rezultat lošeg prijevoda evanđelista. Koristeći određen oblik fraze, Isus je koristi na posve nov i dosad neviđen način: kao titulu, a ne kao idiom. Jednostavnije rečeno, Isus se nije nazivao „sinom čovječjim”. Nazivao se „Sinom Čovječjim”.

Isusovo idiosinkratsko korištenje ove kriptične fraze vjerojatno je bilo posve novo za njegovu publiku. Često se pretpostavlja da su Židovi znali o čemu govori kad bi se nazvao Sinom Čovječjim. Nisu. Zapravo Židovi Isusova doba nisu imali jedinstvenu ideju o „sinu čovječjem”. Nije bila stvar u tome da je fraza Židovima bila nepoznata jer bi ona trenutačno pokrenula čitav niz slika iz knjiga Ezekiel, Daniela ili Psalama. Stvar je u tome da je nisu prepoznavali kao titulu, onako kako bi to učinili sa Sinom Božjim.

I Isus je također vjerojatno pogledao u Hebrejske spise kako bi sastavio svoje slike Sina Čovječjeg kao zasebnog pojedinca, umjesto samo kao oznaku za „čovjeka”. Mogao je koristiti Ezekielovu knjigu u kojoj se o proroku govori kao o „sinu čovječjem” gotovo devedeset puta: „I reče mi [Bog]: ‘Sine čovječji [ben adam], na noge se, da s tobom govorim’” (Ezekiel 2:1). Ipak, ako se znanstvenici oko nečeg slažu, onda je to da je primarni izvor Isusove specifične interpretacije izvor imao u Danielovoj knjizi.

Napisana tijekom vladavine seleukidskog kralja Antioha Epifana (175. g. pr. n. e. – 164. g. pr. n. e) – kralja koji je mislio da je bog – Danielova knjiga bilježi niz apokaliptičnih vizija koje prorok tvrdi da ih je imao dok je radio kao vidjelac na babilonskom dvoru. U jednoj od tih vizija Daniel vidi četiri čudovišne zvijeri kako se uzdižu iz velikog mora. Svaka od zvijeri predstavlja jedno od velikih kraljevstava: Babilon, Perziju, Medeju i grčko kraljevstvo kralja Antioha. Četiri su zvijeri puštene na zemlju kako bi pljačkale i rušile gradove ljudi. Usred te smrti i uništenja, Daniel vidi ono što opisuje kao „Pradavnog” (Boga) kako sjedi na tronu od vatre, odjeća mu je bijela kao snijeg, a kosa na glavi kao najčišća vuna. „Tisuću tisuća služahu njemu”, piše Daniel, „mirijade stajahu pred njim.” Pradavni donosi sud zvijerima, neke ubijajući i spaljujući, a nad drugima preuzimajući vlasništvo i autoritet. Tada, dok Daniel zadivljeno gleda spektakl, on vidi „na oblacima nebeskim dolazi kao Sin čovječji”.

„On se približi Pradavnome i dovedu ga k njemu”, piše Daniel o tajanstvenom liku. „Njemu bi predana vlast, čast i kraljevstvo, da mu služe svi narodi, plemena i jezici. Vlast njegova vlast je vječna i nikada neće proći, kraljevstvo njegovo neće propasti” (Daniel 7:14). Stoga se „onaj kao sin čovječji” o kojem Daniel govori čini kao posebna osoba i dobio je suverenitet nad zemljom te pripadajuću moć i autoritet da vlada kao kralj nad svim nacijama i narodima.

Daniel i Ezekiel nisu jedine knjige u kojima se to korištenje izraza „sin čovječji” odnosi na jednu i posebnu osobu. Fraza se na jednak način pojavljuje u apokrifnim knjigama Četvrtoj knjizi o Ezri i Prvoj knjizi o Enohu, posebno u odjeljku Enohovih parabola koji se popularno zove Sličnosti (1 Enoh 37:72). U Sličnostima Enoh ima viziju tijekom koje pogleda u nebo i vidi osobu koju opisuje kao „sina čovječjeg kojem pripada sva pravičnost”. Tu figuru naziva „Odabrani” i sugerira da ga je Bog imenovao kako bi se spustio na zemlju i u njegovo ime sudio čovječanstvu. On će dobiti vječnu moć i kraljevstvo na zemlji i prenositi će vatreni sud na kraljeve ovoga svijeta. Bogati i moćni molit će za njegovu milost, ali milosti neće dobiti. Na kraju tog poglavlja čitatelj otkriva da je taj sin čovječji zapravo sam Enoh.

U Četvrtoj knjizi o Ezri lik sina čovječjeg izlazi iz mora, leteći na „rajskim oblacima”. Kao u Danielu i Enohu, i Ezrin sin čovječji dolazi suditi zlima. Dobiva zadatak obnoviti dvanaest plemena Izraela i okupiti će svoje snage na planini Sion te uništiti vojske ljudi. Ali dok se Ezrin apokaliptični sudac „doima poput čovjeka”, on nije puki smrtnik. On je biće koje je već postojalo s vrhunskim moćima, biće koje rige vatru kako bi progutalo Božje neprijatelje.

I Četvrta knjiga o Ezri i Enohove Sličnosti napisane su potkraj prvog stoljeća naše ere, nakon uništenja Jeruzalema i dugo nakon Isusove smrti. Nema sumnje da su ta dva apokrifna teksta pod utjecajem ranih kršćana koji su se uhvatili duhovnijeg ideala o sinu čovječjem koji je već postojao kako bi interpretirali Isusovu misiju i identitet i jednostavnije objasnili zašto nije uspio ispuniti svoju mesijansku ulogu na zemlji. Osobito Evanđelje po Mateju koje je napisano otprilike u isto doba kada i Sličnosti te Četvrta knjiga o Ezri iz njih povlači slikovitost, uključujući „tron slave” na koji će Sin Čovječji sjesti na kraju vremena (Matej 19:28; Prva

knjiga o Enohu 62:5) i „peć ognjenu” u koju će baciti sve grešnike (Matej 13:41 – 42; Prva knjiga o Enohu 54:3 – 69) – te se fraze ne pojavljuju drugdje u Novom zavjetu. Ali nema šanse da je Isus iz Nazareta koji je umro više od šezdeset godina prije nego su sastavljene Sličnosti ili Četvrta knjiga o Ezri, utjecao na ijedno od tih djela. I dok se slika Enoha/Ezre kao vječnog sina čovječjeg kojeg je Bog odabrao od početka vremena da sudi čovječanstvu i u ime Boga vlada na zemlji prenosi na Isusa (toliko da je u trenutku Ivanova pisanja njegova evanđelja Sin Čovječji posve božanska figura – logos – prilično nalik primarnom muškarcu u Četvrtoj knjizi o Ezri), Isus nije na isti način mogao razumjeti Sina Čovječjeg.

Ako prihvatimo konsenzus da je Isusova glavna, ako ne i jedina referenca na Sina Čovječjeg Danielova knjiga, tada trebamo tražiti odlomak u evanđeljima u kojem Isusovo korištenje te titule najbliže odražava Danielovo kako bismo otkrili što je Isus time mislio. Srećom, ta je posebna izreka o sinu čovječjem koja se zbiva krajem Isusova života jedna za koju se većina znanstvenika slaže da je autentična i da ju je moguće pratiti do povijesnog Isusa.

Prema evanđeljima, Isus je odvučen sinedriju kako bi odgovorio na optužbe protiv sebe. Dok jedan za drugim visoki svećenici, starješine i pismoznanci bacaju optužbe u njegovu smjeru, Isus sjedi miran, tih i ne odgovara. Konačno visoki svećenik Kajfa Isusa pita izravno: „Jesi li ti mesija?”

Ovdje se, na kraju putovanja započetog na svetim obalama rijeke Jordan, mesijanska tajna konačno otkriva i Isusova prava priroda pokazuje.

„Jesam”, odgovara Isus.

Ali tad se ova dosad najjasnija i najsažetija izjava koju Isus daje o svojem mesijanskom identitetu zamučuje ekstatičnim pretjerivanjem posuđenim izravno iz Danielove knjige koja ponovno sve zbunjuje: „I gledat ćete Sina Čovječjega gdje sjedi zdesna Sile i dolazi s oblacima nebeskim.” (Marko 14:62)

Prvi dio Isusova odgovora visokom svećeniku aluzija je na Psalme u kojima Bog obećava Davidu da će sjediti njemu zdesna, „dok ne položim dušmane za podnožje tvojim nogama” (Psalmi 110:1). Ali fraza „dolazi s oblacima nebeskim” izravna je referenca na sina čovječjeg iz Danielove vizije (Daniel 7:13).

Ovo nije prvi put da Isus nečiju objavu njega kao mesije usmjerava u dijatribu o Sinu Čovječjem. Nakon Petrova priznanja u Filipovoj Cezareji, Isus ga prvo ušutkava, a onda kreće opisati kako Sin Čovječji mora patiti i biti odbačen prije nego bude ubijen i ponovno uskrsne tri dana kasnije (Marko 8:31). Nakon transfiguracije, Isus učenike zaklinje na šutnju, ali tek „dok Sin Čovječji od mrtvih ne ustane” (Marko 9:9). U oba slučaja jasno je da Isusovo shvaćanje Sina Čovječjeg ima primat nad idejom drugih o njegovu mesijanskom identitetu. Čak i na kraju života, dok stoji u prisutnosti svojih tužitelja, spreman je prihvatiti generičku titulu mesije samo ako ju je moguće prilagoditi njegovoj posebnoj interpretaciji nalik Danielovoj knjizi, onoj o Sinu Čovječjem.

To nam govori da je ključ otkrivanja mesijanske tajne, a s njome i Isusova poimanja sebe, u otkrivanju njegove jedinstvene interpretacije fraze „onaj nalik sinu čovječjem” u Danielovoj knjizi. I ondje možemo najbliže doći otkrivanju Isusove ideje o samome sebi. Jer dok se znatiželjni lik sina čovječjeg u Danielu nikad eksplicitno ne otkriva kao mesija, jasno je i nedvosmisleno nazvan kraljem – onim koji će u ime Boga vladati narodima zemlje. Je li to ono na što Isus misli kada si nadjeva čudnu titulu „Sin Čovječji”? Naziva li sebe kraljem?

Isus nadugačko govori o Sinu Čovječjem, često kontradiktornim terminima. On je moćan (Marko 14:62), a opet pati (Marko 13:26). On je prisutan na zemlji (Marko 2:10), a opet dolazi u budućnosti (Marko 8:38). Ljudi će ga odbaciti (Marko 10:33), a opet će im suditi (Marko 14:62). On je i vladar (Marko 8:38) i sluga (Marko 10:45). Ali na površini se pojavljuje niz kontradiktornih izjava koje su prilično sukladne tome kako Isus opisuje kraljevstvo Božje. Doista, dvije ideje – Sin Čovječji i kraljevstvo Božje – često su međusobno povezane u evanđeljima, iako predstavljaju jedan te isti koncept. Obje su opisane iznenađujuće sličnim terminima, a povremeno se te dvije predstavljaju kao međusobno zamjenjive, kao kad Evanđelje po Mateju mijenja slavni stih u Marku 9:1: „Zaista, kažem vam, neki od ovdje nazočnih neće okusiti smrti dok ne vide da je kraljevstvo Božje došlo u sili” u „Zaista, kažem vam, neki od ovdje nazočnih neće okusiti smrti dok ne vide Sina Čovječjega gdje dolazi sa svojim kraljevstvom.” (Matej 16:28)

Mijenjajući jedan izraz drugim, Matej implicira da je kraljevstvo koje pripada Sinu Čovječjem identično kraljevstvu Božjem. A kako je kraljevstvo Božje sagrađeno na potpunom preokretu postojećeg reda, preokretu u kojem siromašni postaju snažni, a krotki postaju moćni, ima li boljeg kralja koji će u ime Božje vladati njime od onoga koji utjelovljuje novi društveni poredak, okrenut naopako? Kralj seljak. Kralj bez mjesta na koje će položiti glavu. Kralj koji je došao služiti, a ne biti služen. Kralj koji jaše na magarcu.

Kad se Isus nazove Sinom Čovječjim koristeći opis iz Daniela kao titulu, on iznosi jasnu izjavu o tome kako vidi svoj identitet i misiju. Povezuje se s paradigmom davidovskog mesije, kraljem koji će vladati zemljom u ime Božje, koji će okupiti dvanaest plemena Izraelovih (u Isusovu slučaju, putem njegovih dvanaest apostola koji će „sjediti na dvanaest tronova”) i povratiti narod Izraela nekadašnjoj slavi. On traži isti položaj kao i kralj David, „zdesna Moći”. Ukratko, traži titulu kralja. On tvrdi, iako na namjerno kriptičan način, da njegova uloga nije tek dovesti kraljevstvo Božje putem čudesnih djela; njegova je uloga vladati tim kraljevstvom u ime Božje.

Prepoznajući očitu opasnost svojih kraljevskih ambicija i željeći izbjeći, ako je ikako moguće, sudbinu drugih koji su se drznuli tražiti titulu, Isus pokušava obuzdati sve objave da je on mesija, umjesto toga birajući dvoznačniju, manje otvoreno agresivnu titulu „Sina Čovječjeg”. Mesijanska tajna rađa se upravo iz napetosti koja se zbiva između Isusove želje da promovira svoj identitet sina čovječjeg umjesto mesijanske titule koju mu daju sljedbenici.

Neovisno o tome kako je Isus promatrao samoga sebe, ostaje činjenica da nikad nije uspio uspostaviti kraljevstvo Božje. Izbor rane Crkve jasan je: ili je Isus još jedan neuspjeli mesija ili je ono što su Židovi Isusova vremena očekivali od mesije pogrešno i potrebno je promijeniti očekivanja. Onima koji su pripadali posljednjoj grupi, apokaliptične slike iz Prve knjige o Enohu i Četvrte knjige o Ezri, obje napisane mnogo nakon Isusove smrti, utrle su put, omogućavajući ranoj Crkvi da zamijeni Isusovo shvaćanje samoga sebe kao kralja i mesije novom paradigmom nastalom nakon pobune Židova, paradigmom mesije kao o nekome tko je vječan, predodređen, nebeski i božanski Sin Čovječji, onaj čije „kraljevstvo” nije ovaj svijet.

Ali Isusovo kraljevstvo – kraljevstvo Božje – uvelike je s ovoga svijeta. Iako je ideja da bi siromašni galilejski seljak tražio kraljevsku titulu možda smiješna, nije ništa apsurdnija od kraljevskih ambicija Isusove braće mesija Jude Galilejca, Menahema, Šimuna bar Giore, Šimuna bar Kokhbe i ostalih. Kao i oni, Isus svoje kraljevske težnje nije temeljio na moći ili bogatstvu. Kao i oni, Isus nije imao veliku vojsku s kojom bi zauzeo kraljevstva ljudi niti flotu koja će pokoriti rimska mora. Jedino oružje kojim je mogao graditi kraljevstvo Božje bilo je ono koje su koristili mesije prije i poslije njega, isto oružje koje su koristili pobunjenici i banditi koji će naposljetku Rimsko Carstvo istjerati iz Božjega grada: gorljivost.

Sada dolazi svetkovina Pashe – slavlja Izraelova oslobođenja od poganske vlasti – i Isus će konačno njihovu poruku odnijeti u Jeruzalem. Naoružan gorljivošću kao oružjem, izravno će izazvati vlasti Hrama i njihove rimske nadglednike kako bi pokazao tko doista vlada Svetom zemljom. Ali iako je svetkovina Pashe, Isus u Sveti Grad ne ulazi kao nevažan hodočasnik. On je pravi kralj Jeruzalema; on dolazi zatražiti Božje prijestolje. A jedini način na koji kralj može ući u Jeruzalem jest uz oduševljeno mnoštvo koje maše maslinovim grančicama, objavljujući pobjedu nad Božjim neprijateljima, polažući ogrtače na tlo pred njime i vičući, „Hosana Sinu Davidovu! Blagoslovljen Onaj koji dolazi u ime Gospodnje!” (Matej 21:9; Marko 11:9 – 10; Luka 19:38)

Ne kralj, već car

On moli kada naposljetku dođu po njega: bijesna gomila koja maše mačevima, bakljama i drvenim palicama, a poslali su je svećenici i starješine kako bi Isusa uhitili u njegovu skrovištu u Getsemanskim vrtovima. Gomila nije neočekivana. Isus je svoje učenike upozorio da će doći po njega. Zato se kriju u Getsemaniju zaklonjeni tamom i naoružani mačevima – baš kako je Isus bio zapovjedio. Spremni su na sukob. Ali gomila točno zna gdje ih naći. Dojavio im je to jedan od Dvanaestorice, Juda Iškariot koji zna njihovo mjesto i može lako identificirati Isusa. Ipak, Isus i njegovi učenici neće poći lako. Jedan od njih izvlači mač i nastaje kratko koškanje u kojem je ozlijeđen sluga visokog svećenika. No otpor je uzaludan i učenici su prisiljeni napustiti svojeg učitelja i pobjeći u noć, a Isus je uhićen, vezan i odvučen nazad u grad kako bi se suočio sa svojim tužiteljima.

Dovode ga u dvorište visokog svećenika Kajfe gdje su okupljeni glavni svećenici, pismoznanci i starješine – čitav sinedrij. Ondje ga ispituju o prijetnjama koje je izrekao o Hramu, koristeći protiv njega njegove vlastite riječi: „Mi smo ga čuli govoriti: ‘Ja ću razvaliti ovaj rukotvoreni Hram i za tri dana sagraditi drugi, nerukotvoreni!’”

To je teška optužba. Hram je vrhovna građanska i vjerska institucija Židova. Ona je jedini izvor kulta Židova i temeljni simbol rimske hegemonije nad Judejom. Čak i najslabija prijetnja Hramu trenutačno privlači pažnju svećeničkih i rimskih vladara. Nekoliko godina ranije, kad su dva rabina zelota, Juda, sin Seforejev, i Matija, sin Margalov, sa svojim učenicima podijelili planove uklanjanja zlatnog orla kojeg je Herod Veliki postavio iznad glavnog ulaza u Hram, oba su rabina i četrdeset njihovih učenika uhićeni i živi spaljeni.

Ipak, Isus odbija odgovoriti na optužbe iznesene protiv sebe, vjerojatno zato što nema odgovora koji može dati. Naposljetku, javno je i opetovano prijetio Hramu Jeruzalema zaklinjući se da „neće se ostaviti ni kamen na kamenu nerazvaljen” (Marko 13:2). U Jeruzalemu je tek nekoliko dana, ali već je izazvao nered u Dvorištu za neznabošce, nasilno omevši financijske transakcije Hrama. Zamijenio je skupe žrtve krvi i mesa koje Hram propisuje svojim besplatnim liječenjima i egzorcizmima. Tri je godine bjesnio protiv hramskog svećenstva, prijeteci njihovu primatu i moći. Osudio je pismoznance i starješine kao „leglo gujinje” i obećao da će kraljevstvo Božje izbrisati cijelu svećeničku klasu. Samo je njegovo namjesništvo zasnovano na uništenju postojećeg reda i uklanjanju moći svake osobe koja je sada prisutna na njegovu suđenju. Što više reći?

Kad dođe jutro, Isus je ponovno vezan i ispraćen kroz grube kamene bedeme tvrđave Antonije kako bi se pojavio pred Poncijem Pilatom. Kao guverneru, Pilatova je glavna odgovornost u Jeruzalemu održati red u ime cara. Jedini razlog zašto bi siromašni židovski seljak i najamni radnik bio doveden pred njega jest ugrožavanje tog reda. U suprotnom ne bi bilo saslušanja, ne bi bilo postavljanja pitanja, ne bi bilo potrebe za obranom. Pilat, kako povijesne knjige otkrivaju, nije bio sklon suđenjima. U svojih deset godina na mjestu guvernera Jeruzalema poslao je tisuće i tisuće na križ jednostavnim potezom pera od trske po papirusu. Ideja da bi on makar bio u istoj prostoriji s Isusom, kamoli se udostojio dopustiti mu „suđenje” graniči s maštom. Ili je prijetnja koju je Isus predstavljao stabilnosti Jeruzalema bila tako velika da je on jedan od tek šačice Židova koji su dobili priliku stajati pred Pilatom i odgovarati za svoje navodne zločine ili je takozvano suđenje pred Pilatom čista izmišljotina.

Postoji razlog da sumnjamo u ovo posljednje. Scena ima prepoznatljiv dah teatra. To je konačni trenutak u Isusovu namjesništvu, kraj putovanja koje je počelo tri godine ranije na obalama rijeke Jordan. U Evandjelju po Marku Isus govori samo još jednom nakon tog razgovora s Pilatom – dok visi na križu. „Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?” (Marko 15:34)

Ipak, u Markovu pripovijedanju priče nešto se zbiva između Isusova suđenja pred Pilatom i smrti na križu, nešto što je toliko nevjerojatno i tako očito izmišljeno, da baca sumnju na čitavu

epizodu koja vodi do Isusova raspeća. Pilat, nakon što je razgovarao s Isusom i proglasio ga nevinim po svim točkama optužbe, dovodi ga Židovima zajedno s banditom (lestes) po imenu Abas koji je optužen da je tijekom nereda u Hramu ubio rimske čuvare. Prema Marku, običaj je da rimski guverner tijekom Pashe jednog zatvorenika pusti Židovima, onoga kojeg zatraže. Kad Pilat pita gomilu kojeg zatvorenika žele pustiti – Isusa, propovjednika i izdajicu Rima ili Bar Abasa, pobunjenika i ubojicu – gomila traži pobunjenika i raspinjanje propovjednika.

„Zašto?” pita Pilat kojeg boli što nevinog židovskog seljaka mora osuditi na smrt. „Ta što je zla učinio?”

Ali gomila još glasnije traži Isusovu smrt. „Raspni ga! Raspni ga!” (Marko 15:1 – 20)

Taj prizor nema nikakva smisla. Na stranu činjenica da, osim u evanđeljima, ne postoji ni trun povijesnih dokaza o postojanju sličnog običaja tijekom Pashe od strane rimskoga guvernera. Ali nevjerojatan je portret Poncija Pilata – čovjeka poznatog po svojem prijeziru prema Židovima, potpunom odbacivanju židovskih rituala i običaja i sklonosti odsutnom potpisivanju tolikog broja naredbi o pogubljenju da je protiv njega poslana formalna pričužba u Rim – koji je makar trenutak svojeg vremena posvetio razmišljanju o sudbini još jednog židovskog buntovnika.

Zašto bi Marko osmislio tako očito fiktivan prizor, onaj koji bi židovska publika odmah prepoznala kao lažan? Odgovor je jednostavan: Marko ne piše za židovsku publiku. Markova je publika u Rimu, gdje se i on sam nalazi. Njegova priča o životu i smrti Isusa iz Nazareta napisana je mnogo mjeseci nakon što je židovski ustanak ugašen, a Jeruzalem uništen.

Poput Židova, rani su se kršćani borili naći smisao židovskog ustanka i njegovih posljedica. Štoviše, morali su iznova interpretirati Isusovu revolucionarnu poruku i njegov osobni identitet kao kraljevskog Sina Čovječjeg u svjetlu činjenice da se kraljevstvo Božje koje su čekali nikada nije materijaliziralo. Bilo je samo prirodno da se pisci evanđelja, raspršeni diljem Rimskog Carstva, distanciraju od židovskog pokreta za neovisnost brišući iz priče o Isusu, što je više moguće, svaki trag radikalizma ili nasilja, revolucionarnosti ili gorljivosti i prilagođavajući Isusove riječi i djela novoj političkoj situaciji u kojoj su se našli. Taj je zadatak pojednostavnjen činjenicom da su u jeruzalemskoj kršćanskoj

zajednici mnogi podržavali rat s Rimom, smatrajući ga dobrodošlim znakom kraja vremena koji je bio obećao njihov mesija. Prema Euzebiju iz Cezareje, povjesničaru iz trećeg stoljeća, velik je broj kršćana iz Jeruzalema bio pobjegao na drugu stranu rijeke Jordan. „Narodu crkve u Jeruzalemu”, napisao je Euzebije, „sukladno određenom proročanstvu koje je putem otkrivenja podijeljeno s određenim ljudima ondje, bilo je zapovjedbno da napuste grad prije rata i nasele određeni grad u Pereji koji su zvali Pela.” Prema većini zapisa, crkva koju su za sobom ostavili uništena je 70. g. n. e., a svi znakovi prve kršćanske zajednice u Jeruzalemu nestali su u prahu i pepelu.

S Hramom u ruševinama i ozloglašenom židovskom vjerom, Židovi koji su Isusa slijedili kao mesiju imali su težak izbor: mogli su zadržati svoje kultske veze s temeljnom religijom i tako dijeliti neprijateljstvo Rima (neprijateljstvo Rima prema kršćanima buknuće će mnogo kasnije) ili su se mogli odvojiti od judaizma i svojeg mesiju preobratiti iz žestokog židovskog nacionalista u miroljubivog propovjednika dobrih djela čije kraljevstvo nije bilo ovozemaljsko.

Rane kršćane nije odvuкао strah od rimske osvete. Kad je Jeruzalem uništen, kršćanstvo više nije bilo sitna židovska sekta smještena u dominantno židovskoj zemlji, okružena stotinama tisuća Židova. Nakon 70. g. n. e. središte kršćanskog pokreta premjestilo se iz židovskog Jeruzalema u grčko-rimske gradove Mediterana: u Aleksandriju, Korint, Efez, Damask, Antiohiju, Rim. Generaciju nakon Isusova raspeća njegovi su nežidovski sljedbenici brojčano nadmašivali i nadjačavali one židovske. Do kraja prvog stoljeća, kad je napisana većina evanđelja, Rim je – a posebno rimska intelektualna elita – postao glavnim ciljem kršćanskog evanđelizma.

Prilaženje toj publici tražilo je od evanđelista malo kreativnosti. Iz Isusova života nije trebalo samo ukloniti sve tragove revolucionarne gorljivosti, već je Rimljane trebalo posve osloboditi svake odgovornosti za Isusovu smrt. Mesiju su ubili Židovi. Rimljani su bili nevoljki pijuni visokog svećenika Kajfe koji se očajnički htio riješiti Isusa, ali za to nije imao zakonite načine. Visoki je svećenik varkom naveo rimskoga guvernera Poncija Pilata da izvede tu tragičnu pogrešku pravde. Siroti je Pilat dao sve od sebe kako bi spasio Isusa. Ali Židovi su tražili krv, ne ostavljajući Pilatu drugog

izbora nego da im je da, da Isusa pošalje na križ. I doista, što se evanđelja više odmiču od 70. godine i uništenja Jeruzalema, to odsutnija i nevažnija biva Pilatova uloga u Isusovu umorstvu.

Evandjelje po Mateju, napisano u Damasku nekih dvadeset godina nakon židovske pobune, slika sliku Poncija Pilata koji se silno trudi osloboditi Isusa. Nakon što ga je žena bila upozorila neka nema ništa s „tim nevinim čovjekom” i nakon što je shvatio da mu vjerske institucije Isusa predaju samo „iz ljubomore”, Matejev Pilat doslovno pere ruke od bilo kakve krivnje za Isusovu smrt. „Nevin sam od krvi ove!” govori on Židovima. „Vi se pazite!”

U Matejevju prepričavanju Marka, Židovi Pilatu odgovaraju kao cjelina, kao čitava nacija (pas ho laos) da oni sami preuzimaju krivnju za Isusovu smrt, od tog dana do kraja vremena. „Krv njegova na nas i na djecu našu!” (Matej 27:1 – 26)

Luka piše u grčkome gradu Antiohiji, otprilike u isto vrijeme kada i Matej, i ne samo što potvrđuje Pilatovu nevinost za Isusovu smrt; on amnestiju neočekivano širi i na Heroda Antipu. Lukina kopija Markove priče Pilata predstavlja kako osuđuje visoke svećenike, vjerske vođe i sam narod za optužbe koje su se drznuli podići protiv Isusa.

„Doveli ste mi ovoga čovjeka kao da buni narod [odvraća ga od Zakona]. Ja ga evo ispitah pred vama pa ne nađoh na njemu ni jedne krivice za koju ga optužujete. A ni Herod jer ga [Isusa] posla natrag nama. Evo, on nije počinio ništa čime bi zaslužio smrt” (Luka 23:13 – 15). Nakon što tri puta pokuša Židove odgovoriti od krvoprolića, Pilat nevoljko pristaje na njihove zahtjeve i predaje Isusa da ga razapnu.

Nimalo iznenađujuće, upravo posljednje kanonizirano evanđelje gura varku o Pilatovoj nevinosti i krivnji Židova u ekstrem. U Evandelju po Ivanu, napisanom u Efezu negdje nakon 100. godine, Pilat čini sve ne bi li spasio život ovog siromašnog židovskog seljaka, ne zato što misli da je Isus bez grijeha, već zato što naizgled vjeruje da je Isus doista „Sin Čovječji”. Ipak, nakon uzaludne borbe protiv židovskih vlasti kako bi Isusa oslobodio, bezobzirnog prefekta koji zapovijeda legijama i redovito ih šalje na ulice kako bi ubijale Židove kad se ovi pobune protiv bilo koje njegove odluke (kao što je učinio kad su se Židovi pobunili protiv pljačke hramske riznice radi plaćanja jeruzalemskih akvdukta), gomila prisiljava da preda Isusa.

Dok ga Pilat predaje kako bi ga razapeli, sam Isus otklanja svaku sumnju s toga tko je zapravo odgovoran za njegovu smrt: „Ima veći grijeh onaj koji me predao tebi”, kaže Isus Pilatu, osobno ga odrješujući od svake krivnje i svaljujući svu odgovornost isključivo na židovske vjerske poglavare. Ivan tad židovskoj naciji dodaje posljednju, neoprostivu uvredu koja je u ono vrijeme bila na rubu prave pobune, pripisujući im najgoru, najkrivovjerniju herezu koju bi bilo koji Židov Palestine prvog stoljeća mogao i pomisliti. Kad Pilat upita što da učini s „njihovim kraljem”, Židovi odgovaraju: „Mi nemamo kralja osim cara!” (Ivan 19:1 – 16)

Tako je priča koju je Marko osmislio samo u evanđeoske svrhe kako bi krivnju zbog Isusove smrti maknuo s Rima, prolaskom vremena rastegnuta do apsurdna i putem postala osnovom za dvije tisuće godina kršćanskog antisemitizma.

Nije, dakako, nezamislivo da bi Isus dobio kratak razgovor s rimskim guvernerom, a opet, samo ako je veličina njegova zločina tražila posebnu pažnju. Isus ipak nije bio običan buntovnik. Njegov provokativan ulazak u Jeruzalem uz pratnju gomile pristaša koji su ga proglašavali kraljem, njegov čin izazivanja nereda u Hramu, veličina sile koja je poslana u Getsemani kako bi ga se uhitilo – sve to govori da su vlasti Isusa iz Nazareta smatrale ozbiljnom prijetnjom stabilnosti i redu u Judeji. Takav bi „kriminalac” svakako bio vrijedan Pilatove pažnje. Ali svako suđenje koje bi Isus možda dobio bilo bi kratko i površno, a njegova jedina svrha službeno bilježenje optužbi zbog kojih ga se pogubljuje. Odatle jedino pitanje koje Pilat postavlja Isusu u sva četiri evanđelja: „Jesi li ti kralj Židova?”

Da je priča iz evanđelja drama (a jest), Isusov odgovor na Pilatovo pitanje služio bi kao klimaks koji pokreće rasplet priče: raspeće. Ovo je trenutak kad treba platiti cijenu za sve što je Isus rekao i učinio tijekom proteklih triju godina: za napade na svećeničke vlasti, za osudu rimske okupacije, za kraljevske pretenzije. Sve je to dovelo do ovog neizbježnog trenutka suđenja, baš kako je Isus i rekao da bude. Odavde slijede križ i grobnica.

A opet, možda niti jedan drugi trenutak Isusova kratkog života nije nerazumljiviji i nepristupačniji znanstvenicima od ovoga. To djelomično ima veze s brojnim tradicijama na koje se priče o Isusovu suđenju i raspeću oslanjaju. Imajte na umu da je Markovo prvo pisano evanđelje, ali prethodi mu niz usmenih i

pisanih tradicija o Isusu koje su prenosili njegovi najraniji sljedbenici. Jedan od tih „blokova” već je predstavljen: materijal koji se pojavljuje samo u evanđeljima po Mateju i Luki koji znanstvenici nazivaju Q. Ali ima razloga vjerovati da su prije Markova evanđelja postojali drugi komadi tradicije koji su se bavili samo Isusovom smrću i uskrsnućem. Takozvane priče o Muci postavljaju osnovni slijed događaja koji su se, kako su najraniji kršćani vjerovali, zbili na kraju Isusova života: Posljednja večera. Izdaja Jude Iškariota. Uhićenje u Getsemaniju. Pojavljivanje pred visokim svećenikom i Pilatom. Raspeće i pokop. Uskrsnuće tri dana kasnije.

Ovaj slijed događaja ne tvori pravu priču, već je osmišljen samo za liturgijske svrhe. To znači da su rani kršćani proživljavali posljednje dane svojeg mesije putem rituala, primjerice dijeljenjem istog objeda koji je on bio dijelio sa svojim učenicima, ponavljanjem istih molitvi koje im je dao u Getsemaniju i tako dalje. Markov doprinos pričama o Muci njegova je preobrazba tog ritualiziranog slijeda događaja u kohezivnu priču o smrti Isusovoj koju su njegovi redaktori, Matej i Luka, integrirali u svoja evanđelja, zajedno s vlastitim doradama (Ivan se u svojem evanđelju možda oslanjao na drugi skup priča o Muci jer se gotovo niti jedna od pojedinosti koje daje o posljednjim Isusovim danima ne podudara s onima u sinoptičkim evanđeljima).

Kao i sa svime ostalim u evanđeljima, priča o Isusovu uhićenju, suđenju i pogubljenju napisana je samo iz jednog razloga: dokazati da je on obećani mesija. Nije važna bila činjenična točnost. Važna je bila kristologija, a ne povijest. Pisci evanđelja očito su prepoznali kako je ključna Isusova smrt bila za novonastalu zajednicu, ali trebalo je elaborirati priču o toj smrti. Trebalo ju je usporiti i promijeniti joj fokus. Tražila je od evanđelista određene detalje i uljepšavanja. Rezultat je da je ta ključna i najznačajnija epizoda u životu Isusa iz Nazareta istovremeno i ona najzastrtija teološkim uljepšavanjima i otvorenim izmišljotinama. Jedini način da moderni čitatelj dođe do nečeg nalik povijesnoj točnosti u pričama o Muci jest da polako ukloni teološki sloj koji su evanđelisti naljepili na Isusove posljednje dane i okrene se najprimitivnijoj verziji priče koju je iz evanđelja moguće izvući. A jedini način da se to učini jest da se počne s krajem priče, s Isusom pribijenim na križ.

Raspeće je bilo rasprostranjen i prilično čest način pogubljenja u staro doba. Koristili su ga Perzijanci, Indijci, Asirci, Skiti, Rimljani i Grci. Čak su Židovi prakticirali raspeće; kazna se više puta spominje u rabinskim izvorima. A raspinjanje je bilo učestalo jer je bilo jeftino. Moglo se izvesti gotovo bilo gdje; potrebno je bilo tek stablo. Mučenje je moglo trajati danima, a pravi mučitelj nije bio potreban. Postupak raspinjanja – način na koji se žrtvu vješalo – bio je posve u rukama krvnika. Neki su pribijani glava okrenutih dolje. Nekima su pribijeni spolni organi. Nekima su zastrte glave. Većina ih je bila gola.

Upravo je Rim raspeće učinio konvencionalnim u obliku smrtne kazne, stvarajući osjećaj uniformnosti postupka, osobito kad je riječ bila o načinu pribijanja ruku i nogu na gredu. Raspeće je bilo toliko uobičajeno u Rimskom Carstvu da ga je Ciceron nazvao „onom kugom”. Među građanima je riječ „križ” (crux) postala popularnim i prilično vulgarnim izrazom, sličnim onome „ubij se”.

Ipak, bilo bi netočno raspeće smatrati smrtnom kaznom jer se često događalo da bi se žrtvu prvo pogubilo, a potom pribilo na križ. Svrha raspeća nije bila toliko smrt kriminalca, koliko primjer drugima koji bi prkosili državi. Zbog tog su se razloga raspeća uvijek obavljala u javnosti: na križanjima, u kazalištima, na brdima ili na povišenim mjestima, svugdje gdje stanovništvo nije imalo drugog izbora nego svjedočiti jezivu prizoru. Kriminalac bi uvijek ostajao visjeti dugo nakon što bi umro; raspete se nikad nije pokapalo. Naime, čitava svrha raspeća bila je poniziti žrtvu i uplašiti svjedoke i truplo bi bilo ostavljeno ondje gdje bi ga pojeli psi i lešinari. Kostu su potom bacane u gomilu smeća, a tako je Golgota, mjesto Isusova raspeća, dobila svoje ime: mjesto lubanja. Jednostavnije rečeno: raspeće je za Rim bilo više od smrtne kazne; bilo je javni podsjetnik na ono što se događa kad se iza zove Carstvo. I zato je bilo rezervirano samo za najekstremnije političke zločine: izdaju, pobunu, veleizdaju, bande.

Da o Isusu iz Nazareta ne znamo ništa osim činjenice da ga je Rim bio razapeo, znali bismo sve što trebamo o tome tko je bio, što je bio i zašto je završio pribijen na križ. Njegov je prijestup u očima Rima samorazumljiv. Ispisan je na pločici i postavljen iznad njegove glave kako bi ga svi vidjeli: Isus iz Nazareta, kralj Židova. Njegov su zločin drske kraljevske ambicije.

Evandjelja svjedoče da je Isus razapet uz ostale lestai ili bandite, uz revolucionare kakav je i on bio. Luka kojem termin očito ne odgovara, izraz lestai mijenja u kakourgoi ili „razbojnice”. Ali ma koliko se trudio, Luka ne može sakriti osnovnu činjenicu o svojem mesiji: Isusa je rimska država razapela zbog zločina pobune. Sve ostalo o posljednjim danima Isusa iz Nazareta mora se interpretirati kroz tu jednu, tvrdoglavu činjenicu.

Stoga zbog svih navedenih razloga teatralno suđenje pred Pilatom možemo odbaciti kao čistu fantaziju. Da se Isus uistinu pojavio pred Pilatom, bilo bi to za Pilata kratko i posve nevažno. Guverner se ne bi trudio podići pogled sa svojih spisa dovoljno da primijeti Isusovo lice, kamoli da se s njime udubi u dugu raspravu o značenju istine.

Postavio bi jedno pitanje: „Jesi li ti kralj Židova?” Zapisao bi Isusov odgovor. Zabilježio bi zločin. I poslao bi Isusa da se pridruži brojnim drugima koji su na Golgoti umirali ili su već bili mrtvi.

Čak i ranije suđenje pred sinedrijem treba ponovno pogledati u svjetlu križa. Priča o tom suđenju, kako je ispričana u evanđeljima, prepuna je kontradikcija i nedosljednosti, ali općenit je dojam ovaj: Isus stiže noću, uoči šabata, tijekom Pashe. Doveden je pod okriljem tame u dvorište visokog svećenika gdje ga čekaju članovi sinedrija. Odjednom se pojavljuje grupa svjedoka koji svjedoče da je Isus prijetio Hramu u Jeruzalemu. Kad Isus odbije odgovoriti na te optužbe, visoki ga svećenik izravno pita je li on mesija. Isusov je odgovor različit u sva četiri evanđelja, ali uvijek uključuje njegov odgovor da je on Sin Čovječji. Deklaracija razbjesni visokog svećenika koji Isusa odmah optuži za blasfemiju, za što je propisana smrtna kazna. Sljedećeg jutra sinedrij vodi Isusa Pilatu da ga razapne.

Probleme s ovom scenom nemoguće je pobrojiti. Suđenje pred sinedrijem krši vjerojatno svako pravilo koje židovski zakon propisuje za pravne postupke. Mišna o tome odlučno govori. Sinedriju se nije dopušteno sastajati noću. Ne smiju se sastajati tijekom Pashe. Nije se dopušteno sastajati uoči šabata. Svakako im nije dopušten onako opušten sastanak u dvorištu (aule) visokog svećenika, kako Matej i Marko tvrde da se dogodilo. I mora početi detaljnim popisom razloga zašto je optuženi nevin, prije nego bilo kojem svjedoku bude dopušteno istupiti. Argument da

se pravila suđenja koja su rabini propisali u Mišni nisu primjenjivala tridesetih godina, kad je Isusu suđeno, pada u vodu kad se sjetimo da ni evanđelja nisu tada napisana. Društveni, vjerski i politički kontekst priče o Isusovu suđenju pred sinedrijem rabin-ski je judaizam iz vremena nakon 70. godine: vrijeme Mišne. U najmanju ruku te očite nedosljednosti pokazuju da su evanđelisti slabo poznavali židovski zakon i tradiciju sinedrija. Samo bi to trebalo baciti sumnju na povijesnu točnost suđenja pred Kajfom.

Čak i ako zaboravimo sve navedene netočnosti, najproblematičniji dio suđenja pred sinedrijem jest presuda. Ako je visoki svećenik doista Isusa pitao o njegovim mesijanskim ambicijama i ako je Isusov odgovor značio blasfemiju, tad Tora vrlo jasno propisuje kaznu: „Tko izgovori hulu na ime Jahvino, neka se smakne – neka ga sva zajednica kamenuje” (Levitski zakonik 24:16). Ta je kazna snašla Stjepana za njegovu blasfemiju kad je Isusa nazvao Sinom Čovječjim (Djela apostolska 7:1 – 60). Stjepan nije predan rimskim vlastima kako bi odgovarao za svoj zločin; na mjestu je nasmrt kamenovan. Možda je istina da pod Rimskim Carstvom Židovi nisu imali ovlasti pogubljivati kriminalce (iako ih to nije spriječio da ubiju Stjepana), ali ne možemo iz vida izgubiti temeljnu činjenicu s kojom smo počeli: Isusa Židovi nisu nasmrt kamenovali zbog blasfemije; Rim ga je razapeo zbog pobune.

Baš kao što u priči o Isusovu suđenju pred Pilatom mora postojati zrnice istine, i u priči o suđenju sinedrija vjerojatno ima istine. Židovske su vlasti Isusa uhapsile jer su ga smatrale prijetnjom njihovoj kontroli Hrama i prijetnjom društvenom redu u Jeruzalemu za koji su, prema sporazumu s Rimom, oni bili odgovorni. Kako židovske vlasti tehnički nisu imale nikakvu jurisdikciju kod najtežih slučajeva, Isusa su predale Rimljanima da odgovara za svoja pobunjenička učenja. Osobni odnos između Pilata i Kajfe možda je taj prelazak olakšao, ali rimske je vlasti trebalo malo uvjeravati da još jednog židovskog pobunjenika osude na smrt. Pilat se Isusom bavio jednako kao i drugim prijetnjama društvenom poretku: poslao ga je na križ. Nije bilo suđenja. Suđenje nije bilo potrebno. Naposljetku, slavila se Pasha, a to je uvijek bilo vrijeme povišenih napetosti u Jeruzalemu. Grad je zbog hodočasnika pucao po šavovima. Svaka se naznaka nevolja odmah rješavala. A što god još Isus bio, svakako je bio nevolja.

Nakon što je zločin zabilježen u Pilatovim spisima, Isus bi bio odveden iz tvrđave Antonije i uveden u dvorište gdje bi bio skinut do gola, vezan na kolac i divljački bičevan, što je bio običaj sa svima osuđenima na križ. Rimljani bi mu iza zatiljka postavili gredu i za nju vezali ruke – kako je ponovno bio običaj – tako da mesija koji je obećao ukloniti jaram okupacije s vratova Židova i sam bude vođen kao životinja na klanje.

Kao i ostali osuđeni na raspeće, Isus bi bio prisiljen sam nositi gredu na brdo smješteno izvan zidova Jeruzalema, ravno na cesti koja vodi do gradskih vrata – možda na istoj onoj cesti kojom je nekoliko dana ranije u grad ušao kao pravični kralj. Na taj je način svaki hodočasnik koji je radi svetkovina ulazio u Jeruzalem morao svjedočiti njegovoj patnji i podsjetiti se što se zbiva s onima koji prkose vladavini Rima. Greda bi bila postavljena na drugu gredu ili skele, a Isusova bi zapešća i stopala bila željeznim šiljcima pribijena na strukturu. Jedan zamah i križ bi bio podignut u uspravan položaj. Smrt bi došla brzo. Za nekoliko kratkih sati, Isusova bi se pluća umorila i disanje bi postalo nemoguće.

I tako bi, na pustome brdu pokrivenom križevima, okružen vikom i stenjanjem agonije stotina umirućih kriminalaca, i dok jato vrana gladno kruži oko njegove glave čekajući njegov posljednji dah, mesija poznat kao Isus iz Nazareta dočekao isti sramotan kraj kao i svaki mesija prije i poslije njega.

Razlika je samo u tome što za razliku od drugih mesija, ovaj neće biti zaboravljen.

Treći dio

*Trubite u trubu na Sionu!
Dižite uzbunu na svetoj mi gori!
Neka svi stanovnici zemlje dršću,
jer dolazi Jahvin dan.
Da, on je blizu.
Dan pun mraka i tmine,
dan oblačan i crn.
K'o zora po gorama se prostire
narod jak i mnogobrojan,
kakva ne bje nikad prije,
niti će ga igda biti
do vremena najdaljih.*

JOEL 2:1 – 2

Prolog

Utjelovljeni Bog

Stjepan – onaj kojeg je bijesna rulja Židova nasmrtno kamenovala zbog blasfemije – prvi je od Isusovih sljedbenika ubijenih nakon raspeća, iako neće biti posljednji. Neobično je da prvi čovjek koji je mučen jer je Isusa nazvao Kristom sam nije poznavao Isusa iz Nazareta. Stjepan nije bio učenik. Nikad nije bio sreo galilejskog seljaka i najamnog radnika koji je tražio tron kraljevstva Božjeg. Nije hodao s Isusom niti razgovarao s njime. Nije bio dio ekstatične gomile koja je pozdravila ulazak Isusa kao pravičnog vladara u Jeruzalem. Nije sudjelovao u neredima u Hramu. Nije bio ondje kad je Isus uhićen i optužen za pobunu. Nije gledao Isusa kako umire.

Stjepan za Isusa iz Nazareta nije čuo sve do raspeća. Židov koji je govorio grčki živio je u jednoj od brojnih helenističkih provincija izvan Svete zemlje. Stjepan je u Jeruzalem došao na hodočašće, zajedno s tisućama drugih Židova iz dijaspe. Vjerojatno je predavao svoju žrtvu hramskim svećenicima kad je ugledao grupu uglavnom galilejskih poljodjelaca i ribara kako šeće Dvorištem za neznabošce, propovijedajući o jednostavnom Nazarećaninu kojeg su zvali mesijom.

To, samo po sebi, ne bi bilo ništa neobično u Jeruzalemu, svakako ne tijekom svetkovina i blagdana kad su Židovi cijelog Rimskog Carstva jurili u Sveti Grad prinijeti svoje žrtve u Hramu. Jeruzalem je bio središte duhovne aktivnosti za Židove, kulturno srce židovske nacije. Svaki je pripadnik sekte, svaki fanatik, svaki zelot, mesija, samoprolašeni prorok naposljetku dolazio u Jeruzalem izreći svoju misiju ili opominjati, nuditi Božju milost ili upozoravati na Božji bijes. Osobito su svetkovine bile idealno vrijeme da ti šizmatici steknu što širu i što više moguće međunarodnu publiku.

Stoga Stjepan ispočetka vjerojatno nije pridavao previše pažnje grupi obraslih muškaraca i odrpanih žena sklupčanih ispod trijema u vanjskom dvorištu Hrama. Bili su to jednostavni provincijalci koji su prodali svoju imovinu i zaradu dali siromašnima, čije su sve stvari bile zajedničke i koji sami nisu posjedovali ništa osim tunika i sandala. Možda je usput čuo sugestiju da ti određeni šizmatici slijede mesiju koji je već ubijen (i to ni manje ni više nego raspet!). Možda ga je iznenadilo kad je saznao da ga učenici i dalje, iako je neosporna činjenica da Isusa smrt diskvalificira kao osloboditelja Izraela, nazivaju mesijom. Ali ni to nije nečuveno u Jeruzalemu. Nisu li sljedbenici Ivana Krstitelja i dalje propovijedali o svojem pokojnom učitelju, i dalje krsteći Židove u njegovo ime?

Ne, ono što je doista privuklo Stjepanovu pažnju bila je nevjerojatna tvrdnja tih Židova da, za razliku od drugih kriminalaca koje je Rim razapeo, ovaj mesija nije bio ostavljen na križu da mu lakome ptice koje je Stjepan bio vidio iznad Golgote kad je prolazio kroz jeruzalemska vrata, očiste kosti. Ne, truplo tog seljaka – tog Isusa iz Nazareta – spušteno je s križa i smješteno u ekstravagantnu kamenu grobnicu namijenjenu najbogatijim stanovnicima Judeje. Još nevjerojatnije, njegovi sljedbenici tvrde da je tri dana nakon što je smješten u nju, njihov mesija vraćen u život. Bog ga je ponovno uzdigao, spasio ga iz ralja smrti.

Glasnogovornik grupe, ribar iz Kafarnauma po imenu Šimun Petar, kleo se da je tom uskrsnuću svjedočio vlastitim očima, a to su tvrdili i drugi među njima.

Budimo jasni: ovo nije uskrsnuće mrtvih koje su farizeji očekivali tijekom posljednjih dana, a koje su saduceji nijekali. Ovo nije otvaranje grobnica i zemlja koja iskašljava zakopano mnoštvo, kako je to zamislio prorok Izaija (Izaija 26:19). To nema ništa s ponovnim rođenjem „kuće Izraelove“, kako je to pretkazao prorok Ezekiel, u kojem Bog udahnuje nov život suhim kostima nacije (Ezekiel, 37). Bio je to usamljeni pojedinac koji je danima bio mrtav i zakopan u stijeni, i koji je iznenada ustao i sam izašao iz svoje grobnice, ne duh ili prikaza, već čovjek od krvi i mesa.

Ništa nalik tim tvrdnjama Isusovih sljedbenika nije postojalo u ono doba. Ideje o uskrsnuću mrtvih mogu se, naravno, naći među drevnim Egipćanima i Perzijancima. Grci su vjerovali u

besmrtnost duše, iako ne i tijela. Vjerovalo se da su neki bogovi – primjerice Oziris – umrli i ponovno uzašli. Neki su ljudi – Julije Cezar, car August – postali bogovima nakon što su umrli. Ali koncept pojedinca koji umire i ponovno ustaje u život, i to u tijelu, ekstremno je rijedak u drevnome svijetu i gotovo ne postoji u judaizmu.

A Isusovi sljedbenici nisu samo tvrdili da je ustao iz mrtvih, već da uskrsnuće potvrđuje njegov status mesije, što je iznimna tvrdnja bez presedana u židovskoj povijesti. Unatoč dvama tisućljećima kršćanskih apologeta, činjenica je da to vjerovanje u umrlog i uzašlog mesiju jednostavno u judaizmu ne postoji. U čitavoj hebrejskoj Bibliji doslovno ne postoji niti jedan odlomak ili proročanstvo o obećanom mesiji koje bi naznačilo njegovu mučnu smrt, kao ni uskrsnuće tijela. Prorok Izaija govori o „uspetom slugi” i kaže da „za naše grijehе probodoše njega” (Izaija 52:13 – 53:12). Ali Izaija nikada ne imenuje tog bezimenog slugu mesijom niti tvrdi da se taj sluga uzdiže iz mrtvih. Prorok Daniel spominje „pomazanika” (dakle mesiju) koji će „vlast mu oduzeti, razoriti, sasvim uništiti” (Daniel 7:26). Ali Danielov pomazanik nije ubijen; samo ga svrgava „princ koji ima doći”. Možda je istina da će, stoljećima nakon Isusove smrti, kršćani te stihove interpretirati tako da opravdaju neuspjeh svojeg mesije da ispuni bilo koju mesijansku zadaću koja se od njega očekivala. Ali Židovi Isusova doba nemaju nikakvu ideju mesije koji pati i umire. Čekaju mesiju koji trijumfira i živi.

Ono što Isusovi sljedbenici tvrde nije samo nevjerojatno hrabra redefinicija ne samo mesijanskih proročanstava, nego i same prirode te funkcije židovskog mesije. Ribar Šimun Petar iskazuje nesmotreno pouzdanje osobe koja je neškolovana i neupoznata u spise, a ide čak tako daleko da tvrdi kako je sam kralj David navijestio Isusovo raspeće i uskrsnuće u jednom od svojih psalama. „Ali kako je bio prorok i znao da mu se zakletvom zakle Bog plod utrobe njegove posaditi na prijestolje njegovo”, rekao je Petar hodočasnicima okupljenima u Hramu, „unaprijed je vidio i navijestio uskrsnuće Kristovo: Nije ostavljen u Podzemlju niti mu tijelo truleži ugleda” (Djela apostolska 2:30 – 31).

Da je Stjepan poznao svete tekstove, da je bio pismoznac ili znanstvenik koji poznaje spise, da je samo bio stanovnik Jeruzalema kojem bi zvuk psalama koji se slijevaju niz zidove

Hrama bio poznat kao zvuk njegova glasa, odmah bi znao da kralj David takvo što nije rekao o mesiji. „Proročanstvo” o kojem Petar govori jest psalam koji David pjeva o samome sebi:

„Stog’ mi se raduje srce i kliče duša,
i tijelo mi spokojno počiva.
Jer mi nećeš ostavit’ dušu u podzemlju
ni dati da pravednik tvoj truleži ugleda.
Pokazat ćeš mi stazu u život,
puninu radosti pred licem svojim,
sebi zdesna blaženstvo vječno.” (PSALMI 16:9 – 11)

Ali – i ovdje se krije ključ shvaćanja dramatične transformacije koja se u Isusovoj poruci zbilila nakon njegove smrti – Stjepan nije pismoznanc ili znanstvenik. On nije stručnjak za spise. On ne živi u Jeruzalemu. I kao takav, savršena je publika za novu, inovativnu i potpuno neortodoksnu interpretaciju mesije koju propovijeda grupa nepismenih ekstatika čijoj sigurnosti u poruku odgovara samo strast s kojom je propovijedaju.

Stjepan je u Isusov pokret ušao malo nakon njegove smrti. Kao i većina preobraćenika iz daleke dijaspore, on će napustiti svoj rodni grad, prodati imovinu, dati sve što posjeduje zajednici i načiniti si dom u Jeruzalemu, u sjeni hramskih zidina. Iako će kao član nove zajednice provesti tek kratko vrijeme – možda godinu ili dvije – njegova nasilna smrt malo nakon preobraćenja zauvijek će mu sačuvati ime u kršćanskoj povijesti.

Priča o toj slavljenoj smrti može se naći u knjizi Djela apostolskih koja navodi kroniku prvih nekoliko desetljeća Isusova pokreta nakon njegova raspeća. Evanđelist Luka koji je navodno bio tu knjigu sastavio kao nastavak evanđelja predstavlja Stjepanovo kamenovanje kao ključan trenutak u ranoj povijesti Crkve. Stjepan je nazvan čovjekom „punim milosti i snage [koji je] činio velika čudesa i znamenja u narodu” (Djela apostolska 6:8). Njegov govor i mudrost bili su, tvrdi Luka, tako moćni da mu se malo tko mogao suprotstaviti. Zapravo, Stjepanova spektakularna smrt u knjizi Djela apostolskih postaje za Luku šifrom priče o Isusovoj mucij; Lukino evanđelje, jedino među sinoptičkim evanđeljima, prenosi na Stjepanovo „suđenje” optužbu iznesenu protiv Isusa koja kaže da je prijetio uništiti Hram.

„Ovaj čovjek neprestance govori protiv svetog Mjesta [Hrama] i Zakona”, viče gomila osvetnika s kamenjem u rukama. „Čuli smo ga doista govoriti: ‘Isus Nazarećanin razvalit će ovo Mjesto i izmijeniti običaje koje nam predade Mojsije.’” (Djela apostolska 6:13 – 14)

Luka Stjepanu daje samoobranu koju Isus u njegovu evanđelju nikada nije dobio. U dugom i gorljivom iskazu pred ruljom Stjepan sažima gotovo cijelu židovsku povijest, počevši s Abrahamom i završivši s Isusom. Govor je očito Lukina kreacija i prepun je najosnovnijih pogrešaka: pogrešno identificira ukopno mjesto velikog patrijarha Jakoba i neobjašnjivo tvrdi da je Mojsiju Zakon dao anđeo, kad bi čak i najneobrazovaniji Židov u Palestini znao da je sam Bog Mojsiju dao Zakon. No pravo značenje govora dolazi na kraju, kad u napadu ekstaze Stjepan pogleda nebesa i vidi „Sina Čovječjeg kako stoji zdesna Bogu” (Djela apostolska 7:56).

Čini se da je ta slika među omiljenima u ranoj kršćanskoj zajednici. Marko, još jedan Židov iz dijaspore koji govori grčki, u evanđelju navodi visokog svećenika da kaže nešto slično: „I gledat ćete Sina Čovječjega gdje sjedi zdesna Sile” (Marko 14:62), što u svojim pričama prenose Matej i Luka – druga dva Židova iz dijaspore koji govore grčki. Ali dok Isus u sinoptičkim evanđeljima izravno citira Psalam 110 kako bi napravio poveznicu između sebe i kralja Davida, Stjepanov govor u Djelima apostolskim svjesno mijenja „zdesna Sile” izrazom „zdesna Bogu”. Postoji razlog za promjenu. U drevnom Izraelu desna je ruka simbol moći i autoriteta; označava uzdignut položaj. Sjediti „zdesna Bogu” znači dijeliti Božju slavu, biti jedno s Bogom u časti i biti. Kako je Toma Akvinski napisao, „...sjediti zdesna Ocu nije ništa drugo doli dijeljenje slave Božje... [Isus] sjedi zdesna Ocu jer je iste prirode kao Otac”.

Drugim riječima, Stjepanov Sin Čovječji nije kraljevska figura Danielova koja dolazi „s nebeskim oblacima”. On ne uspostavlja svoje kraljevstvo na zemlji „da mu služe svi narodi, plemena i jezici” (Daniel 1:1 – 14). Više nije čak ni mesija. Sin Čovječji, u Stjepanovoj viziji, postoji oduvijek, on je nebesko biće čije kraljevstvo nije s ovoga svijeta; koji sjedi zdesna Bogu, jednak u slavi i časti; tko je u formi i biti utjelovljen Bog.

I to je sve što je potrebno da kamenje poleti.

Shvatite da za Židova nema gore blasfemije od onoga što Stjepan predlaže. Tvrdnja da bi neki pojedinac umro i ponovno se uzdigao u život vječni u judaizmu nema presedana. A pretpostavka „čovjeka boga” jednostavno je anatema. Ono što Stjepan sa sobom uzvikuje u smrtnom hropcu nije ništa drugo doli pokretanje posve nove vjere, radikalno i nepopravljivo odvojene od svega što je sama Stjepanova vjera tvrdila o prirodi Boga i čovjeka te njihovu odnosu. Može se reći da Stjepan nije samo umro tog dana pred vratima Jeruzalema. Ispod hrpe kamenja s njime je pokopan posljednji trag povijesne osobe poznate kao Isus iz Nazareta. Priča o gorljivom galilejskom seljaku i židovskom nacionalistu koji je obukao odoru mesije i pokrenuo uzaludnu pobunu protiv korumpiranog hramskog svećenstva i opake rimske okupacije naglo se završava, ne njegovom smrću na križu niti praznom grobnicom, već prvim trenutkom kad se jedan od njegovih sljedbenika drzne reći da je on Bog.

Stjepan je postao mučenikom negdje između 33. i 35. g. n. e. Među onima u gomili koji su podržavali kamenovanje bio je pobožni mladi farizej iz bogatog rimskog grada na Mediteranskome moru pod nazivom Tarz. Njegovo je ime bilo Šaul i bio je pravi zelot: gorljiv sljedbenik Zakona Mojsijeva koji je stekao reputaciju u nasilnom sprečavanju blasfemija kakva je bila Stjepanova. Oko 49. godine naše ere, tek petnaest godina nakon što je mirno gledao Stjepana kako umire, isti će ovaj fanatični farizej napisati pismo prijateljima u grčkom gradu Filipi u kojem nedvosmisleno i bez suzdržavanja Isusa iz Nazareta naziva Bogom. „On, trajni lik Božji”, piše Pavao, „postavši ljudima sličan...” (Poslanica Filipljanima 2:6 – 7).⁶

Kako se to moglo dogoditi? Kako je propali mesija koji je umro sramotnom smrću državnog kriminalca mogao biti preobražen u samo nekoliko godina u stvoritelja neba i zemlje: inkarnacija Boga?

Odgovor na to pitanje krije se u prepoznavanju jedne prilično iznimne činjenice: gotovo svaku riječ ikada napisanu o Isusu iz Nazareta, uključujući svaku priču iz evanđelja po Mateju, Marku, Luki i Ivanu, napisali su ljudi koji, poput Stjepana i Pavla, Isusa nisu poznavali za života (imajte na umu da, s mogućom iznim-

⁶ Engleski izvornik kaže: „Bio je u liku Boga, iako je rođen u liku čovjeka.”

kom Luke, niti jedno od evanđelja nisu napisali ljudi po kojima su ona nazvana). Oni koji su poznavali Isusa – oni koji su ga slijedili u Jeruzalem kao kralja i pomagali mu očistiti Hram u ime Božje, koji su bili ondje kad je uhićen i koji su gledali njegovu samotnu smrt – u definiranju pokreta koji je Isus ostavio za sobom igraju razmjerno malu ulogu. Članovi Isusove obitelji, a posebno njegov brat Jakov koji će u Isusovoj odsutnosti voditi zajednicu, svakako su bili utjecajni u desetljećima nakon raspeća. Ali zaustavila ih je odluka da ostanu manje ili više unutar Jeruzalema čekati Isusov povratak sve dok njihovu zajednicu, kao i gotovo sve druge u Svetome Gradu, nije uništila Titova vojska 70. godine. Apostoli kojima je Isus dao zadatak širiti njegovu poruku napustili su Jeruzalem i raspršili se zemljom noseći dobre vijesti. Ali ozbiljno ih je ograničavala nemogućnost teološkog razlaganja nove vjere ili sastavljanja prosvjetiteljskih priča o Isusovu životu i smrti. To su bili poljodjelci i ribari; nitko od njih nije znao čitati ni pisati.

Zadatak definiranja Isusove poruke tako je pripao novom naraštaju obrazovanih, urbaniziranih Židova iz dijaspore koji su govorili grčki i koji će postati glavnim alatom širenja nove vjere. Ti iznimni muškarci i žene, mnogi od njih upućeni u grčku filozofiju i helenistički način razmišljanja, počeli su iznova interpretirati Isusovu poruku svojim neznaboškim bližnjima u dijaspori i postupno su Isusa transformirali iz revolucionarnog zelota u romaniziranog poluboga, od čovjeka koji je pokušao osloboditi Židove rimske tiranije i u tome nije uspio do nebeskog bića koje je bilo posve nezainteresirano za zemaljske stvari.

Ova transformacija nije prošla bez sukoba ili teškoća. Izvorni sljedbenici Isusovi koji su govorili aramejski, uključujući članove njegove obitelji i ostatke Dvanaestorice, otvoreno su se sukobljavali sa Židovima iz dijaspore koji su govorili grčki, kad je riječ o ispravnu shvaćanju Isusove poruke. Nesklad između dviju grupa rezultirao je dvama odvojenim i sukobljenim taborima kršćanske interpretacije desetljećima nakon raspeća: jedan je tabor predvodio Isusov brat Jakov; drugi je promovirao nekadašnji farizej Pavao. Kako ćemo vidjeti, sukob te dvojice ogorčenih i ljutih neprijatelja više će od ičeg oblikovati kršćanstvo kao globalnu religiju koju danas poznajemo.

Da Krist nije uskrsnuo

Bio je to, kako evanđelja kažu, šesti sat dana – treći sat poslijepodneva – dan prije šabata kad je Isus iz Nazareta posljednji put izdahnuo. Prema Evanđelju po Marku, čitavu je zemlju okrunila tama, kao da je sve stvaranje zastalo kako bi svjedočilo smrti ovog jednostavnog Nazarećanina, bičevanog i pogubljenog jer se nazvao kraljem Židova. Devetog sata Isus je iznenada bio povikao: „Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?” Netko je u kiselu vino namočio spužvu i podigao mu je do usana kako bi mu olakšao muke. Konačno, ne mogavši više trpjeti pritisak na pluća, Isus je podigao glavu nebu i uz glasan, bolan krik, pustio dušu.

Isusov bi kraj bio brz i neprimjetan za sve, osim možda za šačicu učenica koje su u dnu brda stajale i plakale, gledajući svojeg ranjenog i osakaćenog učitelja: većina se muškaraca razbježala u noć pri prvim znacima nevolja na Getsemaniju. Smrt državnog kriminalca obješenog na stup na vrhu Golgote tragično je banalan događaj. Desetci su umrli s Isusom tog dana, njihova su slomljena tijela danima poslije visjela kako bi hranila grabljivice koje su kružile iznad i pse koji su pod okriljem noći izlazili dokrajčiti ono što su ptice ostavile.

Ali Isus nije bio običan kriminalac, ne za evanđeliste koji pišu priču o njegovim posljednjim trenucima. On je bio Božji namješnik na zemlji. Njegova smrt nikako nije mogla proći nezapaženo, bilo od rimskoga guvernera koji ga je bio poslao na križ, ili od visokog svećenika koji mu ga je predao da umre. I tako kažu evanđelja da se u trenutku kad je Isus pustio dušu nebesima, točno u trenutku njegova posljednjeg daha veo u Hramu koji je dijelio oltar od Svetinje nad svetinjama – krvavi veo poprskan krvlju tisuća i tisuća žrtava, veo koji je visoki svećenik i samo visoki svećenik pomicao kad bi ulazio u privatnu prisutnost Bogu – nasilno poderao napola, od vrha do dna.

„Mora da je ovo sin Božji”, objavljuje zbunjeni centurion u podnožju križa pa juri Pilatu izvijestiti ga što se dogodilo.

Paranje vela prikladan je kraj pričama o Muci, savršen simbol onoga što je Isusova smrt značila muškarcima i ženama koji su o tome razmišljali desetljećima kasnije. Isusova žrtva, tvrdili su, uklanja prepreku između ljudskog roda i Boga. Veo koji dijeli božansku prisutnost od ostatka svijeta poderan je. Kroz Isusovu smrt svi mogu pristupiti Božjem Duhu, bez rituala i svećeničkog posredovanja. Skupo pravo visokog svećenika, samoga Hrama, iznenada je nevažno. Tijelo Kristovo zamijenilo je hramske rituale, baš kao što su Isusove riječi potisnule Toru.

Naravno, to su teološka razmišljanja nastala godinama nakon što je Hram već uništen; nije nemoguće misliti da je Isusova smrt zamijenila Hram koji više nije postojao. Za učenike koji su nakon raspeća ostali u Jeruzalemu, Hram i svećenstvo i dalje su stvarnost. Veo koji je visio ispred Svetinje nad svetinjama svima je vidljiv. Visoki svećenik i njegova klika i dalje kontroliraju Brdo Hrama. Pilatovi vojnici i dalje lutaju kamenim ulicama Jeruzalema. Ništa se nije previše promijenilo. Svijet je u osnovi isti kakav je bio prije nego im je njihov mesija oduzet.

Učenici su imali temeljni ispit vjere nakon Isusove smrti. Raspeće je označilo kraj njihova sna o promjeni postojećeg sustava, o ponovnoj uspostavi dvanaest plemena Izraelovih i vladavini nad njima u Božje ime. Kraljevstvo Božje neće biti uspostavljeno na zemlji kako je Isus bio obećao. Krotki i siromašni neće zamijeniti mjesta s bogatima i moćnima. Rimska okupacija neće biti dokinuta. Kao i kod sljedbenika drugih mesija koje je Carstvo bilo ubilo, Isusovim učenicima nije preostalo drugo nego da napuste svoju misiju, odbace revolucionarne aktivnosti i vrate se svojim farmama i selima.

A tada se dogodilo nešto čudesno. Nemoguće je znati što je to točno bilo. Isusovo je uskrsnuće povjesničarima iznimno teška tema za razgovor, najmanje zato što ispada izvan spektra analize povijesnog Isusa. Očito ideja da čovjek umre jezivom smrću i tri se dana kasnije vrati u život prkosi svakoj logici, razumu i razboru. Rasprava bi ovdje jednostavno mogla stati, uskrsnuće se odbaciti kao laž i objaviti da je vjerovanje u uskrslog Isusa proizvod zabludjela uma.

No treba razmisliti o ovoj dosadnoj činjenici: oni koji tvrde da su vidjeli uzašlog Isusa jedan su za drugim pošli u vlastite jezive smrti, odbijajući povući svoje svjedočanstvo. To samo po sebi nije neobično. Mnogi su gorljivi Židovi umirali na užasne načine jer su odbijali zanijekati svoja uvjerenja. Ali od tih se prvih Isusovih sljedbenika nije tražilo da odbace vjeru temeljem događaja koji su se zbili stoljećima, ako ne i tisućama godina ranije. Od njih se tražilo da poreknu nešto što su osobno, izravno iskusili.

Sami su učenici bili bjegunci u Jeruzalemu, suučesnici u pobuni koja je dovela do Isusova raspeća. Neprestano su hapšeni i progonjeni zbog svojih učenja; više nego jednom njihovi su vođe izvedeni pred sinedrij kako bi odgovarali na optužbe za blasfemiju. Bili su pretučeni, šibani, kamenovani i raspinjani, a ipak nisu prestali tvrditi da je Isus uzašao. I djelovalo je! Možda najočitiiji razlog neodbacivanja iskustva uskrsnuća učenika jest taj da se, među svim drugim propalim mesijama koji su postojali prije njega i došli poslije njega, Isusa i dalje nazivalo mesijom. Upravo je ta groznica kojom su sljedbenici Isusovi vjerovali u uskrsnuće preoblikovala ovu malenu židovsku sektu u najveću religiju svijeta.

Iako prve priče o uskrsnuću nisu zapisane sve do sredine ili kraja devedesetih (u izvornom Q materijalu sakupljenom oko 50. g. n e. ili u Evandjelju po Marku napisanom nakon 70. g. n e. nema priča o uskrsnuću), vjera u uskrsnuće bila je, čini se, dio najranije liturgijske formule tek nastale kršćanske zajednice. Pavao, nekadašnji farizej koji će postati najutjecajnijim tumačem Isusove poruke piše o uskrsnuću u pismu naslovljenom kršćanskoj zajednici u grčkom gradu Korintu, negdje oko 50. godine naše ere. „Doista, predadoh vam ponajprije što i primih”, piše Pavao, „Krist umrije za grijehe naše po Pismima; bî pokopan i uskrišen treći dan po Pismima; ukaza se Kefi, zatim dvanaestorici. Potom se ukaza braći, kojih bijaše više od pet stotina zajedno; većina ih još i sada živi, a neki usnuše. Zatim se ukaza [svome bratu] Jakovu, onda svim apostolima. Najposlije, kao nedonoščetu, ukaza se i meni... (Prva poslanica Korinćanima, 15:3 – 8)

Pavao je te riječi možda napisao 50. g. n e., ali ponavlja ono što je vjerojatno starija formula, ono što se može pratiti do početka četrdesetih. To znači da je vjerovanje u uskrsnuće Isusovo među

najranijim dokazima vjere zajednice, ranije od priča o Muci, ranije čak i od priče o bezgrešnom začecu.

Ipak, ostaje činjenica da uskrsnuće nije povijesni događaj. Možda je utjecalo na povijest, ali sam događaj izlazi izvan opsega povijesti i ulazi u pitanja vjere. To je zapravo konačni test vjere za kršćane, kako je Pavao napisao u pismu Korinćanima: „A ako Krist nije uskrsnuo, uzaludna je vjera vaša.” (Prva poslanica Korinćanima 15:17)

Pavao iznosi ključno mjesto. Bez uskrsnuća ruši se čitava zgrada Isusova traženja odore mesije. Uskrsnuće rješava nerješiv problem, onaj koji bi učenicima bilo nemoguće zanemariti: Isusovo raspeće poništava njegovu tvrdnju da je mesija i nasljednik Davidov. Prema Mojsijevu zakonu, Isusa raspeće čini od Boga prokletim: „obješeni [to znači raspeti] (je) prokletstvo Božje” (Ponovljeni zakon 21:23). Ali ako Isus nije zapravo umro – ako je njegova smrt samo preludij duhovne evolucije – tad križ više nije prokletstvo ili simbol neuspjeha. Bit će transformiran u simbol pobjede.

Upravo zato što je tvrdnja o uskrsnuću nevjerojatna i jedinstvena, potrebno je sagraditi čitavu novu građevinu namjesto one koja se srušila u sjeni križa. Priče o uskrsnuću u evanđeljima stvorene su upravo zato: da daju kosti i meso već prihvaćenom vjeronjenu; da stvore priču iz uspostavljenog uvjerenja; i da, ponajviše, odgovore na napade kritičara koji niječu tvrdnju, koji tvrde da Isusovi sljedbenici nisu vidjeli drugo doli duha ili prikazu, koji su tvrdili da su sami učenici ukrali truplo kako bi pokazali da je ovaj uskrsnuo. Do trenutka kad su te priče pisane, od raspeća je prošlo više od šest desetljeća. U tom su trenutku evanđelisti čuli vjerojatno svaki zamisliv prigovor uskrsnuću i mogli su stvoriti priče koje će odgovoriti na svaki od njih.

Učenici su vidjeli duha? Može li duh jesti ribu i kruh, kako je uskrsli Isus činio u Luki 24:42 – 43?

Isus je tek bestjelesni duh? „Ima li duh meso i kosti?” pita izašli Isus nepovjerljive učenike dok im nudi ruke i stopala koje mogu dotaknuti kao dokaz (Luka 24:36 – 39).

Isusovo je truplo ukradeno? Kako, kad je Matej tako prikladno oko grobnice smjestio čuvare – čuvare koji su i sami vidjeli uskrslog Isusa, ali koje su svećenici podmitili da kažu kako su

učenici njima pred nosom ukrali truplo? „I razglasilo se to među Židovima – sve do danas.” (Matej 28:1 – 15)

Ponovno, te priče nemaju za cilj biti prikazi povijesnih događaja; one su pažljivo osmišljeni odgovori na argumente koji se zbivaju iza pozornice. Ipak, jedno je tvrditi da je Isus iz Nazareta ustao od mrtvih. To je, na kraju, pitanje vjere. Posve je nešto drugo reći da je to učinio sukladno spisima. Luka portretira uzašlog Isusa kako sam odgovara na to pitanje, strpljivo objašnjavajući učenicima koji su se nadali „da je on onaj koji ima otkupiti Izraela” (Luka 24:21) kako su njegova smrt i uskrsnuće u osnovi ispunjenje mesijanskih proročanstava, kako je sve što je zapisano „sve što je u Mojsijevu Zakonu, u Prorocima i Psalmima” dovelo do križa i prazne grobnice. „Krist će trpjeti i treći dan ustati od mrtvih”, objašnjava Isus učenicima (Luka 24:44 – 46).

Osim što tako nešto nigdje nije zapisano: nema tog u Mojsijevu zakonu, niti kod proroka, čak niti u Psalmima. U čitavoj povijesti židovske misli ne postoji niti jedan redak spisa koji kaže da će mesija trpjeti, umrijeti i trećeg dana ponovno ustati, što može objasniti zašto se Isus ne trudi citirati bilo koji spis kako bi podupro svoje nevjerojatne tvrdnje.

Nikakvo čudo što su Isusovi sljedbenici teško braću Židove u Jeruzalemu uspijevali uvjeriti da prihvate njihovu poruku. Kada Pavao u svome pismu Korinćanima piše da je raspeće „Židovima sablazan”, on uvelike umanjuje dilemu učenika (Prva poslanica Korinćanima 1:23). Za Židove raspinjanje mesije nije ništa manje od kontradikcije. Sama činjenica Isusova raspeća poništava njegove mesijanske tvrdnje. Čak i učenici priznaju taj problem. Zato tako očajnički žele usmjeriti svoje nade u tvrdnju da je kraljevstvo Božje koje se nadao uspostaviti zapravo nebesko kraljevstvo, a ne ono zemaljsko; da su mesijanska proročanstva pogrešno konstruirana; ako se ispravno interpretiraju, govore suprotno od onoga što svi misle da ona govore; da je duboko u tekstu ugrađena sveta istina o umirućem i uzašlom mesiji koju samo oni mogu razotkriti. Problem je što u gradu utopljenom spisima kakav je Jeruzalem takav argument nailazi na gluhe uši, osobito ako dolazi od skupine nepismenih seljaka iz zabiti Galileje čije je jedino iskustvo sa spisima ono malo što su čuli u sinagogama rodnih gradova. Ma koliko se trudili, učenici jednostavno nisu

mogli značajan broj Jeruzalemaca uvjeriti da Isusa prihvate kao dugo čekanog spasitelja Izraela.

Učenici su mogli napustiti Jeruzalem, raspršiti se Galilejom sa svojom porukom, vratiti se svojim selima i propovijedati prijateljima i susjedima. Ali Jeruzalem je bio mjesto Isusove smrti i uskrsnuća, mjesto na koje će se, kako su vjerovali, uskoro vratiti. To je središte judaizma i usprkos njihovom specifičnom tumačenju spisa, učenici su bili iznad svega Židovi. Njihov je pokret posve židovski i namijenjen je, u onim prvim godinama nakon Isusova raspeća, ekskluzivno židovskoj publici. Nisu imali namjere napustiti Sveti Grad ili se razići od kulta Židova, neovisno o progona koji su ih čekali od strane svećeničkih vlasti. Glavni vođe pokreta – apostoli Petar i Ivan te Isusov brat Jakov – štovali su židovske običaje i Mojsijev zakon do samoga kraja. Pod njihovim je vodstvom Crkva u Jeruzalemu postala poznata kao „majčinski skup”. Ma kako se daleko i široko pokret proširio, ma koliko drugih „skupova” uspostavilo u gradovima kao što su Filipi, Korint pa čak i Rim, ma koliko novih preobraćenika – Židova ili neznabožaca – pokret privlačio, svaki je skup, svaki preobraćenik i svaki misionar potpadao pod autoritet „majčinskog skupa” u Jeruzalemu sve do dana kad je on srušen sa zemljom.

Postojala je jedna praktična prednost smještanja pokreta u Jeruzalem. Godišnji ciklus svetkovina i blagdana okupljao je tisuće Židova iz cijelog carstva. A za razliku od Židova koji su živjeli u Jeruzalemu i koji su Isusove sljedbenike lako mogli odbaciti kao u najmanju ruku neupućene, a u najgorem slučaju kao here-tike, Židovi iz dijaspore koji su živjeli daleko od Svetog Grada i izvan dosega Hrama bili su mnogo podložniji poruci učenika.

Kao neznatne manjine koje su živjele u velikim kozmopolit-skim središtima kao što su Antiohija i Aleksandrija, ti su Židovi iz dijaspore bili duboko prožeti idejama rimskog i grčkog društva. Okruženi različitim rasama i vjerama često su bili otvoreniji i propitkivali su židovska uvjerenja i običaje, čak i kad je riječ bila o tako bazičnim stvarima kao što su obrezivanje i prehrambena ograničenja. Za razliku od svoje braće u Svetoj zemlji, Židovi iz dijaspore govorili su grčkim, a ne aramejskim; grčki je bio jezik njihovih idejnih predaka, a ne jezik njihova bogoslovlja. Spise nisu doživljavali na izvornom hebrejskom, već u grčkom prijevodu (Septuaginta) koji je nudio nove i kreativne načine izražavanja

njihove vjere, omogućavajući im da jednostavnije uklope tradicionalnu biblijsku kozmologiju s grčkom filozofijom. Razmislite o židovskim spisima koji dolaze iz dijaspore. Knjige kao što su Salomonova mudrost koja antropomorfizira Mudrost kao ženu koju treba željeti više od ičeg i Knjiga Isusa, sina Sirahova (o toj se knjizi češće govori kao o Knjizi Sirahovoj) čitale su se više kao grčki filozofski traktati, nego kao semitski spisi.

Nije, stoga, iznenađujuće što su Židovi iz dijaspore bili skloni inovativnim tumačenjima spisa koje su nudili Isusovi sljedbenici. Zapravo, nije dugo trebalo da ti Židovi koji govore grčki brojno nadjačaju originalne Isusove sljedbenike iz Jeruzalema koji govore aramejski. Prema knjizi Djela apostolskih, zajednica je podijeljena u dva odvojena i prepoznatljiva tabora: „hebrejski kršćani”, termin koji se u knjizi Djela apostolskih koristi kako bi se govorilo o vjernicima iz Jeruzalema pod vodstvom Jakova i apostola te „helenisti”, oni Židovi koji su došli iz dijaspore i kojima je grčki primarni jezik (Djela apostolska 6:1).

Nije samo jezik dijelio hebrejske od helenističkih kršćana. Hebreji su bili primarno seljaci, poljodjelci i ribari, ljudi koji su u Jeruzalem stigli iz judejske i galilejske provincije. Helenisti su bili sofisticiraniji i urbaniji, bolje obrazovani, a svakako bogatiji, o čemu svjedoči njihova sposobnost da putuju stotine kilometara kako bi hodočastili u Hram. No jezične će se razlike naposljetku pokazati odlučujućima u razlikovanju dviju zajednica. Helenisti su Isusa štovali na grčkom i oslanjali su se na jezik koji im je davao bitno različit skup simbola i metafora od aramejskog ili hebrejskog. Jezična je razlika naposljetku dovela do razlika u doktrini jer su helenisti počeli miješati svoj pogled na svijet pod utjecajem Grčke s već idiosinkratskim hebrejskim čitanjem židovskih spisa.

Kad je između dviju zajednica izbio sukob oko jednake distribucije resursa zajednice, apostoli su odredili sedam vođa među helenistima kako bi se pobrinuli za sebe. Poznati kao „Sedmorica”, ti su vođe u knjizi Djela apostolskih navedeni kao Filip, Prohor, Nikanor, Timon, Parmen, Nikola (neznabožac i obraćenik iz Antiohije) te, naravno, Stjepan čija će smrt od ruku bijesne rulje učiniti razliku između hebrejskih i helenističkih kršćana trajnom.

Nakon Stjepanove smrti uslijedio je val uhićenja. Vjerske vođe koji su sve do tad nevoljko podnosili prisutnost Isusovih sljedbe-

nika u Jeruzalemu razbjesnile su Stjepanove šokantno heretične riječi. Bilo je dovoljno loše što raspetog seljaka zovu mesijom; neoprostiva je blasfemija bila zvati ga Bogom. Kao odgovor, vlasti su sustavno izbacivale heleniste iz Jeruzalema, a čini se da se hebrejski kršćani tome nisu pretjerano opirali. Doista, činjenica da je jeruzalemski skup neprekidno, desetljećima, rastao u sjeni Hrama govori da su hebrejski kršćani bili netaknuti progonom helenista. Kao da svećeničke vlasti nisu smatrale da su dvije grupe povezane.

U međuvremenu su izbačeni helenisti preplavili dijasporu. Naoružani porukom koju su prihvatili od hebrejskih kršćana u Jeruzalemu, počeli su je prenositi, na grčkom, braći Židovima iz dijaspore, onima koji su živjeli u neznaboškim gradovima Ašdodu i Cezareji, na obalnim područjima Sirije-Palentine, na Cipru, u Feniciji i Antiohiji, gradu u kojem se o njima prvi put počinje govoriti kao o kršćanima (Djela apostolska 11:27). Malo-pomalo tijekom sljedećeg desetljeća židovska sekta koju je osnovala grupa Galilejaca sa sela preobrazila se u religiju urbaniziranih govornika grčkog. Nisu više bili vezani okovima Hrama i kulta Židova pa su helenistički propovjednici postupno počeli Isusovu poruku čistiti od nacionalističkih briga i preobražavati je u univerzalni zov koji će biti prihvatljiviji onima koji žive u grčko-rimskom miljeu. Čineći to, odvezali su se od ograničenja židovskog Zakona, sve dok on nije izgubio prvenstvo. Isus nije došao ispuniti Zakon, tvrdili su helenisti. Došao ga je dokinuti. Isus nije osudio svećenike koji su ukaljali Hram bogatstvom i licemjerjem. Osudio je sam Hram.

Ipak, do tog su trenutka helenisti svoje propovijedanje usmjevali samo na braću Židove, kako Luka piše u svojim Djelima apostolskim: „ne propovijedajući Riječi doli samo Židovima” (Djela apostolska 11:19). To je i dalje primarno židovski pokret, pokret koji je procvao teološkim eksperimentiranjem koje je označavalo iskustvo dijaspore u Rimskom Carstvu. Ali tad su neki među helenistima počeli Isusovu poruku dijeliti s neznabošcima „i mnogi su među njima postali vjernici”. Misija među neznabošcima nije važna – ne još. Ali što se dalje helenisti šire od Jeruzalema i srca Isusova pokreta, to se njihov fokus više pomiče s ekskluzivno židovske publike na primarno neznabošku. Što se njihov fokus više usmjerava na neznabošce, to su im dopušteniji

određeni sinkretistički elementi posuđeni iz grčkoga gnosticizma i rimskih religija. A što se pokret više puni tim „poganskim” preobraćenicima, to nasilnije odbacuje židovsku prošlost u zamjenu za grčko-rimsku kulturu.

Sve će se to dogoditi tek za mnogo godina. Tek će nakon uništenja Jeruzalema 70. godine misija Židovima biti napuštena i kršćanstvo će se preobraziti u romaniziranu religiju. Ali u ovom ranom stadiju Isusova pokreta postavlja se put prema dominaciji neznabožaca, iako točka preokreta neće doći sve dok mladi farizej i helenistički Židov iz Tarza po imenu Šaul – isti onaj Šaul koji je podržavao Stjepanovo kamenovanje zbog blasfemije – ne susretne uskrslog Isusa na putu u Damask i od tada nadalje ne postane poznat kao Pavao.

Nisam li ja apostol?

Šaul iz Tarza još je disao prijetnje i umorstva učenika kad je napustio Jeruzalem kako bi kaznio heleniste koji su pobjegli u Damask nakon Stjepanova kamenovanja. Šaula visoki svećenik nije zamolio da pronade te Isusove sljedbenike; otišao je svojom voljom. Obrazovan Židov iz dijaspele koji je govorio grčki i građanin jednog od najbogatijih lučkih gradova Rimskog Carstva, Šaul je bio gorljivo posvećen Hramu i Tori. „Obrezan osmog dana, od roda sam Izraelova, plemena Benjaminova, Hebrej od Hebrejâ”, piše o sebi u Poslanici Filipljanima, „po Zakonu farizej, po revnosti progonitelj Crkve, po pravednosti zakonskoj besprijekoran” (Poslanica Filipljanima 3:5 – 6).

Upravo je na putu u Damask mladi farizej doživio ekstatično iskustvo koje je sve promijenilo za njega i za vjeru koju će prihvatiti kao svoju. Dok se približavao ulazu u grad sa suputnicima, iznenada ga je pogodila svjetlost s nebesa koja je blještala svud oko njega. Pao je na tlo i sklupčao se. Glas mu je rekao: „Šaule, Šaule, zašto me progoniš?”

„Tko si ti, Gospode?” upitao je Šaul.

Odgovor se začuo kroz zasljepljujuću bijelu svjetlost: „Ja sam Isus.”

Zasljepljen vizijom, Šaul je stigao u Damask gdje je sreo Isusova sljedbenika po imenu Ana koji je na njega položio ruke i povratio mu vid. Odmah je sa Šaulovih očiju spalo nešto nalik ljuskama i ispunio ga je Duh Sveti. Upravo je ondje Šaul kršten u Isusov pokret. Promijenio je ime u Pavao i odmah počeo propovijedati uzašlog Isusa i to ne braći Židovima, već neznabošcima koji su do tog trenutka uglavnom ignorirali glavne misionare pokreta.

Priča o Pavlovu preobraćenju na putu za Damask pomalo je propagandistička legenda koju je stvorio evanđelist Luka.

Sam Pavao nikad ne prepričava priču kako ga je pogled na Isusa bio zaslijepio. Ako ćemo vjerovati tradicijama, Luka je bio mladi Pavlov sljedbenik: spominje se u dvjema poslanicama: Korinćanima i Timoteju koje se najčešće pripisuju Pavlu, ali ustvari su napisane dosta nakon njegove smrti. Luka je knjigu Djela apostolskih napisao kao neku vrstu hvalospjeva bivšem učitelju nekih trideset ili četrdeset godina nakon što je Pavao bio umro. Zapravo, Djela apostolska manje su priča o apostolima, a više otkrivajuća biografija Pavlova; apostoli rano nestaju iz knjige i služe kao most između Isusa i Pavla. U Lukinu pričanju Pavao je – ne Jakov, ne Petar, ne Ivan ili bilo koji od Dvanaestorice – pravi Isusov nasljednik. Aktivnost apostola u Jeruzalemu služi samo kao preludij Pavlovu propovijedanju dijaspori.

Iako Pavao ne otkriva pojedinosti o svojem preobraćenju, navodno tvrdi da je sam svjedočio uzašlom Isusu i da mu je iskustvo podarilo neku vrstu apostolskog autoriteta nad Dvanaesticom. „Nisam li apostol?” piše Pavao u obranu svojeg autoriteta koji je majčinski skup u Jeruzalemu često izazivao. „Nisam li vidio Isusa, Gospodina našega?” (Prva poslanica Korinćanima 9:1)

Pavao je sebe možda smatrao apostolom, ali čini se da se s tom tvrdnjom slagalo malo drugih vođa pokreta. Ne slaže se ni Luka, Pavlov odani sljedbenik, čije pisanje odaje namjeren, iako nepovijesni, pokušaj da uzdigne status svojeg mentora u osnivanju Crkve i Pavla smatra apostolom. Što se Luke tiče, postoji samo dvanaest apostola, po jedan za svako pleme Izraela, baš kao što je Isus i namjeravao. Pričajući kako je preostalih jedanaest apostola Judu Iškariota zamijenilo Matijom nakon Isusove smrti, Luka bilježi da je novi regrut trebao biti netko od onih koji „bijahu s nama [učenicima] za sve vrijeme što je među nama živio Gospodin Isus počevši od krštenja Ivanova pa sve do dana kad bi [Isus] uzet od nas” (Djela apostolska 1:21). Takav preduvjet jasno isključuje Pavla koji se preobratio negdje oko 37. g. n. e., gotovo desetljeće nakon Isusove smrti. Ali to ne smeta Pavlu koji ne samo što traži da ga se zove apostolom – „ako drugima nisam apostol, vama svakako jesam”, kaže voljenoj zajednici u Korintu (Prva poslanica Korinćanima 9:2) – već i inzistira da je superioriji od drugih apostola.

„Hebreji su?” piše Pavao o apostolima. „I ja sam! Izraelci su? I ja sam! Potomstvo su Abrahamovo? I ja sam! Poslužitelji su

Kristovi? Kao mahnit govorim: ja još više! U naporima – preobilno; u tamnicama – preobilno; u batinama – prekomjerno; u smrtnim pogiblima – često.” (Druga poslanica Korinćanima 11:22 – 23)⁷

Pavao gaji poseban prijezir prema jeruzalemskom trijumviratu Jakova, Petra i Ivana koje opisuje kao „takozvane stupove Crkve” (Poslanica Galaćanima 2:9). „A oni koji štogod znače – bili oni što bili, nije mi do toga”, piše on. „Ti uglednici, uistinu, ništa nisu pridometnuli...” (Poslanica Galaćanima 2:6). Apostoli su možda hodali i razgovarali sa živim Isusom (ili, kako ga Pavao umanjuje, „Isusom od tijela”). Ali Pavao hoda i razgovara s božanskim Isusom: prema Pavlovim riječima, oni razgovaraju i tijekom tih razgovora Isus dijeli tajne upute namijenjene samo njegovim ušima. Isus je možda osobno odabrao apostole dok su oni radili na zemlji ili izvlačili svoje ribarske mreže. Ali Isus je Pavla odabrao prije nego je ovaj rođen: on je, govori Galaćanima, od Isusa pozvan u apostolat dok je još bio u majčinoj utrobi (Poslanica Galaćanima 1:15). Drugim riječima, Pavao sebe ne smatra trinaestim apostolom. On misli da je prvi apostol.

Traženje apostolata Pavlu je hitno jer je to jedini način da opravda svoju samododijeljenu misiju neznabošcima, a čini se da vođe Isusova pokreta u Jeruzalemu tu misiju isprva ne podržavaju. Iako je među apostolima bilo mnogo razgovora o tome koliko se strogo nova zajednica treba pridržavati Mojsijeva zakona – neki su zagovarali strogu poslušnost, a drugi umjereniji pristup – malo je rasprave o tome kome zajednica treba služiti: to je židovski pokret namijenjen židovskoj publici. Čak su i helenisti svoja propovijedanja namijenili uglavnom Židovima. Ako šaćica neznabožaca odluči Isusa primiti za svojeg mesiju, neka tako bude, sve dok pristaju na obrezivanje i na Zakon.

Ipak za Pavla nema ni najmanje prostora za raspravu o ulozi Mojsijeva zakona u novoj zajednici. Pavao odbacuje primat židovskog Zakona koji naziva „smrtonosna služba, slovima uklesana u kamenju” i koji treba zamijeniti „slavnijom službom Duha” (Druga poslanica Korinćanima 3:7 – 8). Svoju braću vjernike koji

⁷ Razlika u prijevodu Biblije: engleski izvornik kaže „Are they servants of Christ? I am better one”, što bi točnije bilo prevedeno kao „Poslužitelji su Kristovi? Ja sam bolji”.

i dalje prakticiraju obrezivanje – ključnu oznaku naroda Izraela – naziva „psima i opakim radnicima” koji „osakaćuju” (Poslanica Filipljanima 3:2). To su iznenađujuće izjave od jednog bivšeg farizeja. Ali za Pavla odražavaju istinu o Isusu koju, kako smatra, samo on prepoznaje, a koja kaže da je „Krist kraj Tore” (Poslanica Rimljanima 10:4).

Pavlovo drsko odbacivanje samih temelja judaizma šokantno je vođama Isusova pokreta u Jeruzalemu, baš kao što bi šokiralo samoga Isusa. Naposljetku, Isus je tvrdio da je došao ispuniti Mojsijev zakon, a ne dokinuti ga. Daleko od odbacivanja Zakona, Isus se neprekidno trudio proširiti ga i intenzivirati. Gdje Zakon zapovijeda „ne ubij”, Isus dodaje, „svaki koji se srdi na brata svoga bit će podvrgnut [istom] sudu” (Matej 5:22). Gdje Zakon nalaže, „ne čini preljuba”, Isus dodaje „tko god s požudom pogleda ženu” (Matej 5:28). Isus se s pismoznancima i znanstvenicima možda nije slagao oko točne interpretacije Zakona, posebno kad je riječ o zabrani rada na šabat, ali nikada nije odbacivao Zakon. Upravo suprotno. Isus je upozorio: „Tko dakle ukine jednu od tih, pa i najmanjih zapovijedi i tako nauči ljude, najmanji će biti u kraljevstvu nebeskom.” (Matej 5:19)

Čovjek bi pomislio da će Isusov prijekor da se druge ne uči kršiti Zakon Mojsijev utjecati na Pavla. Ali Pavla ni najmanje ne zanima ništa što je „Isus od tijela” možda rekao. Zapravo, Pavla ni najmanje ne zanima povijesni Isus. U njegovim pismima gotovo nema ni traga Isusu iz Nazareta. S izuzetkom raspeća i Posljednje večere koje transformira iz priče u liturgijsku formulu, Pavao ne priča niti o jednom događaju iz Isusova života. Ustvari, Pavao i ne navodi Isusove riječi (opet, s iznimkom ponavljanja euharistijske formule: „Ovo je moje tijelo...”). Zapravo Pavao ponekad izravno prkosi Isusu. Usporedite ono što Pavao piše u Poslanici Rimljanima – „Tko god prizove ime Gospodnje, bit će spašen” (Poslanica Rimljanima 10:13) s onime što Isus kaže u Evandjelju po Mateju: „Neće u kraljevstvo nebesko ući svaki koji mi govori: ‘Gospodine, Gospodine!’” (Matej 7:21)

Pavlov nedostatak pažnje za povijesnog Isusa nije posljedica njegova naglaska na kristološkim, umjesto povijesnim problemima. Posljedica je jednostavne činjenice da Pavao nije imao pojma tko je bio živi Isus niti ga je za to bilo briga. Više se puta hvali da o Isusu nije učio od apostola niti ikog drugog tko ga je poznao.

„Ali kad se Onomu [Bogu] svidjelo otkriti mi Sina svoga da ga navješćujem među poganima, odmah, ne posavjetovah se s tijelom i krvlju i ne uzidoh u Jeruzalem k onima koji bijahu apostoli prije mene, nego odoh u Arabiju pa se opet vratih u Damask.” (Poslanica Galaćanima 1:15 – 17)

Tek nakon tri godine propovijedanja poruke za koju Pavao tvrdi da je nije primio niti od jednog ljudskog bića (pod čime očito misli na Jakova i apostole), već izravno od Isusa, udostojio se posjetiti muškarce i žene u Jeruzalemu koji su uistinu poznavali čovjeka kojeg je Pavao smatrao Gospodom (Poslanica Galaćanima 1:12).

Zašto se Pavao tako trudi ne samo odvojiti od autoriteta vođa u Jeruzalemu već ih i poništiti i odbaciti kao nevažne, ili nešto gore? Jer su Pavlova shvaćanja Isusa tako ekstremna, tako izvan opsega prihvatljive židovske misli da ju je propovijedati mogao jedino ako ustvrdi da ih je dobio izravno od samog Isusa. Ono što Pavao u svojim poslanicama nudi nije, kao što neki od njegovih suvremenika tvrde, drugačiji pogled na židovsku duhovnost. Pavao donosi posve novu doktrinu koju osoba na kojoj se ona temelji uopće ne bi mogla prepoznati. Upravo je Pavao riješio dilemu učenika o pomirenju Isusove sramotne smrti na križu s mesijanskim očekivanjima Židova jednostavno odbacivši ta očekivanja i preobrazivši Isusa u posve novo stvorenje, ono koje je gotovo u cijelosti on stvorio: u Krista.

Iako je „Krist” tehnički grčka riječ za mesiju, Pavao je ne koristi na takav način. On Kristu ne daje niti jednu od konotacija koje se povezuju s terminom „mesija” u Hebrejskim spisima. O Isusu nikad ne govori kao o „pomazaniku Izraela”. Pavao je Isusa možda prepoznao kao potomka kralja Davida, ali ne gleda u spise kako bi tvrdio da je Isus davidovski osloboditelj kojeg Židovi čekaju. Ignorira sva mesijanska proročanstva na koja će se evanđelja osloniti mnogo godina kasnije kako bi dokazao da je Isus mesija (kad Pavao i gleda židovske proroke, primjerice Izaijino proročanstvo o Jišajinu izdanku koji će biti „stijeg narodima”, on misli da proroci govore o njemu, a ne o Isusu). Najvažnije, za razliku od pisaca evanđelja (naravno, s izuzetkom Ivana), Pavao Isusa ne zove Kristom (Yesus ho Xristos) kao da mu je Krist titula. Umjesto toga, Pavao ga zove „Isus Krist” ili samo „Krist”, kao da mu je to prezime. To je iznimno neobična formulacija čija je najbliža para-

lela u načinu na koji su rimski carevi koristili termin „Caesar” kao nadimak, kao u Caesar Augustus.

Pavlov Krist čak nije čovjek, iako je uzeo takav oblik (Poslanica Filipljanima 2:7). On je kozmičko biće koje je postojalo prije vremena. On je prva od Božjih tvorevina kroz koju je nastao ostatak stvaranja (Prva poslanica Korinćanima 8:6). On je rođeni sin Božji, Božji fizički nasljednik (Poslanica Rimljanima 8:3). On je novi Adam, ali ne od praha, već od nebesa. A opet, dok je prvi Adam postao „živa duša”, „posljednji Adam”, kako Pavao naziva Krista, postao je „duh životvorni” (Prva poslanica Korinćanima 15:45 – 47). Krist je, ukratko, posvema novo biće. Ali nije jedinstven. On je tek prvi od svoje vrste: „prvorodenac među mnogom braćom” (Poslanica Rimljanima 8:29). A oni koji vjeruju u Krista kao Pavao – oni koji prihvaćaju Pavlova učenja o njemu – postaju jedno s njime u mističnoj uniji (Prva poslanica Korinćanima 6:17). Kroz njihova će vjerovanja njihova tijela biti transformirana u čudesno tijelo Kristovo (Poslanica Filipljanima 3:20 – 21). Pridružit će mu se u duhu i dijeliti njegov lik koji je, kako Pavao podsjeća svoje sljedbenike, lik Božji (Poslanica Rimljanima 8:29). Stoga kao „baštinici Božji, a subaštinici Kristovi” i sami mogu postati božanskim bićima (Poslanica Rimljanima 8:17). Mogu postati poput Krista u njegovoj smrti (Poslanica Filipljanima 3:10) – odnosno božanski i vječni – sa zadatkom suđenja čitavom čovječanstvu uz njega te kao anđeli na nebesima (Prva poslanica Korinćanima 6:2 – 3).

Pavlov portret Isusa Krista možda suvremenim kršćanima zvuči poznato – otad je postao standardnom doktrinom Crkve – ali Isusovim židovskim sljedbenicima bio je posve bizaran. Transformacija Nazarećanina u božanskog, vječnog, doslovnog sina Božjeg čiji su smrt i uskrsnuće pokrenuli nov rod vječnih bića odgovornih za suđenje svijetu nema temelja u bilo kojim spisima o Isusu koji su barem donekle suvremeni Pavlovima (što je čvrsta naznaka ideje da je Pavlov Krist u potpunosti njegova kreacija). Ništa što Pavao zamišlja ne postoji u materijalu Q izvora koji je sastavljen otprilike u vrijeme dok Pavao piše svoje poslanice. Pavlov Krist definitivno nije Sin Čovječji koji se pojavljuje u Evandjelju po Marku, napisanom svega par godina nakon Pavlove smrti. Nigdje u evandeljima po Mateju i Luki – sastavljenima između 90. i 100. godine – Isus se ne smatra doslovnim sinom Božjim.

Oba evanđelja termin „Sin Božji” koriste onako kako se koristio u Hebrejskim spisima: kao kraljevsku titulu, a ne kao opis. Tek u posljednjem od kanoniziranih evanđelja, Evanđelju po Ivanu, napisanom između 100. i 120 godine, možemo pronaći Pavlovu viziju Isusa Krista – vječni logos, rođeni sin Božji. Naravno, tad je, gotovo pola stoljeća nakon uništenja Jeruzalema, kršćanstvo već temeljito romanizirana religija i Pavlov je Krist davno izgubio i posljednji trag židovskog mesije u Isusu. Tijekom pedesetih godina, dok Pavao piše svoje poslanice, njegova je ideja Isusa kao Krista možda bila šokantna i otvoreno heretična i zato, oko 57. godine, Jakov i apostoli traže da Pavao dođe u Jeruzalem odgovarati za iskrivljena učenja.

To neće biti prvo Pavlovo pojavljivanje pred vođama pokreta. Kako spominje u poslanici Galaćanima, prvi se put susreo s apostolima pri posjetu Svetom Gradu tri godine nakon preobraćenja, oko 40. godine naše ere, kad se suočio s Petrom i Jakovom. Dvojica vođa bila su navodno oduševljena što „negdašnji naš progonitelj sada navješćuje vjeru koju je nekoć pustošio” (Poslanica Galaćanima 1:23). Slavili su Boga zbog Pavla i poslali ga propovijedati poruku o Isusu u regije Siriju i Ciliciju, dajući mu kao druga i čuvara židovskog preobraćenika i bliskog Jakovljeva pouzdanika po imenu Barnaba.

Pavlovo se drugo putovanje u Jeruzalem zbilo oko desetljeća kasnije, negdje oko 50. godine naše ere, i bilo je manje srdačno od prvoga. Pozvan je da se pojavi na sastanku Apostolskog koncila kako bi obranio samonametnutu ulogu misionara nezna-bošcima (Pavao tvrdi da nije pozvan u Jeruzalem, već je otišao svojom voljom jer mu je Isus tako bio naložio). Uz druga Barnabu i neobrezanog grčkog preobraćenika Tita, Pavao je stao pred Jakova, Petra, Ivana i starješine Jeruzalema i odlučno branio poruku koju je propovijedao nezna-bošcima.

Luka koji o tom sastanku piše nekih četrdeset ili pedeset godina kasnije slika savršenu harmoniju između Pavla i članova vijeća, s time da se sam Petar zauzima za Pavla i staje na njegovu stranu. Prema Luki, Jakov je, kao vođa jeruzalemskog skupa i glavešina Apostolskog koncila, blagoslovio Pavlova učenja, određivši da su otad nadalje nezna-bošci dobrodošli u zajednicu, s time da ne trebaju slijediti Mojsijev zakon sve dok se „uzdržavaju od mesa okaljano idolima, od bludništva, od udavljenoga i od

krvi" (Djela apostolska 15:1 – 21). Lukin opis sastanka ima očitu svrhu dati legitimitet Pavlovu namjesništvu tako što će dobiti odobrenje samog „brata našeg Gospodina". No Pavlov osobni doživljaj Apostolskog koncila, opisan u Poslanici Galaćanima malo nakon što se on zbilo, slika posve drugačiju sliku onoga što se zbilo u Jeruzalemu.

Pavao tvrdi da su ga zaskočili Apostolski koncil i grupa „lažnih vjernika" (onih koji i dalje priznaju primat Hrama i Tore) koji su potajno špijunirali njega i njegovo namjesništvo. Iako Pavao o sastanku ne otkriva mnogo, ne može sakriti bijes zbog postupanja koje je, kako tvrdi, primio od ruku „navodno priznatih vođa" Crkve: Jakova, Petra i Ivana. Pavao kaže da „ni načas im nismo popustili, nismo se podložili" jer ni oni ni njihovo mišljenje o njegovu namjesništvu ništa ne znače (Poslanica Galaćanima 2:1 – 10).

Što god se zbilo tijekom Apostolskog koncila, čini se da je sastanak završio obećanjem Jakova, vođe jeruzalemskog skupa, da Pavlove neznaboške sljedbenike neće obvezati na obrezivanje. Ipak, ono što se kasnije dogodilo govori da su Jakov i on bili daleko od pomirenja: čim je Pavao napustio Jeruzalem, Jakov je počeo slati svoje misionare u Pavlove kongregacije u Galaciji, Korintu i Filipima te većini drugih mjesta u kojima je Pavao izgradio sljedbu, i to sa svrhom ispravljanja Pavlovih neortodoksnih učenja o Isusu.

Pavla su te delegacije razbjesnile i smatrao ih je, posve opravdano, prijetnjom svom autoritetu. Gotovo sve Pavlove poslanice u Novom zavjetu napisane su nakon Apostolskog koncila i namijenjene su kongregacijama koje su bili posjetili ti predstavnici iz Jeruzalema (Pavlova prva poslanica, ona Solunjanima, napisana je između 48. i 50. godine; njegova posljednja poslanica, ona Rimljanima, napisana je oko 56. godine). Zato se u tim poslanicama toliko prostora posvećuje obrani Pavlova statusa kao apostola, naglašava se njegova izravna veza s Isusom i bjesni se protiv vođa u Jeruzalemu koji se „prerušuju u apostole Kristove", a zapravo su – smatra Pavao, sluge Sotonine koje su začarale Pavlove sljedbenike (Druga poslanica Korinćanima 11:13 – 15).

Ipak, čini se da su Jakovljeva izaslanstva imala učinka jer Pavao neprekidno grdi svoje kongregacije što su ga napustile. „Čudim se da od Onoga koji vas pozva na milost Kristovu tako

brzo prelazite na neko drugo evanđelje” (Poslanica Galaćanima 1:6). Traži od svojih sljedbenika da te delegacije ne slušaju, odnosno da ne slušaju nikoga drugoga, već samo njega: „Navješćuje li vam tko neko evanđelje mimo onoga koje primiste [mene], neka je proklet” (Poslanica Galaćanima 1:9). Čak i ako evanđelje dolazi s „anđela s nebesa”, piše Pavao, njegove ga kongregacije trebaju ignorirati (Poslanica Galaćanima 1:8). Umjesto toga trebaju slušati Pavla i samo Pavla: „Nasljedovatelji moji budite, kao što sam i ja Kristov.” (Prva poslanica Korinćanima 11:1)

Osjećajući ogorčenje i izgubivši vezanost uz autoritet Jakova i apostola u Jeruzalemu („Što god oni bili, nije mi važno.”), Pavao je sljedećih nekoliko godina potrošio na slobodno razlaganje svoje doktrine o Isusu Kristu. Nije jasno jesu li Jakov i apostoli u Jeruzalemu bili posve svjesni Pavlovih aktivnosti tijekom ovog razdoblja. Naposljetku, Pavao je svoja pisma pisao na grčkom, jezikom koji ni Jakov ni apostoli nisu znali čitati. Štoviše, Barnaba je, kao jedina Jakovljeva veza s Pavlom, Pavla napustio malo nakon Apostolskog koncila zbog nejasnih razloga (iako treba spomenuti da je Barnaba bio levit i kao takav vjerojatno strogo poštovao židovski Zakon). Neovisno o tome, do 57. godine više se nisu mogle ignorirati glasine o Pavlovim učenjima. Stoga je ponovno pozvan u Jeruzalem da objasni svoje postupke.

Ovoga se puta Jakov izravno sukobio s Pavlom i rekao mu da su saznali kako Pavao uči vjernike da „napuste Mojsija” te da ne „obrezuju djece i ne žive po običajima” (Djela apostolska 21:21). Pavao na tu optužbu ne odgovara, iako on upravo to naučava. Čak ide tako daleko da kaže kako će oni koji si dopuste biti obrezanima „prekinuti s Kristom” (Poslanica Galaćanima 5:2 – 4).

Kako bi jednom zauvijek razjasnio stvari, Jakov Pavla prisiljava da s četvoricom drugih muškaraca sudjeluje u strogom ritualu pročišćenja u Hramu – u istom onom Hramu za koji Pavao vjeruje da ga je zamijenila krv Isusova – pa će „svi spoznati da nema ništa od onoga što im je o tebi dojavljeno, nego da si i ti na pravu putu i da opslužuješ Zakon” (Djela apostolska 21:24). Pavao poslušao; čini se da nije imao izbora. Ali dok dovršava ritual, prepozna ga skupina pobožnih Židova.

„Izraelci, u pomoć!” viču oni. „Evo čovjeka koji sve posvuda poučava protiv naroda, Zakona i ovoga mjesta!” (Djela apostolska 21:27 – 28). Odjednom se na Pavla sruči rulja. Zgrabe ga i

izvuku iz Hrama. Baš kad ga se spremaju nasmrtno zatući, iznenada se pojavljuje grupa rimskih vojnika. Vojnici rastjeruju rulju i Pavla odvede u pritvor, ne zbog nereda u Hramu, već zato što su ga zamijenili za nekog drugog.

„Ti dakle nisi onaj Egipćanin koji je prije nekoliko dana pobunio i u pustinju odveo one četiri tisuće bodežara?” vojni tribun pita Pavla (Djela apostolska 21:38).

Čini se da se Pavlov dolazak u Jeruzalem 57. godine nije mogao zbiti u kaotičnije doba. Godinu ranije, sikarijci su započeli vladavinu straha ubojstvom visokog svećenika Jonatana. Sada nasumično ubijaju članove svećeničke aristokracije paleći im kuće, otimajući obitelji i sijući strah u srcima Židova. Mesijanska groznica u Jeruzalemu doseže točku vrelišta. Jedan po jedan, pojavljuju se tražitelji mesijanske odore kako bi Židove oslobodili jarma rimske okupacije. Rim je zbog mesijanskih pretenzija već posjekao Teudu čudotvorca. Pobunjenički sinovi Jude Galilejca, Jakob i Šimun, razapeti su. Šefa bandita Eleazara, sina Dinajeva, koji je divljao provincijom ubijajući Samarićane u ime Boga Izraela, rimski je prefekt Feliks uhitio i odrubio mu glavu. A tad se iznenada na Maslinskoj gori pojavio Egipćanin, zaklinjući se da će na zapovijed srušiti zidove Jeruzalema.

Za Jakova i apostole u Jeruzalemu nered znači samo jedno: kraj je blizu, Isus će se vratiti. Kraljevstvo Božje za koje su vjerovali da će Isus izgraditi dok je bio živ sada će se ustanoviti – što je još jedan razlog da se devijantna učenja u Isusovo ime sasijeku u korijenu.

U tom je svjetlu Pavlovo uhićenje u Jeruzalemu možda bilo neočekivano, ali imajući na umu apokaliptična očekivanja u tom gradu, nije došlo u krivo vrijeme niti je bilo neželjeno. Bude li se Isus vratio, nije loše da ga Pavao čeka u zatvorskoj ćeliji gdje se njegovi perverzni stavovi barem budu mogli zadržati dok mu Isus ne dođe suditi. Ali vojnici koji su ga uhitili pretpostavili su da je Pavao Egipćanin i odmah su ga poslali na sud rimskom guverneru Feliksu koji se tad slučajno nalazio u obalnom gradu Cezareji, rješavajući sukob koji je izbio između Židova te Sirijaca i Grka toga grada. Iako je Feliks na kraju Pavla odriješio Egipćaninovih zločina, ipak ga baca u cezarejski zatvor gdje je ostao sve dok Fest nije zamijenio Feliksa na mjestu guvernera i odmah Pavla poslao u Rim.

Fest je Pavlu dopustio da ode u Rim jer je Pavao tvrdio da je rimski građanin. Pavao je bio rođen u Tarzu, gradu čijim je stanovnicima Marko Antonije stoljeće ranije bio dodijelio status rimskih građana. Kao građanin, Pavao je imao pravo zatražiti rimsko suđenje i Fest, koji je u Jeruzalemu služio tijekom kratkog i turbulentnog razdoblja, to mu je naizgled sretno dopustio, ako ni iz jednog drugog razloga, a onda da ga se riješi.

Pavao je možda imao hitniji razlog za odlazak u Rim. Nakon sramotnog spektakla u Hramu, tijekom kojeg se bio prisiljen odreći svega što je godinama propovijedao, Pavao je želio otići što je moguće dalje od Jeruzalema i sve uže omče koju su mu oko vrata stezali Jakov i njegovi apostoli. Osim toga, Rim je bio savršeno mjesto za Pavla. Bio je to carski grad, sjedište Rimskog Carstva. Svakako su helenistički Židovi koji su carev dom odabrali za svoj mogli biti skloniji Pavlovu neortodoksnom učenju o Isusu Kristu. U Rimu se već nalazila malena, ali rastuća skupina kršćana koji su živjeli uz poveću populaciju Židova. Desetljeće prije Pavlova dolaska sukobi između dviju zajednica natjerali su cara Klaudija da obje grupe izbací iz grada. U trenutku kad Pavao stiže početkom šezdesetih, obje populacije opet cvatu. Grad je zreo za Pavlovu poruku.

Iako je Pavao službeno u Rimu bio u kućnom pritvoru, čini se da je nastavio propovijedati bez previše smetnji od vlasti. Ipak, prema svim svjedočanstvima, Pavao je imao malo uspjeha u preobraćivanju rimskih Židova na svoju stranu. Židovska populacija ne samo što nije pokazivala zanimanje za njegovu jedinstvenu interpretaciju mesije već je prema njoj bila otvoreno neprijateljski raspoložena. Čak se ni neznaboški preobraćenici nisu oduševili Pavlom. To je možda bilo zato što Pavao nije bio jedini „apostol” koji je u carskome gradu propovijedao o Isusu. U Rimu je bio i Petar, prvi od Dvanaestorice.

Petar je u Rim bio stigao nekoliko godina prije Pavla, vjerojatno na Jakovljevu zapovijed, kako bi osnovao trajnu zajednicu Židova koji govore grčkim u samome srcu Rimskog Carstva, zajednicu koja bi bila pod utjecajem jeruzalemskog skupa i podučavala sukladno jeruzalemskoj doktrini: ukratko, antipavlovsku zajednicu. Teško je znati točno koliko je uspjeha Petar u svojem zadatku imao prije nego je Pavao stigao. Ali prema Djelima apostolskim, helenisti u Rimu tako su negativno reagirali na Pavlovo

propovijedanje da se ovaj jednom zauvijek odlučio odrezati od braće Židova koji „slušaju i ne razumiju, gledaju i ne vide” (Djela apostolska 28:26 – 29).

Ne postoje zapisi o tim posljednjim godinama u životima Petra i Pavla koji će postati dvjema najznačajnijim figurama u kršćanstvu. Čudno, ali Luka svoj zapis o Pavlovljevu životu završava njegovim dolaskom u Rim i ne spominje da se ondje nalazio i Petar. Još čudnije, Luka propušta zabilježiti najznačajniji aspekt zajedničkog života dvojice muškaraca u carskome gradu. Jer je 66. godine, iste godine kad je Jeruzalem buknuo u pobuni, car Neron reagirao na iznenadni porast kršćanske vjere u Rimu, uhitio Petra i Pavla i obojicu ih osudio jer je pretpostavio da su iste vjere.

Bio je u krivu.

Pravednik

Jakova, brata Isusovog, zvali su „Jakov Pravedni”. U Jeruzalemu, gradu koji mu je postao domom nakon bratovljeve smrti, Jakova su svi prepoznavali zbog nenadmašne pobožnosti i neumorne obrane siromašnih. Sam nije posjedovao ništa, čak ni odjeću koju je nosio – jednostavne oprave od platna, umjesto vune. Nije pio vino niti jeo meso. Nije se kupao. Britva mu nikad nije dotakla glavu niti se mazao mirisnim uljima. Govorilo se da je u molitvi proveo toliko vremena zaklinjući Boga oprost za narod, da su mu koljena postala tvrda kao devina kopita.

Za Isusove sljedbenike Jakov je bio živuća veza do mesije, krv Gospodinova. Za sve ostale u Jeruzalemu on je jednostavno bio „pravednik”. Čak su i židovske vlasti hvalile Jakova zbog čestitosti i nepomućene predanosti Zakonu. Nije li Jakov osudio here tičnog Pavla zato što je odbacio Toru? Nije li nekadašnjeg farizeja prisilio da se pokaje zbog svojih stavova i pročisti u Hramu? Vlasti možda nisu prihvaćale Jakovljevu poruku o Isusu ništa više nego što su prihvaćali Pavlovu, ali poštovali su Jakova i smatrali ga čestitim i poštenim čovjekom. Prema ranom kršćanskom povjesničaru Hegesipu (110. – 180. g. n e.) židovske su vlasti više puta tražile od Jakova da iskoristi svoj utjecaj među narodom i odvрати ih od toga da Isusa zovu mesijom. „Preklinjemo te, obuzdaj narod jer su zastranili kad je riječ o Isusu, kao da je on Krist”, molili su. „Mi smo svjedoci, kao i svi ostali ljudi, da si pravedan i da ne štuješ osobe. Stoga uvjeri mnoštvo da ne zastranjuje kad je o Isusu riječ.”

Njihove su molbe, naravno, padale na gluhe uši. Jer iako je Jakov bio, kao što svi svjedoče, gorljiv zagovornik Zakona, bio je i vjeran Isusov sljedbenik; nikad ne bi izdao nasljeđe svojeg starijeg brata, čak ni kad je zbog toga završio kao mučenik.

Priču o Jakovljevoj smrti moguće je pronaći u Josipovim Starinama. Godina je 62. naše ere i čitava Palestina tone u anarhiju. Glad i suša poharali su provinciju ostavivši jalova polja i gladne farmere. Jeruzalemom je harala panika, sikarijci su ubijali i pljačkali po volji. Revolucionarna groznica među Židovima izmiče kontroli, čak i dok se svećenička klasa na koju se Rim oslanja kako bi održao mir dijeli. Naime, bogati su svećenici u Jeruzalemu osmislili shemu kako bi sami ugrabili tithe koji su trebali održavati seoske svećenike niže klase. U međuvremenu stvari pogoršava niz nesposobnih rimskih guvernera – od Kumana usijane glave do pljačkaša Feliksa i nesretnog Festa.

Kad je Fest umro iznenada i bez nasljednika u tom trenutku, Jeruzalem je potonuo u kaos. Shvativši ozbiljnost situacije, car Neron hitno je poslao Festovu zamjenu Albina da povrati red u gradu. Ali do Albinova će dolaska proći tjedni. Odgoda je novoimenovanom visokom svećeniku, naglom i plahom mladiću po imenu Ana, pružila vremena i mogućnosti da sam pokuša ispuniti vakuum moći u Jeruzalemu.

Ana je bio sin iznimno utjecajnog nekadašnjeg visokog svećenika, također po imenu Ana, čija su se druga četvorica sinova (i jedan zet, Josip Kajfa) izmjenjivala na tom položaju. Upravo starijeg Anu Josip naziva „velikim zgrtačem novca” koji je pokrenuo besraman pokušaj otimanja tithes od nižih svećenika, iako im je to bio jedini izvor prihoda. Bez rimskoga guvernera koji bi stao na kraj njegovim ambicijama, mladi Ana počinje bezobzirnu kampanju kojom se planirao riješiti onih koje je smatrao neprijateljima. Kako Josip piše, jedna od prvih stvari koje je učinio bila je da okupi sinedrij i pred njega izvede „Jakova, brata Isusova, onoga kojeg zovu mesijom”. Ana je Jakova optužio za blasfemiju i kršenje Zakona te ga osudio na kamenovanje do smrti.

Reakcija na Jakovljevo pogubljenje bila je trenutačna. Grupa gradskih Židova koje Josip opisuje kao „najpoštenije i... najstrože u poštivanju Zakona” bila je zgrožena Aninim postupcima. Poslali su poruku Albinu koji je u Jeruzalem stizao iz Aleksandrije te ga obavijestili što se zbilo u njegovoj odsutnosti. Kao odgovor, Albin je Ani poslao bijesno pismo prijeteći da će se ubilački osvetiti čim stigne. Ali kad je Albin stigao u Jeruzalem, Ana je već bio uklonjen s položaja visokog svećenika, a zamijenio ga je čovjek

po imenu Isus, sin Damnejev, koji je i sam smijenjen godinu dana kasnije, malo prije početka židovske pobune.

Odlomak o smrti Jakovljevoj u Josipovoj knjizi slavan je jer je najranija nebiblijska referenca na Isusa. Kako je prethodno zabilježeno, Josipovo korištenje pojašnjenja „Jakov, brat Isusa, onoga kojeg zovu mesijom” dokazuje da je do 94. godine, kad su Starine napisane, Isus iz Nazareta već bio prepoznat kao osnivač važnog i trajnog pokreta. Ipak, pobliža analiza odlomka otkriva da u stvarnom Josipovu fokusu nije Isus kojeg opisuje kao „onog kojeg zovu mesijom”, već Jakov čija je nepravedna smrt od ruke visokog svećenika središte priče. Nedvojbeno je važna činjenica da Josip spominje Isusa. Ali činjenica da židovski povjesničar koji piše rimskoj publici detaljno opisuje okolnosti Jakovljeve smrti i prevladavajuće negativnu reakciju na njegovo pogubljenje – i to ne kršćana u Jeruzalemu, već najpobožnijih i najstrožih Židova – jasna je indikacija važnosti Jakova u Palestini prvog stoljeća. Doista, Jakov je bio više od Isusova brata. Bio je, kako povijesni dokazi svjedoče, neosporni vođa pokreta koji je Isus ostavio za sobom.

Hegesip koji je pripadao drugoj generaciji Isusovih sljedbenika, u svojoj povijesti rane Crkve od pet tomova potvrđuje Jakovljevu ulogu vođe kršćanske zajednice. „Kontrola nad Crkvom”, piše Hegesip, „prešla je, zajedno s apostolima, bratu našeg Gospoda, Jakovu kojeg su svi od Gospodinova do našeg vremena poznavali po imenu ‘Pravedni’ jer je Jakova bilo mnogo.” U nekanoniziranoj Petrovoj poslanici, glavni apostol i vođa Dvanaestorice o Jakovu govori kao o „Gospodu i biskupu Svete Crkve.” Klement Rimski (30. – 97. g. n. e.) koji će Petra naslijediti u carskome gradu, pismo Jakovu naslovljava: „Biskupu nad biskupima koji vlada Jeruzalemom, svetim skupom Židova i skupovima svuda”. U Tominu evanđelju koje se obično datira negdje između kraja prvog i početka drugog stoljeća naše ere, sam Isus Jakova imenuje svojim nasljednikom: „Učenici rekoše Isusu: ‘Znamo da ćeš otići od nas. Tko će nam biti vođa?’ A Isus im reče: ‘Gdje god bili, idite Jakovu Pravednom radi kojeg su stvoreni nebo i zemlja.’”

Jedan od otaca rane Crkve, Klement Aleksandrijski (150. – 215. g. n. e.) tvrdi da je Isus tajno znanje predao „Jakovu Pravednom, Ivanu i Petru”, a oni su ga potom „podijelili s drugim

apostolima”, iako Klement bilježi da je u trijumviratu Jakov bio „prvi, kako nam zapisi govore, koji je izabran na episkopalni tron Jeruzalemske crkve”. U svojoj knjizi O znamenitim ljudima sveti Jeronim (oko 347. – 420. g. n e.), čovjek koji je Bibliju preveo na latinski (Vulgata), piše da je Jakov, nakon što je Isus uzašao na nebo, „odmah od apostola imenovan biskupom Jeruzalema”. Ustvari, Jeronim tvrdi da su Jakovljeva svetost i reputacija među ljudima bile tako velike da se „vjerovalo kako je uništenje Jeruzalema posljedica njegove smrti”. Jeronim govori o tradiciji koja dolazi od Josipa, a na koju se poziva i kršćanski teolog iz trećeg stoljeća Origen (oko 185. – 254. g. n e.) i u Crkvenoj povijesti Euzebija Cezarejskog (oko 260. – 339. g. n e.). Josip naime tvrdi da su se „te stvari [židovska pobuna i uništenje Jeruzalema] Židovima dogodile kao osveta za Jakova Pravednog koji je bio brat Isusa poznatog kao Krist, jer iako je bio najpravedniji među ljudima, Židovi su ga usmrtili.” Komentirajući danas nepostojeći odlomak iz Josipa, Euzebije piše: „Jakovljeva je osoba bila toliko čudesna da su i najinteligentniji Židovi smatrali da je zato njegovo mučeništvo došlo neposredno prije opsade Jeruzalema.” (Crkvena povijest 2.23)

Čak i Novi zavjet potvrđuje Jakovljevu ulogu kao vođe kršćanske zajednice: upravo se Jakov obično spominje kao prvi među „stupovima” Jakovom, Petrom i Ivanom; Jakov koji osobno šalje svoje misionare u različite zajednice raspršene u dijaspori (Poslanica Galaćanima 2:1 – 14); Jakov kojem Petar predaje izvještaj o svojim aktivnostima prije napuštanja Jeruzalema (Djela apostolska 12:17); Jakov je onaj koji predsjedava „starješinama” kad se Pavao dolazi pokajati (Djela apostolska 21:18); Jakov predsjedava Apostolskim vijećem i govori tijekom njegovih posljednjih rasprava i njegov je sud konačan (Djela apostolska 15:13). Zapravo, nakon Apostolskog vijeća apostoli nestaju iz ostatka Djela apostolskih. Ali Jakov ne nestaje. Upravo suprotno, sudbomosna rasprava između Jakova i Pavla, u kojoj Jakov javno posrami Pavla zbog njegovih devijantnih tehnika i zahtijeva pokajanje u Hramu, ono je što vodi do klimaksa knjige: do Pavlova uhićenja i izručenja Rimu.

Tri stoljeća rane kršćanske i židovske dokumentacije, da ne spominjemo gotovo jednoglasno mišljenje suvremenih znanstvenika, prepoznaju Jakova, brata Isusova, kao vođu rane kršćanske

zajednice – iznad Petra i ostatka Dvanaestorice; iznad Ivana „učenika kojega je Isus ljubio” (Ivan 20:2); daleko iznad Pavla s kojim se Jakov neprestano sukobljavao. Zašto je onda Jakov gotovo posve izbačen iz Novog zavjeta i njegovu ulogu u ranoj Crkvi u mašti modernih kršćana preuzimaju Petar i Pavao?

Djelomično to ima veze s Jakovljevim identitetom kao brata Isusova. Za Židove Isusova vremena dinastija je bila norma. Židovske herodovske i hasmonejske obitelji, visoki svećenici i svećenička aristokracija, farizeji, čak i banditske skupine – svi su oni prakticirali obiteljsko nasljeđivanje. Srodstvo je možda još važnije za mesijanski pokret kakav je bio Isusov, pokret koji se temeljio na davidovskom podrijetlu. Naposljetku, ako je Isus bio potomak kralja Davida, onda je to bio i Jakov; zašto da onda on ne vodi Davidovu zajednicu nakon smrti mesije? Nije Jakov bio jedini član Isusove obitelji koji je u ranoj Crkvi imao autoritet. Isusov rođak Šimeon, sin Klopasov, naslijedio je Jakova kao vođa jeruzalemskog skupa, a drugi su članovi obitelji, uključujući dva unuka Isusova starijeg brata Jude zadržala aktivne uloge vođa u kršćanstvu prvog i drugog stoljeća.

No do trećeg i četvrtog stoljeća kršćanstvo se preobrazilo iz heterogenog židovskog pokreta s čitavim nizom sekti i šizmi u institucionaliziranu i kruto ortodoksnu carsku religiju Rima pa je Jakovljevi identitet kao Isusova brata postao smetnjom onima koji su zagovarali vječno djevičanstvo njegove majke Marije. Stvoreno je nekoliko prilično pametnih rješenja kako bi se pomirile nepromjenjive činjenice o Isusovoj obitelji s nefleksibilnom dogmom Crkve. Postojao je, primjerice, često korišten i temeljito nepovijesni argument da su Isusova braća i sestre Josipova djeca iz prethodnog braka ili da „brat” ustvari znači „rođak”. Ali konačan je rezultat da je Jakovljeva uloga u ranom kršćanstvu polako izgubila na važnosti.

U vrijeme dok je Jakovljevi utjecaj opadao, Petrov je rastao. Carsko kršćanstvo, kao i samo carstvo, zahtijevalo je jasno određivu strukturu moći, strukturu koja bi, ako je moguće, sjedište imala u Rimu, a ne u Jeruzalemu, i koja bi bila povezana izravno s Isusom.

Petrova uloga kao prvog biskupa Rima i njegov status glavnog apostola činili su ga idealnom figurom na kojoj se mogao temeljiti autoritet rimske crkve. Biskupi koji su naslijedili Petra

u Rimu (i koji su naposljetku postali nepogrešivi pape) opravdavali su lanac autoriteta na koji su se oslanjali kako bi održali moć u rastućoj Crkvi citiranjem poglavlja iz Evandjelja po Mateju u kojem Isus govori apostolu: „A ja tebi kažem: Ti si Petar-Stijena i na toj stijeni sagradit ću Crkvu svoju” (Matej 16:18). Problem s ovim često osporavanim stihom koji većina povjesničara odbacuje kao nepovijesni jest u tome što je to jedino poglavlje u čitavom Novom zavjetu koje Petra označava poglavarom Crkve. Zapravo, to je jedino poglavlje u bilo kojem povijesnom dokumentu – biblijskom ili ne – koje Petra imenuje nasljednikom Isusovim i vođom zajednice koja je ostala iza njega. Suprotno tome, postoji barem dvanaest poglavlja koja Jakova navode kao takvog. Oni povijesni spisi koji postoje i govore o Petrovoj ulozi u ranom kršćanstvu govore samo o njegovu vodstvu skupa u Rimu. Iako je to sigurno bio velik skup, bio je samo jedan od mnogih koji su potpadali pod autoritet jeruzalemskog skupa: „majčinskog skupa”. Drugim riječima, Petar je možda bio biskup u Rimu, ali Jakov je bio „biskup nad biskupima”.

Postoji jedan čvršći razlog za Jakovljevo polagano izbacivanje iz ranog kršćanstva, razlog koji ima manje veze s njegovim identitetom kao Isusova brata ili njegovim odnosom s Petrom, nego što ima s Jakovljevim uvjerenjima i suprotstavljanjem Pavlu. Dio onoga što je Jakov značio u ranoj kršćanskoj zajednici već je otkriven njegovim postupcima u knjizi Djela apostolskih i u njegovim teološkim razmiricama s Pavlom. Ali još se temeljitije razumijevanje Jakovljevih pogleda može pronaći u njegovoj često zanemarivanoj i ozloglašenoj poslanici, napisanoj negdje između 80. i 90. godine nove ere.

Očito sam Jakov nije napisao poslanicu; bio je, poput brata Isusa i većine apostola, nepismen seljak bez formalnog obrazovanja. Jakovljevu je poslanicu vjerojatno napisao netko iz njegova unutarnjeg kruga. Opet, to vrijedi za gotovo svaku knjigu Novog zavjeta, uključujući evandjelja po Marku, Mateju i Ivanu te niz Pavlovih poslanica (Kološanima, Efežanima, Drugu poslanicu Solunjanima, Prvu i Drugu poslanicu Timoteju i Titu). Kao što je navedeno, nazivanje knjige po nekome značajnom čest je način poštivanja te osobe i odražavanja njezinih pogleda. Jakov možda nije sam napisao svoju poslanicu, ali ona bez sumnje predstavlja ono u što je vjerovao (za poslanicu se vjeruje da je uređena i

proširena verzija propovijedi koju je Jakov održao u Jeruzalemu malo prije smrti (62. g. n. e.). Prevladavajući konsenzus jest da se tradicije sadržane u poslanici mogu pratiti do Jakova Pravednog. To bi Jakovljevu poslanicu činilo jednom od najvažnijih knjiga Novog zavjeta. Naime, jedan od najsigurnijih načina otkrivanja Isusovih uvjerenja jest određivanje u što je njegov brat Jakov vjerovao.

Prvo što treba zabilježiti o Jakovljevoj poslanici jest njezino strastveno zanimanje za probleme siromašnih. To samo po sebi ne iznenađuje. Sve tradicije Jakova opisuju kao prvaka obespravljenih i osiromašenih; tako je i zaradio nadimak „Pravedni”. Jakov je jeruzalemski skup osnovao na principu služenja siromašnima. Postoje čak dokazi da su prvi Isusovi sljedbenici koji su se okupili pod Jakovljevim vodstvom sebe kolektivno zvali „siromašnima”.

No ono što u Jakovljevoj poslanici možda više iznenađuje njegova je ogorčena osuda bogatih. „De sada, bogataši, proplakajte i zakukajte zbog nevolja koje će vas zadesiti! Bogatstvo vam istrunu, haljine vaše postadoše hrana moljcima, zlato vam i srebro zarđa i rđa će njihova biti svjedočanstvo protiv vas te će kao vatra izjesti tijela vaša!” (Jakov 5:1 – 3). Za Jakova nema puta do spasenja za bogate koji su „zgrtali bogatstvo za posljednje dane” i koji „žive u zemlji luksuza i užitka” (Jakov 5:3, 5). Njihova je sudbina zapisana u kamenu. Bogataš će uvenuti kao cvijet na polju. „Sunce ogranu žarko te usahnu trava i cvijet njezin uvenu; dražest mu lica propade. Tako će i bogataš na stazama svojim usahnuti” (Jakov 1:11). Jakov ide tako daleko da sugerira da osoba ne može biti pravi sljedbenik Isusov ako aktivno ne pomaže siromašnima. „Braćo moja, vjeru Gospodina našega Isusa Krista slavnoga ne miješajte s pristranošću!” kaže on. „Ako li ste pristrani, grijeh činite i Zakon vas osuđuje kao prijestupnike.” (Jakov 2:1, 9)

Jakovljeva oštra osuda bogatih može objasniti zašto je na sebe navukao bijes visokog svećenika Ane čiji se otac potudio osiromašiti seoske svećenike krađući njihove tithe. Ali u stvarnosti Jakov samo ponavlja riječi svojeg brata u Blaženstvima: „Ali jao vama, bogataši: imate svoju utjehu! Jao vama koji ste sada siti: gladovat ćete! Jao vama koji se sada smijete: jadikovat ćete i plakati!” (Luka 6:24 – 25). Zapravo, veći se dio Jakovljeve poslanice bavi Isusovim riječima, bilo da su tema siromašni („Nije li Bog one koji su u svijetu siromašni izabrao da budu bogataši u vjeri i

baštinici Kraljevstva što ga je obećao onima koji ga ljube?” Jakov 2:5; „Blago vama, siromasi: vaše je kraljevstvo Božje!” Luka 6:20; zaklinjanju „Prije svega, braćo moja, ne zaklinjite se ni nebom ni zemljom, ni ikojom drugom zakletvom. Vaše ‘da’ neka bude ‘da’, i ‘ne’ – ‘ne’, da ne padnete pod sud.” Jakov 5:12; „Ne kuniti se nikako! Ni nebom jer je prijestolje Božje. Ni zemljom jer je podnožje njegovim nogama... Vaša riječ neka bude: ‘Da, da, – ne, ne!’” Matej 5:34, 37) ili važnosti provođenja vjere u praksi („Budite vršitelji riječi, a ne samo slušatelji, zavaravajući sami sebe”, Jakov 1:22; „Stoga, tko god sluša ove moje riječi i izvršava ih, bit će kao mudar čovjek koji sagradi kuću na stijeni... Naprotiv, tko god sluša ove moje riječi, a ne vrši ih, bit će kao lud čovjek koji sagradi kuću na pijesku”, Matej 7:24, 26).

Ipak, tema oko koje se Isus i Jakov najjasnije slažu jest uloga i primjena Mojsijeva zakona. „Tko dakle ukine jednu od tih, pa i najmanjih zapovijedi i tako nauči ljude, najmanji će biti u kraljevstvu nebeskom”, kaže Isus u Evandelju po Mateju (Matej 5:19). „Tko god se pridržava čitavog Zakona, ali se spotakne na jednoj njegovoj točki, kriv je za [kršenje] čitavog [Zakona]”, ponavlja Jakov u svojoj poslanici (Jakov 2:10).

Osnovna briga Jakovljeve poslanice jest održati ispravnu ravnotežu između posvećenosti Tori i vjerovanju u Isusa kao u mesiju. U čitavom tekstu Jakov neprekidno potiče Isusove sljedbenike da ostanu vjerni Zakonu. „A koji se ogleda u savršenom zakonu slobode i uza nj prione, ne kao zaboravan slušatelj nego djelotvoran izvršitelj, blažen će biti u svem djelovanju svome” (Jakov 1:25). Jakov Židove koji napuštaju Zakon nakon preobraćenja u Isusov pokret uspoređuje s onim koji „motri svoje rođeno lice u zrcalu: promotri se, ode i odmah zaboravi kakav bijaše” (Jakov 1:23).

Malo je sumnje o kome Jakov govori u tim stihovima. Zapravo, Jakovljeva je poslanica vjerojatno sastavljena kao suprotnost Pavlovu propovijedanju i zato je naslovljena na „Dvanaest plemena Izraela raspršena diljem dijaspore”. Nije moguće ne primijetiti neprijateljstvo poslanice prema pavlovskoj teologiji. Gdje Pavao Mojsijev zakon odbacuje kao „smrtonosnu službu, slovima uklesanu u kamenju” (Druga poslanica Korinćanima 3:7), Jakov ga slavi kao „zakon slobode”. Pavao tvrdi da se „čovjek ne opravdava po djelima Zakona, nego vjerom u Isusa Krista” (Poslanica

Galaćanima 2:16). Jakov suosjećajno odbacuje Pavlovu ideju da sama vjera donosi spasenje. „Može li vas vjera spasiti?” pita on. „I đavli vjeruju, i dršću” (Jakov 2:14, 19). Pavao u svojoj poslanici Rimljanima piše da se „čovjek opravdava vjerom bez djela Zakona” (Poslanica Rimljanima 3:28). Jakov to zove mišljenjem „nerazumne osobe”, tvrdeći da je „vjera bez djela mrtva” (Jakov 2:26).

Ono o čemu oba muškarca govore kad spominju „djela Zakona” jest primjena židovskog Zakona u svakodnevnom životu vjernika. Jednostavnije rečeno, Pavao smatra da su takva „djela” nevažna za spasenje, a Jakov ih smatra preduvjetom vjere u Isusa Krista. Da bi to dokazao, Jakov nudi znakovit primjer, onaj koji pokazuje da u poslanici osporava Pavla. „Zar se Abraham, otac naš, ne opravda djelima, kad na žrtvenik prinese Izaka, sina svoga?”, pita Jakov, podsjećajući na priču o Abrahamu koji je gotovo žrtvovao sina na zahtjev Gospoda (Knjiga Postanka 22:9 – 14). „Vidiš: vjera je surađivala s djelima njegovim i djelima se vjera usavršila te se ispunilo Pismo koje veli: Povjerova Abraham Bogu i uračuna mu se u pravednost pa prijatelj Božji posta” (Jakov 2:22 – 23).

Ono što je posebno važno u ovome primjeru jest činjenica da Pavao koristi primjer u svojim poslanicama – ali kao protuargument. „Što ćemo dakle reći? Što je Abraham, otac naš, našao po tijelu?” piše Pavao. „Doista, ako je Abraham po djelima opravdan, ima se čime dičiti – ali ne pred Bogom. Ta što veli Pismo? Povjerova Abraham Bogu i uračuna mu se u pravednost” (Poslanica Rimljanima 4:1 – 3; vidjeti i Poslanicu Galaćanima 3:6 – 9).

Jakov možda nije mogao pročitati niti jednu od Pavlovih poslanica, ali očito je poznavao Pavlova učenja o Isusu. Posljednje godine svojeg života proveo je šaljući svoje misionare u Pavlove kongregacije kako bi ispravili ono što je smatrao Pavlovim pogreškama. Propovijed koja je postala njegovom poslanicom još je jedan Jakovljev pokušaj da obuzda Pavlov utjecaj. Prema samim Pavlovim poslanicama, pokušaji su bili uspješni i mnogi su u Pavlovim kongregacijama okrenuli leđa njemu u korist učitelja iz Jeruzalema.

Ljutnja i ogorčenje koje Pavao osjeća prema tim „lažnim apostolima [i] prevarantima”, tim „Sotoninim slugama” koje je u nje-

govu zajednicu poslao čovjek kojeg ljutito odbacuje kao „navodno učenog vođu” Crkve – čovjeka za kojeg tvrdi da „mu je ništa” – curi poput otrova u njegovim kasnijim poslanicama (Druga poslanica Korinćanima 11:13; Poslanica Galaćanima 2:6). Ipak, Pavlovi pokušaji da uvjeri svoje kongregacije da ga ne napuštaju naposljetku će se pokazati uzaludnima. Nikad nije bilo sumnje u to gdje će se kriti lojalnost u sukobu između nekadašnjeg farizeja te krvi i mesa živućeg Krista. Ma kako heleniziranima postali Židovi dijaspore, njihova odanost vođama majčinskog skupa nije jenjavala. Jakov, Petar i Ivan – to su bili stupovi Crkve. Bili su glavni junaci svih priča koje su ljudi pričali o Isusu. Oni su bili ljudi koji su hodali s Isusom i pričali s njime. Oni su ga prvi vidjeli kako ustaje iz mrtvih; oni će prvi svjedočiti njegovu povratku s nebeskih oblaka. Autoritet koji su Jakov i apostoli imali u zajednici tijekom njihova života nije moguće zanijekati. Nije mu mogao pobjeći čak ni Pavao, kako je otkrio 57. godine, kad ga je Jakov prisilio da javno povuče svoja uvjerenja tako što će sudjelovati u strogom ritualu pročišćenja u Hramu u Jeruzalemu.

Kako je slučaj s njegovim prikazom Apostolskog koncila od nekoliko godina ranije, Luka ovaj posljednji susret između Jakova i Pavla u knjizi Djela apostolskih priča pokušavajući umanjiti bilo kakvu naznaku sukoba ili neprijateljstva, govoreći da Pavao tiho pristaje na hramski ritual koji se od njega traži. Ali čak ni Luka ne može sakriti napetost koja očito postoji u ovom prizoru. U Lukinoj priči, prije nego Jakov Pavla pošalje u Hram kako bi jeruzalemskom skupu dokazao da „poštuje i čuva Zakon”, prvo povlači oštru razliku između stvari „što učini Bog među poganima po njegovoj službi” i „desetak tisuća Židova [koji su] povjerovali i svi su revnitelji Zakona” (Djela apostolska 21:20). Jakov potom Pavlu daje „četiri čovjeka koja imaju zavjet” i upućuje ga da „s njima se zajedno posveti, plati za njih da se ošišaju” (Djela apostolska 21:24).

Luka u ovom odlomku opisuje „nazirejski zavjet” (Knjiga Brojeva 6:2). Naziri su bili strogi službenici Mojsijeva zakona koji su prisegli određeno vrijeme apstinirati od vina, brijati glave ili se približavati truplu, bilo kao čin vjere ili za ispunjenje želje, kao što su zdravo dijete ili sigurno putovanje (sam je Jakov gotovo sigurno bio nazir jer opis onih koji uzimaju zavjet savršeno odgovara njegovim opisima u drevnim kronikama). Imajući u vidu

Pavlove poglede na Mojsijev zakon i Hram Jeruzalema, njegovo prisilno sudjelovanje u takvom ritualu gotovo mu je sigurno bilo ponižavajuće. Čitava svrha rituala bila je pokazati jeruzalemskom skupu da više ne vjeruje u ono što je gotovo desetljeće propovijedao. Nema drugog načina čitanja Pavlova sudjelovanja u nazijskom zavjetu, nego kao ozbiljno odustajanje od namjesništva i kao javnu objavu Jakovljeva autoriteta nad njim – što je razlog više da sumnjamo u Lukin opis Pavla koji mirno pristaje na ritual bez komentara ili pritužbe.

Zanimljivo, ali Lukina kronika ovog ključnog događaja nije jedina. Čudesno slična priča pripovijeda se u kompilaciji spisa kolektivno poznatih kao pseudoklementinski spisi. Iako su sastavljeni negdje oko 300. g. n. e. (gotovo stoljeće prije nego je Novi zavjet službeno kanoniziran), pseudoklementinski spisi sadrže dva zasebna skupa tradicija čiji nastanak datiramo mnogo ranije. Prvi su poznati kao Homilije i sadrže dvije poslanice: jednu apostola Petra i drugu Klementa, Petrova nasljednika u Rimu. Drugi se skup tradicija naziva Prepoznavanja i temelje se na starijem dokumentu pod nazivom Jakovljevo uzašašće koje većina znanstvenika datira u sredinu drugog stoljeća naše ere, možda dva ili tri desetljeća nakon što je napisano Evanđelje po Ivanu.

Prepoznavanja sadrže nevjerojatnu priču o nasilnom sukobu Jakova, Isusova brata, s nekim tko se jednostavno naziva „neprijateljem”. U tekstu se Jakov i neprijatelj glasno sukobe u Hramu kad u napadu bijesa neprijatelj napadne Jakova i baci ga niz hramske stube. Jakov je u padu teško ozlijeđen, ali pristaše mu brzo pohrle u pomoć i odvuku ga. Čudesno, ali neprijatelj koji je napao Jakova kasnije se otkriva upravo kao Šaul iz Tarza (Prepoznavanja 1:70 – 71).

Kao i Lukina verzija, priča o sukobu između Jakova i Petra u Prepoznavanjima ima svojih mana. Činjenica da se u tekstu o Pavlu govori kao o Šaulu znači da autor vjeruje kako se događaj zbio prije Pavlova preobraćenja (iako Prepoznavanja uopće ne govore o tom preobraćenju). Ipak, neovisno o povijesnoj točnosti same priče, Pavlov identitet kao „neprijatelja” Crkve neprestano se potvrđuje, ne samo u Prepoznavanjima, već i u drugim tekstovima pseudoklementinskih spisa. U Petrovoj poslanici, primjerice, glavni se apostol žali da su „neki među neznabošcima

odbacili moja pravedna propovijedanja, privučeni nezakonitim i tričavim propovijedima čovjeka koji mi je neprijatelj” (Petrova poslanica 2:3). Drugdje Petar otvoreno ovog „lažnog proroka” koji propovijeda „odstupanje od Zakona” imenuje kao Pavla, upozoravajući sljedbenike da „ne vjeruju niti jednom učitelju, osim ako iz Jeruzalema ne donosi potvrdu Jakova, brata našeg Gospoda, ili nekog tko dolazi nakon njega” (Prepoznavanja 4:34 – 35).

Ono što pseudoklementinski spisi naznačuju, a Novi zavjet jasno potvrđuje, jest da su Jakov, Petar, Ivan i ostali apostoli Pavla gledali s oprezom i sumnjom, ako ne i otvorenim neprijateljstvom i zato su se toliko potrudili suprotstaviti Pavlovim učenjima cenzurirajući ga zbog njegovih riječi, upozoravajući druge da ga ne slijede, čak i šaljući svoje misionare u njegove kongregacije.

Nije nikakvo čudo što se Pavao potrudio pobjeći u Rim nakon incidenta u Hramu 57. godine. Svakako nije htio da mu za navodne zločine sudi car, kako se čini da Luka tvrdi. Pavao je otišao u Rim jer se nadao pobjeći Jakovljevu autoritetu. Ali kad je stigao u carski grad i vidio da se Petar ondje već udomaćio, shvatio je da neće lako pobjeći Jakovljevu doseg i Jeruzalemu.

Dok je Pavao svoje posljednje godine proveo u Rimu, frustriran nedostatkom entuzijazma za svoju poruku (možda zato što su Židovi poslušali Petrov poziv da „ne vjeruju učiteljima, ako iz Jeruzalema ne nose svjedočanstvo Jakova, brata našeg Gospoda”), jeruzalemski je skup pod Jakovljevim vodstvom doživio procvat. Hebreji u Jeruzalemu nisu bili imuni na progon vjerskih autoriteta. Često su uhićivani, a ponekad i pogubljeni zbog svojeg propovijedanja. Jakov, sin Zebedejev, jedan od originalne Dvanaestorice, čak je obezglavljen (Djela apostolska 12:3). Ali ti povremeni progoni bili su rijetki i nisu bili posljedica odbacivanja Zakona od strane hebrejskih kršćana, kao što je slučaj s helen-skima koji su izbačeni iz grada. Očito su hebrejski kršćani otkrili način kako se prilagoditi židovskim svećeničkim autoritetima ili ne bi mogli ostati u Jeruzalemu. To su, prema svim svjedočanstvima, bili bogobožni Židovi koji su poštovali običaje i tradicije svojih otaca, ali su vjerovali i da je jednostavni seljak iz Galileje po imenu Isus iz Nazareta obećani mesija.

To ne znači da Jakova i apostola nije zanimalo proširiti poruku među neznabošcima ili da su vjerovali kako se neznabošci

ne mogu pridružiti njihovom pokretu. Kako naznačuje svojom odlukom na Apostolskom koncilu, Jakov je bio spreman napustiti praksu obrezivanja i druge „obveze Zakona” za neznaboške preobraćenike. Jakov nije neznabošce želio prisiljavati da prvo postanu Židovi kako bi mogli postati kršćanima. Jednostavno je tražio da se posve ne odvoje od judaizma, da zadrže određenu mjeru vjernosti uvjerenjima i praksama samoga čovjeka kojeg su slijedili (Djela apostolska 15:12 – 21). Inače je pokret riskirao postati posve novom religijom, a to nije nešto što su Jakov ili njegov brat Isus željeli.

Jakovljevo je mirno vođenje jeruzalemskog skupa završilo 62. g. n. e., kad ga je pogubio visoki svećenik Ana, ne samo zato što je bio sljedbenik Isusov i svakako ne zato što je prekršio Zakon (ili se u pričama o njegovom nepravednom pogubljenju ne bi spominjale riječi kao što su „najpravedniji i... najstroži u poštivanju Zakona”). Jakov je vjerojatno ubijen jer je radio ono što mu je najbolje išlo: branio je siromašne i slabe od moćnih i bogatih. Anini planovi da osiromaši svećenike niže klase krađom njihovih tithes ne bi dobro sjeli Jakovu Pravednom. I tako je Ana iskoristio kratku odsutnost rimskih vlasti iz Jeruzalema kako bi se riješio čovjeka koji mu je smetao.

Ne možemo znati kako se Pavao osjećao u Rimu kad je čuo za Jakovljevu smrt. Ali ako je pretpostavio da će smrt Isusova brata olabaviti stisak Jeruzalema nad zajednicom, varao se. Vodstvo jeruzalemskog skupa lako je prešlo na drugog člana Isusove obitelji, njegova rođaka Šimeona, sina Klopasova, i zajednica je nastavila neometano raditi sve do četiri godine nakon Jakovljeve smrti, kad su se Židovi iznenada podigli u pobunu protiv Rima.

Neki su od hebrejskih kršćana bili pobjegli iz Jeruzalema u Pelu kad su neredi počeli. Ali nema dokaza koji bi govorili da je osnovno vodstvo majčinskog skupa napustilo Jeruzalem. Umjesto toga, ostali su u gradu Isusove smrti i uskrsnuća, željno čekajući njegov povratak, sve do trenutka kad je stigla Titova vojska i sraznila sa zemljom čitav Sveti Grad i njegove stanovnike – i kršćane i Židove. S uništenjem Jeruzalema veza između skupova raštrkanih po dijaspori i majčinskog skupa sa sjedištem u Božjem gradu trajno je prekinuta, a s njom i fizička veza između kršćanske zajednice i Isusa Židova. Isusa zelota.

Isusa iz Nazareta.

Epilog

Pravi Bog od pravoga Boga

Proćelavi, sivobradi starci koji su učvrstili vjeru i praksu kršćanstva po prvi su se put susreli u bizantskom gradu Niceji na istočnoj obali jezera Izmit u današnjoj Turskoj. Ljeto je 325. godine. Muškarce je povezao car Konstantin i zapovjedio im da dođu do konsenzusa oko doktrine religije koju je nedavno bio prigrlio kao svoju. Odjeven u purpurnu i zlatnu odoru, s lovorovim vijencem na glavi, prvi je kršćanski car Rima sazvao koncil kao da je to rimski Senat, što je razumljivo kad se ima na umu da je svaki od gotovo dvije tisuće biskupa sakupljenih u Niceji, biskupa koji su trajno definirali kršćanstvo, bio Rimljanin.

Biskupi se nisu smjeli razići dok ne riješe teološke razmirice među sobom, osobito kad je riječ o prirodi Isusovoj i njegovu odnosu s Bogom. U stoljećima nakon Isusova raspeća bilo je mnogo neslaganja i debata među vođama Crkve oko toga je li Isus bio čovjek ili Bog. Je li, kao što je tvrdio Atanazije Aleksandrijski, bio inkarnacija Boga ili je, kao što su sugerirali Arijevi sljedbenici, bio čovjek – možda savršen čovjek, ali ipak čovjek?

Nakon mjeseci strastvenih pregovora, koncil je Konstantinu predao ono što je postalo poznato kao Nicejsko vjerovanje, po prvi put istaknuvši službeno odobrena, ortodokсна vjerovanja Rimske crkve. Isus je bio doslovni sin Božji, stajalo je u vjerovanju. On je Svjetlost Svjetlosti, pravi Bog od pravoga Boga, stvoren, a ne napravljen, od iste tvari kao i njegov otac. A oni koji se s vjerovanjem nisu slagali, poput arijanaca koji su vjerovali da je „postojalo vrijeme kad Isusa nije bilo”, odmah su prognani iz Carstva i njihova su učenja silom potiskivana.

Privlačno je Nicejsko vjerovanje smatrati pretjerano politiziranim pokušajem gušenja legitimnih glasova neslaganja u ranoj Crkvi. Svakako je činjenica da je odluka koncila rezultirala s tisuću ili više godina neopisiva krvoprolića u ime kršćanskih

ortodoksnih vjerovanja. Ali istina je da su članovi koncila jednostavno kodificirali vjerovanje koje je već bilo stav većine, ne samo biskupa okupljenih u Niceji. Doista, vjerovanje u Isusa kao Boga godinama se povlačilo u Crkvi, stoljećima prije Nicejskog koncila, a zahvaljujući Pavlovim poslanicama.

Nakon što je Hram uništen, Sveti Grad spaljen sa zemljom, a ostatci jeruzalemskog skupa raspršeni, Pavao je u kršćanskoj zajednici prošao nevjerojatnu rehabilitaciju. Uz moguću iznimku Q dokumenta (koji je, naposljetku, hipotetski tekst) jedini spisi o Isusu koji postoje 70. godine jesu Pavlove poslanice. Te poslanice kruže od pedesetih. Napisane su zajednicama u dijaspori koje su, nakon uništenja Jeruzalema, bile jedine kršćanske zajednice preostale u Carstvu. Bez majčinskog skupa koji bi vodio Isusove sljedbenike, veza pokreta s judaizmom prekinuta je, a Pavao je postao glavnim alatom putem kojeg su se generacije kršćana upoznavale s Isusom Kristom. Pavlove su poslanice duboko utjecale i na evanđelja. Pavlovska se teologija može pratiti kod Marka i Mateja. Ali u Evanđelju po Luki, koje je napisao jedan od Pavlovih odanih učenika, možemo vidjeti dominaciju Pavlovih gledišta, a Evanđelje po Ivanu malo je više od Pavlove teologije u narativnom obliku.

Pavlova ideja kršćanstva možda je prije 70. godine bila anatemom. Ali kasnije, njegovu ideju posve nove religije slobodne od autoriteta Hrama koji više nije postojao, riješena tereta zakona koji više nije vrijedio, i odvojena od judaizma koji je postao nepoželjan, entuzijastično su prihvatili preobraćenici diljem Rimskog Carstva. Stoga se tako 398. godine, kad se prema legendi druga grupa biskupa sastala u gradu Hippo Regiusu u današnjem Alžiru kako bi kanonizirali ono što je danas poznato kao Novi zavjet, dogodilo da su u kršćanske spise odabrali uključiti jednu poslanicu Jakova, Isusova brata i nasljednika, dvije poslanice Petra, glavnog apostola i prvog među Dvanaesticom, te četrnaest poslanica Pavla, devijantnog otpadnika kojeg su vođe u Jeruzalemu prezirale i odbacivale. Zapravo, više od polovice od dvadeset i sedam knjiga koje danas čine Novi zavjet govore o Pavlu ili ih je on sastavio.

Ovo ne treba iznenađivati. Kršćanstvo je nakon uništenja Jeruzalema postalo isključivo neznaboškom religijom; trebala mu je neznaboška teologija. I upravo je to Pavao osigurao. Izbor

između Jakovljeve vizije židovske religije s temeljem u Mojsijevu zakonu, religije koja dolazi od židovskog nacionalista koji se borio protiv Rima, i Pavlove vizije rimske religije koja se odvojila od židovskog provincijalizma i za spas tražila samo vjeru u Krista nije bio težak za Isusove sljedbenike druge i treće generacije.

Dvije tisuće godina Krist kojeg je Pavao stvorio posve je istisnuo povijesnog Isusa. Sjećanje na revolucionarnog zelota koji je hodao Galilejom okupljajući vojsku učenika s ciljem osnivanja kraljevstva Božjeg na zemlji, karizmatičnog propovjednika koji je prkosio autoritetu hramskog svećenstva u Jeruzalemu, radikalnog židovskog nacionalista koji je izazvao rimsku okupaciju i izgubio, gotovo je posve izgubljeno iz povijesti. To je šteta. Jer svaka opširna studija povijesnog Isusa trebala bi otkriti da je Isus iz Nazareta – Isus kao čovjek – bio u svakom pogledu jednako privlačan, karizmatičan i vrijedan hvale kao i Isus Krist. On je, ukratko, netko vrijedan vjerovanja.

Zahvale

Ova je knjiga rezultat dvaju desetljeća istraživanja Novog zavjeta i podrijetla kršćanskog pokreta provedenog na Sveučilištu Santa Clara, Sveučilištu Harvard i Kalifornijskom sveučilištu u Santa Barbari. Iako očito mnogo toga dugujem svojim profesorima, želio bih istaknuti svoju nevjerojatno strpljivu profesoricu grčkog Helen Moritz i svoju briljantnu savjetnicu, pokojnu Catherine Bell sa Santa Clare te Harveyja Coxa i Jona Levinsona s Harvarda, kao i Marka Juergensmeyera s UCSB-a. Zahvalan sam i na bezuvjetnoj podršci svojeg urednika Willa Murphyja i čitavog tima u Random Houseu. Posebna zahvala ide Elyse Cheney, najboljoj književnoj agentici na svijetu te Ianu Werrettu koji ne samo što je preveo sve hebrejske i aramejske odlomke u ovoj knjizi već je pročitao i nebrojene skice te pružio važne povratne informacije o rukopisu. Ali najveća zahvala ide, kao i uvijek, mojoj voljenoj ženi i najboljoj prijateljici Jessici Jackley čija su me ljubav i odanost pretvorile u čovjeka kakva sam se oduvijek nadao da ću postati.